Bertrand Lanțon

CONSTANTIN CEL MARE

Redactor:
Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Mihaela Dumitru

Coperta:
Walter Riess

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României LANQON, BERTRAND
Constantin cel Mare / Bertrand Lanșon; trad, și pref.: Gheorghe Lazăr. - București: Corint, 2003
Bibliogr.
ISBN: 973-653-357-3

I. Lazăr, Gheorghe (trad.; pref.)

94(37)”03" Constantin I cel Mare

Bertrand Lanțon
CONSTANTIN (306-337)
© Presses Universitaires de France, 1998

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-357-3

BERTRAND LANȚON

CONSTANTIN CEL MARE

Traducere, prefață și note:
Gheorghe Lazăr

GRUPUL EDITORUL

București, 2003

Date despre autor:

Bertrand LanQon este doctor în istorie, conferențiar la Universitatea Bretaniei Occidentale din Brest.

A mai publicat:

Le monde romain tardif, IIIe-VIIe siecle, Paris, Armand Colin, coli. «Cursus», 1992.

L'Etat romain. Quatorze siecles de modeles politiques, Paris, Nathan, coll. «128», 1995.

Rome dans l'Antiquite tardive (312-604), Paris, Hachette, coli. «La Vie quotidienne», 1995.

L'Antiquite romaine, Paris, Hachette, coli. «Les Fondamentaux», 1997.

L'Empire romain de 192 ă 325 (în colaborare cu Ch. Bonnet), Paris, Ophrys, «Documents-Histoire», 1997.

L'Antiquite tardive, Paris, PUF, coli. «Que sais-je?», n° 1455, 1997.

PREFAȚA

în suita de personalități care și-au pus amprenta asupra evoluției istoriei umanității, un loc de frunte îl ocupă împăratul Constantin, supranumit cel Mare. Urcat pe tron într-o perioadă în care Imperiul roman, bulversat de criză, încă își căuta liniștea, Constantin, prin cele aproape trei decenii de domnie, prin amploarea politicii sale de reformă și prin noul statut acordat creștinismului, reușește să-i ofere acestuia mult dorita liniște și stabilitatea economică.

Personalitatea lui Constantin a provocat controverse și o bogată literatură imediat după momentul morții sale, pentru a nu aminti decât lucrarea Vita Constantini a *lui Eusebius din Cezareea, de altfel unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai săi. Având în vedere această imensă bibliografie, cu atât este mai mare meritul lui Bertrand Lançon care, reanalizând informații deja cunoscute și mai puțin predispus la interpretări părtinitoare, oferă o imagine de ansamblu și reconstituie cele mai importante aspecte din viața și faptele acestui remarcabil personaj istoric.*

Autorul a reușit, în opinia noastră, să sintetizeze în mod ingenios această impresionantă literatură și să ofere cititorului într-un număr limitat de pagini o imagine completă a ceea ce a însemnat politica lui Constantin de adaptare la noile realități politice, economice și religioase, de altfel una din problemele controversate ale istoriografiei universale și asupra căreia încă nu putem vorbi de un consens în rândul specialiștilor.

Deși sursele primare sunt parcimonioase, prin lucrarea de față autorul a reușit să pună la dispoziția cititorului detalii esențiale referitoare la viața lui Constantin, dar în același timp să creioneze în marile sale direcții politica

acestuia de reformă a Imperiului: reforma instituțională și administrativă, militară, economico-monetară, juridică și religioasă. în plus, deși nu face obiectul unui capitol separat, autorul a reușit să surprindă eforturile disperate depuse de acesta pentru păstrarea unității imperiului, tot mai des confruntat cu tendințe centrifuge și supus neîncetat atacurilor din afară, intuind remarcabil rolul pe care creștinismul, aflat în plină expansiune, îl putea juca. Așa se explică atenția sporită cu care Constantin a urmărit și, într-o anumită măsură, a încercat să ofere o soluție aprigelor dispute hristologice care au măcinat comunitatea creștină în zorii secolului al IV-lea.

Ținem să mulțumim domnului Șerban Papacostea, coordonatorul acestei colecții, pentru ajutorul pe care ni l-a acordat de fiecare dată când a fost nevoie, precum și conducerii Editurii Corint care, într-o perioadă destul de dificilă pentru cultura română, a acceptat să ofere cititorului român această carte.

Gheorghe Lazăr *Institutul de Istorie „N. lorga"*

Deși sursele primare sunt parcimonioase, prin lucrarea de față autorul a reușit să pună la dispoziția cititorului detalii esențiale referitoare la viața lui Constantin, dar în același timp să creioneze în marile sale direcții politica acestuia de reformă a Imperiului: reforma instituțională și administrativă, militară, economico-monetară, juridică și religioasă. în plus, deși nu face obiectul unui capitol separat, autorul a reușit să surprindă eforturile disperate depuse de acesta pentru păstrarea unității imperiului, tot mai des confruntat cu tendințe centrifuge și supus neîncetat atacurilor din afară, intuind remarcabil rolul pe care creștinismul, aflat în plină expansiune, îl putea juca. Așa se explică atenția sporită cu care Constantin a urmărit și, într-o anumită măsură, a încercat să ofere o soluție aprigelor dispute hristologice care au măcinat comunitatea creștină

în zorii secolului al IV-lea.

Ținem să mulțumim domnului Șerban Papacostea, coordonatorul acestei colecții, pentru ajutorul pe care ni l-a acordat de fiecare dată când a fost nevoie, precum și conducerii Editurii Corint care, într-o perioadă destul de dificilă pentru cultura română, a acceptat să ofere cititorului român această carte.

Gheorghe Lazâr *Institutul de Istorie „N. lorga"*

INTRODUCERE

I. Primul împărat roman creștin

Printre împărații romani, Constantin (306-337) este o figură singulară. El a fost, intr-adevăr, primul care a îmbrățișat creștinismul. Acest fapt a dat loc la lungi controverse, dar este unul incontestabil. Considerată, pe bună dreptate, un eveniment crucial pentru istoria Imperiului roman, creștinarea lui Constantin a avut o importanță egală și pentru cea a Occidentului medieval și modern. Cu siguranță aceasta a reprezentat o cotitură importantă în istoria romană, unde întotdeauna Statul fusese indisolubil legat de cultele fondate, potrivit legendelor mitice, de către regele Numa[1], în secolul al Vll-lea î.Hr.

Putem, totuși, vorbi de o ruptură? A vedea lucrurile în acest fel ar acredita teza potrivit căreia creștinismul era

1 ***Numa Pompllius,*** rege legendar al Romei, succesorul lui Romulus. Tradiția îi atribuie o serie de reforme, cum ar fi: fundamentarea calendarului roman, organizarea colegiilor de preoți și meșteșugari, organizarea ceremonialului cultelor și al jocurilor etc. (N.tr.)

opus Imperiului și tradiției romane. Au existat întotdeauna autori, din secolul al V-lea până în secolul al XX-lea, care au acuzat creștinismul de a fi fost groparul Romei. Această opinie părtinitoare și învechită aparține de acum înainte muzeului istoriografiei, unde poate fi așezată în galeria avatarurilor ideologice.

Faptul că împăratul Constantin a fost creștin nu a însemnat totodată și triumful creștinismului în Imperiu sub domnia lui. Acesta accede pur și simplu la o existență legală și beneficiază de libertatea cultelor instaurată în 311. Hegemonia sa nu va fi dobândită decât mult mai târziu, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, când legile l-au transformat în singura religie oficială, prin excluderea celorlalte.

II. Surse variate, uneori discordante

Istoricii nu dispun de surse atât de numeroase despre Constantin și domnia sa ca pentru succesorii săi. într-adevăr, principala sursă a cunoașterii nostre pentru secolul al IV-lea, *Res gestae* de Ammianus Marcellinus[2], ne-a parvenit amputată de primele sale 13 cărți, care relatau evenimentele de la 96 până la 353.

Cunoștințele pe care istoricul poate să le adune despre Constantin sunt în același timp dispersate și supuse cauțiunii, adeseori posterioare și legendare. Principalii istorici cărora le suntem îndatorați sunt: Aurelius Victor[3] și Eutropius[4] (mijlocul sec. al IV-lea), autorul anonim al scrierii

2 ***Ammianus MarceUlnus*** (c. 330-c. 395) autor al lucrării *Rerum Gestarum libri,* în 34 de cărți, continuă opera lui Tacit, prezentând istoria Imperiului roman între domnia lui Nerva (96-98) și moartea lui Valens (378). (N.tr.)

3 ***Victor Sextus Aurelius*** (sec. al IV-lea d.Hr.), este autor al lucrării *Caesares* (împărații), în care prezintă biografiile împăraților între Augustus și Constantius II. (N.tr.)

4 ***Eutropius*** (sec. al IV-lea d.Hr.), elaborează în 367, din

Epitome de Caesaribus (sfârșitul sec. al IV-lea) și Zosimos[5] (sfârșitul sec. al V-lea). Elemente răzlețe se găsesc și în lucrările istoricilor de limbă greacă, precum Kedrenos[6], Petru Patricius[7], Zonaras[8] si Theofan[9]. De asemenea, primul fragment al textului *Anonymus Valesii* este o *origo Constantini imperatoris.*

Contribuția istoricilor ecleziastici este considerabilă. în primul rând Eusebius de Cesareea[10], care publică la puțin timp după moartea împăratului, spre 340, lucrarea *Vita Constantini.* Autenticitatea acestui text a dat naștere la numeroase dezbateri. Germanul Jakob Burckhardt, inventatorul expresiei *Spătantike,* a fost primul mare biograf al lui Constantin din secolul al XlX-lea. El îl acuza pe Eusebius de a fi fost un „mincinos îndrăzneț" și autor de „invenții

---

însărcinarea împăratului Valens, un compendiu al istoriei romane în 16 cărți: *Breviarium ab Urbe Condita* (Breviar de la întemeierea Romei), în care prezintă istoria Imperiului de la fondarea Romei până la moartea lui Iovian (364); lucrarea, tradusă și în greacă, s-a bucurat de o largă circulație în Antichitatea târzie și în Evul Mediu. (N.tr.)

5 ***Zosimos*** (a doua jumătate a sec. al V-lea), este autor al lucrării *Nea Historia* (Noua Istorie), în 6 cărți, care prezintă evenimentele de la Augustus până la cucerirea Romei de către Alaric (410). (N.tr.)

6 ***Kedrenos Georgios*** (sec. al Xl-lea), este autorul lucrării *Istoria Sinoptică,* în care tratează perioada de la Facerea Lumii până la 1057. (N.tr.)

7 Scriitor bizantin (secolul al Vl-lea), a ocupat funcții importante în stat, printre care și cea de *patriciu,* fiind unul din favoriții împăratului Justinian. Este autor al unei *Istorii* și al unui *Tratat de ceremonii.* (N.tr.)

8 ***Ioan Zonaras,*** scriitor bizantin; autor al unei importante lucrări de istorie universală care prezintă evenimentele până la anul 1118. (N.tr.)

9 ***Theofan Confesorul*** (758-818), cronicar bizantin, autor al unei *Cronografii* ce prezintă perioada anilor 248-813. (N.tr.)

10 Episcop al Cesareii (c. 260-c. 340), este considerat întemeietorul istoriografiei ecleziastice. Pe lângă *Vita Constantini,* el este autorul unei istorii universale de la origini până la 325 și al unei istorii bisericești în 10 volume. (N.tr.)

demne de dispreț". Doi alți savanți germani, Seeck (1898) și Heikel (1911) au respins opiniile critice ale lui Burckhardt și au obținut asentimentul istoricilor creștini, ca Mgr. Louis Duchesne și Adolf von Harnack. Dar scepticismul revine cu insistență o dată cu Henri Gregoire, în 1938: acesta emite ipoteza că *Vita Constantini* era un fals, redactat la sfârșitul secolului al IV-lea, poate de Eutropius de Cesareea. Dar argumentele lui Gregoire, deși interesante, nu au fost mai puțin vulnerabile.

Se găsesc de asemenea elemente în *Chronica* lui Ieronim[11], ca și în *Istoriile ecleziastice* ale lui Rufin din Aquileia[12], Philostorgios[13], Gelasius din Cyzic, Teodoret din Cyr[14], Socrate[15] și Sozomenos[16]. De asemenea, avem cunoștință de mai multe scrisori ale lui Constantin, care sunt inserate în textele mai multor autori: Eusebius, Gelasius, Athanasie, Socrate.

Pentru perioada 307-321, se păstrează mai multe panegirice, care aduc elemente importante. în sfârșit, grație *Codului Theodosian,* avem cunoștință de legile constantiniene începând cu anul 312: apoximativ 360.

---

11 ***Ieronim (Hieronymus)*** (c. 345-c. 419) a realizat spre sfârșitul secolului al IV-lea o nouă versiune latină a *Bibliei,* după textul ebraic, iar în 392 scrie *De viris illustribus* (Despre bărbații celebri), considerată prima istorie literară creștină. (N.tr.)

12 ***Rufinus Tyrannlus din Aquileia*** (345-410) a desfășurat o bogată activitate de traducător. (N.tr.)

13 ***™PhHostorgios*** (c. 368-c. 430), istoric grec, autor al unei istorii bisericești *(Ekklesiastike historia)* ce tratează perioada 300-425. (N.tr.)

14 ***Teodoret din Cyr*** (393-466), în calitate de episcop de Cyr se implică în confruntările cristologice, fiind un susținător al lui Nestorios; a redactat numeroase lucrări, printre care se numără și o istorie bisericească care evocă perioada 325-428. (N.tr.)

15 ***Socrate Scolasticul*** (c. 380-c. 440), autor al unei lucrări, *Ekklesiastike historia,* în care evocă perioada 305-439. (N.tr.)

16 ***Sozomenos Salamanes Hermelos*** (sec. al V-lea d.Hr.), a elaborat între 443 și 450 *Ekklesiastike historia,* având ca bază lucrarea lui Socrate Scolasticul. (N.tr.) 10

Câteva magnifice statui și o masă monetară abundentă aduc de asemenea elemente prețioase pentru studiul puterii imperiale constantiniene.

III. O miză ideologică

Pentru că s-a convertit la creștinism în prima parte a domniei sale, Constantin a reprezentat de îndată o miză istorică și culturală. în timp ce autorii creștini tind să îmbogățească domnia sa prin adăugarea de elemente moralizatoare sau legendare, autorii anticreștini nu încetează să o ponegrească. Nepotul său, împăratul Iulian[17] (361-363), îl acuză de imobilism și slăbiciune. încă de la sfârșitul secolului al V-lea, Zosimos îl acuză de inovații primejdioase, contrare tradițiilor multiseculare, și de a fi slăbit astfel Imperiul și, încă și mai rău, de a fi provocat prăbușirea sa. Din contră, autorii creștini îl exaltă, precum Eusebius de Cesareea, Orosius[18] sau Sozomenos. Nu el este cel care, după opinia lor, a pus capăt ultimei mari persecuții anticreștine, a proclamat libertatea cultelor și a favorizat creștinismul? Nu el este cel care a urmat planul lui Dumnezeu, favorizând dezvoltarea credinței în plină zi?

Din acest motiv, Constantin a fost, pentru istoricii din secolele al XIX-lea și al XX-lea, un subiect de controversă. Abundenta bibliografie privindu-l pe acest împărat între 1860 și 1960 este puternic marcată de această controversă. Pe urmele lui Gibbon[19], susținătorii laicității, ai liberei gândiri și anticlericalismului îi conturează lui Constantin un

---

17 ***Iulian ^Apostatul»,*** numit așa pentru că a abandonat creștinismul, împotriva căruia a luat măsuri dure, devenind adept al neoplatonismului. (N.tr.)

18 ***Orosius Paulus*** (sec. al V-lea d.Hr.), este autorul primei istorii universale de mari proporții, *Historia adversus paganos* (Istoria împotriva păgânilor), care în Evul Mediu s-a bucurat de o mare circulație. (N.tr.)

19 ***Edward Gibbon*** (1737-1794), istoric englez, autor al lucrării *Istoria declinului și prăbușirii Imperiului roman.* (N.tr.)

portret negativ.

Continuatori — inconștient? — ai lui Zosimos, ei pun la îndoială sursele ecleziastice și îl vor acuza pe Constantin de toate relele atribuite creștinismului său: ar fi provocat astfel o ruptură în cultura istorică romană și, abandonând religia publică tradițională, „ar fi trădat Roma" (Piganiol). Acești istorici adăugau că reformele sale au fost periculoase și au contribuit la declinul și, nu peste mult timp, la sfârșitul Imperiului roman. Astfel, Schwartz vorbește de efectele dezastruoase ale „politicii sale diabolice".

în sfârșit, un defect i-a fost imputat atât de către istoricii anticlericali, cât și de către protestanți: el ar fi fost inventatorul cezaropapismului. Lui i se atribuie astfel și paternitatea unei componente opresive a monarhiei absolute. Din contră, istoricii de formație creștină au făcut din el Constatin .cel Mare" *(Konstantin der Grosse* al germanilor).

Aceste controverse, care au generat mai adesea polemici decât dezbateri științifice, au făcut să curgă foarte multă cerneală. Datorită acestui fapt, Constantin este unul dintre împărații romani care au suscitat cele mai abundente bibliografii. Problemele istoriografice au determinat înființarea în Italia a unei *Academia Constantiniana,* înaintea căreia specialiștii își expun opiniile. De precizat totuși că împăratul Constantin nu a făcut obiectul a numeroase lucrări în limba franceză, în special după cel de Al Doilea Război Mondial, în timp ce Iulian a beneficiat de numeroase eseuri. Poate că trebuie să vedem în aceasta un efect al unei specificități a culturii franceze din secolul al XX-lea, marcată de separația Bisericii de Stat și de victoria laicității. Cazul lui Iulian, restaurator al religiei tradiționale și figură de marcă a „reacției păgâne" din secolul al IV-lea, a interesat, se pare, mai mult decât problema constantiniană, implicit încredințată istoricilor creștinismului și ai Bisericii. Astăzi, când aceste înflăcărări nu mai

12 sunt decât cenușă călduță, condițiile par în sfârșit reunite pentru ca problema să fie reluată la adăpost de agitațiile partizane. Cu atât mai mult cu cât cercetările recente au făcut progrese notabile în ceea ce privește cunoștințele asupra realităților din secolul al IV-lea. Aceasta permite de a risipi, ici și colo, bruma amăgitoare a ideilor acceptate despre un personaj și o domnie cu totul specială.

Capitolul I

VIATA ȘI DOMNIA LUI CONSTANTIN

I. Un tânăr ilir sub supraveghere

1. Estimarea datei sale de naștere. Flavius Valerius Constantinus s-a născut la Naissus — actualul Ni§ —, în Serbia. Evenimentul s-a petrecut la 17 februarie, dar nu se știe în ce an. Istoricii au făcut tot felul de estimări, ceea ce dă un evantai de la 270 (A. Chastagnol) la 290 (A.H.M. Jones). Estimarea lui Chastagnol și cea a lui Bames (272) par cele mai apropiate de adevăr. Poate fi reținută și data de 275, căci Aurelius Victor scrie că împăratul Constantin moare, în 337, la vârsta de 62 de ani *(Caes.* 41). Eusebius de Cesareea precizează în a sa *Vita Constantini (VC,* IV) că el ar fi domnit un pic mai puțin de 32 de ani și că ar fi trăit de două ori atâția ani: altfel spus, 63 de ani. Acestea sunt cifrele pe care le reține și autorul *Epitome de Caesari- bus,* care precizează, printre altele, cu exactitate, că el a domnit singur în Imperiu timp de 13 ani (324-337). So- crate *(HS,* I, 39), Zonaras *(HE,* XIII, 4) și Kedrenos rețin că el ar fi murit la 65 de ani. Putem de asemenea reține ca plauzibil și anul 278, căci, în a sa *Scurtă istorie romană (X,* 8), Eutropius scrie că împăratul Constantin ar fi murit în cursul celui de al 66-lea an, care era și cel de al 31-lea an al domniei sale. Această vârstă este de asemenea cea pe care o notează leronim în *Cronica* sa. Dacă optăm pentru prudență, putem deci reține, fără riscul de a ne înșela, că împăratul Constantin s-a născut între 271 și 275.

2. Fiul unui soldat ilir și al unei bitinlene. Tatăl său era Flavius Constantius (Constantius Chlorus), un militar originar din Dardania. Nu a fost unicul său fiu, căci Constantius a avut 7 copii. Nu știm nimic despre cariera acestuia, în afară de faptul că a participat la campaniile din vremea domniilor lui Aurelian (270-275) și Probus (276-282). Propaganda constantiniană va insista mai târziu pe faptul că el descindea din împăratul Claudius Goticus (268-270). Nain de Tillemont acreditează această idee. Nu numai că ea nu poate fi verificată, dar este chiar suspectă.

Mama sa se numea Elena. O femeie pe care Zosimos o considera drept obscură, era de origine din Drepana, în Bithynia. A fost prima soție a lui Constantius, fiind repudiată în 293, când acesta, promovat *caesar,* a trebuit să se căsătorească cu fiica lui Maximianus, Theodora. Ea a fost totdeauna apropiată de Constantin în timpul domniei sale. Puțin după înscăunarea sa, în 306, fiul său o onorează cu titlul de *nobilissima femina,* apoi, în 324, i-l conferă pe cel mai prestigios dintre toate, cel de *augusta.* Moare spre 328-329, în culmea onorurilor, la mai mult de 80 de ani. Era deci născută cu puțin înainte de anul 250 și l-ar fi născut pe Constantin pe când avea între 21 și 25 de ani. Fiul său îi va da numele, Helenopolis, unui oraș în Drepana, în Asia Mică, și-l schimbă pe cel al provinciei Diospontus în Helenopontus.

3. Fiu de împărat Constantin trebuie să fi avut 20 de ani în 293, atunci când tatăl său a fost numit de Dioclețian pentru a-l seconda pe Maximianus în sânul tetrarhiei[20].

20 Sistem de guvernare inițiat de Dioclețian în urma căruia conducerea Imperiului roman a fost încredințată unui colegiu format din patru membri, în care doi aveau statutul de *augustus,* fiecare având în subordine câte un *caesar,* căsătoria lui Maximianus și a lui Galerius cu fiicele lui Dioclețian avea rolul de a întări noul sistem de administrare a Imperiului. (N.tr.)

Constantius primi, o dată cu titlul de caesarși supranumele de *Herculius,* guvernarea provinciilor occidentale ale Imperiului: Britannia, Gallia, Hispania și Mauretania tingitană.

Un pasaj din al VI-lea panegiric latin (307) lasă să se presupună că tânărul Constantin și-ar fi putut petrece o parte din adolescență în palatul de la Aquilea, unde îi plăcea lui Maximianus să stea. însă izvoarele insistă mai ales asupra prezenței sale în Orient, în apropierea lui Dioclețian, apoi a lui Galerius.

4. Un adolescent supravegheat. Constantin a făcut primii ani de armată în calitate de tribun. Panegiristul din 307 nu încetează atunci cu laudele, când declară că el l-ar fi întrecut în precocitate pe Scipio Africanul[21] și pe Pompei cel Mare[22]. Aceasta înseamnă că tânărul Constantin ar fi efectuat tribunatul său militar înainte de vârsta obișnuită de 17 ani.

Nu se cunoaște momentul plecării sale spre Orient. Este posibil ca Dioclețian să-l fi chemat la palatul său de la Nicomedia în momentul instaurării tetrarhiei, în 293. Avea atunci 20 de ani și o slabă experiență militară. Este alături de Dioclețian atunci când acesta descinde în Egipt, în 297, pentru a înăbuși uzurparea lui Achilleus. Astfel participă la asediul și cucerirea Alexandriei. în 302, este încă împreună cu Dioclețian în Palestina. în cursul acestor ani, Constantin avansează în ierarhia militară și câștigă în popularitate. Panegiristul său din 310 evocă astfel o singură luptă, pe care ar fi angajat-o într-o expediție cu Galerius contra

21 ***Cornelius Sdpk) Africanus*** (235-183 î.Hr.), om politic și general roman. De numele lui se leagă, în special, victoriile obținute împotriva Cartaginei de către romani în timpul celui de-al doilea război punic (218-201). Este considerat cel mai mare strateg și comandant roman până la Caesar. (N.tr.)

22 ***Caneus Pompelus Magnus*** (106-48 î.Hr.), om politic și general roman; a fost principalul rival al lui Caesar în lupta pentru putere în Imperiu după destrămarea primului triumvirat roman. (N.tr.) 16

sarmaților.

Din câteva indicii reiese că Dioclețian a ținut să-l îndepărteze pe Constantin de tatăl său și să-l educe separat. Sistemul tetrarhic fiind întemeiat pe succesiune electivă și nu ereditară, este de admis ideea că Dioclețian a voit astfel să evite orice tentativă dinastică la Constantius Chlorus. Evenimentele din 306 îi vor da, de altfel, dreptate.

Primul său mariaj datează probabil de la începutul secolului al IV-lea. Se căsătorește cu Minervina. Ea este cea care-i va da, în 303, pe Crispus, primul său fiu? Este foarte verosimil, fără a fi absolut sigur.

5. Deziluzia din 305. în 305, Constantin era prezent la ceremonia de abdicare a lui Dioclețian, în apropiere de Nicomedia. După Lactantius[23], toate privirile erau întoarse spre el și se așteptau ca el să fie numit *caesar* pe lângă tatăl său sau pe lângă Galerius. Cel din urmă, ca și Constantius Chlorus, au fost avansați *auguști.* Dar, spre surpriza generală, purpura cezariană a fost remisă lui Severus și lui Maximinus Daia, doi ofițeri iliri fără îndoială recomandați lui Dioclețian de Galerius. Cel din urmă devenea primul *augustus* în întâietate și dorința sa de a-l înlătura pe Constantin poate fi explicată prin două motive. Pe de o parte, numirea lui Constantin ca *oaesar* al tatălui său ar fi reintrodus o aparență dinastică care intra în contradicție cu modul de succesiune tetrarhică. Pe de altă parte, Galerius nu voia să-l facă caesar-ul său căci se temea în același timp de ambiția sa și de numele său foarte popular.

---

23 ***Luduș Caedllus Flrmanus Lactantius*** (c. 260-c. 325), scriitor ecleziastic latin. A fost chemat de Dioclețian ca profesor de retorică la Nicomedia, iar după convertirea sa la creștinism a devenit educatorul lui Crispus. A avut o bogată operă literară, fiind considerat de umaniștii Evului Mediu ca «Cicero creștin». (N.tr.)

n. Fuga spre tată (305-306)

1. De la Nicomedia la Boulogne. în 305, Constantin avea 30 de ani. Retrăgându-se Diocleţian, el va intra de acum înainte sub supravegherea lui Galerius, fără îndoială la Nicomedia. După Aurelius Victor, Galerius îl ţinea ostatec sub un pretext de ordin religios. Puţin plauzibil. *Epitome de Caesaribus* precizează că era la Roma, ceea ce nu ar fi fost imposibil, deşi este tot atât de puţin credibil. Aurelius Victor îşi scria *Cartea Cezarilor* la mijlocul secolului al IV-lea, într-o epocă în care Constantin era mort şi lăsase imaginea unui împărat creştin. în 305 încă nu îmbrăţişase creştinismul şi Galerius nu avea nici un motiv de a-l suspecta de aceasta. Doar dacă se ia în considerare faptul că Constantius Chlorus nu-i persecuta pe creştini în zona care i-a fost acordată. Motivul este mai degrabă unul politic. în Occident, Constantius Chlorus devenise *august.* Fiul său era deci susceptibil de a ameninţa echilibrul instituţiilor tetrarhice printr-o posibilă revenire la principiul succesiunii ereditare. După autorul panegiricului VII (310), Constantius l-ar fi cerut de mai multe ori lui Galerius, dar fără succes. Se pare, de altfel, că Galerius, care l-a trimis în lupta cu sarmaţii *(An. Valois,* II, 3) nu a ezitat să-l expună, sperând poate că va muri. Era deci ostatec.

Doritor de a se reîntâlni cu tatăl său, Constantin izbuteşte să fugă din Palat şi să se îndepărteze în galop, utilizând caii poştei imperiale. Galerius trimite oameni pe

18 urmele sale. Pentru a-i împiedica, Constantin mutila caii — *iumenta publica* — la fiecare din etapele călătoriei sale. Astfel, el a putut să-şi reîntâlnească tatăl la Boulogne, atunci când acesta părăsise Trierul şi se pregătea să se îmbarce pentru Britannia.

2. Lovitura de stat în Britannia. Constantius purta porecla de „Chlorus", ceea ce denotă paloarea tenului său.

După Lactantius, el avea o sănătate fragilă. De altfel, el a murit de boală la Eburacum (York), la 25 iulie 306, atunci când revenea dintr-o campanie contra picților[24].

Chiar în ziua decesului augusf-ului, soldații săi au dat acest titlu lui Constantin. Și nu titlul de *caesar,* cum spune Zosimos. Problema este aici de a ști dacă această proclamație a fost spontană. Dacă dăm crezare surselor, nu a fost cazul. într-adevăr, Aurelius Victor emite opinia după care Constantin era „animat din copilărie de o puternică dorință de a domni". Zosimos o împărtășește, când scrie că era «posedat de ideea puterii imperiale». Și că această dorință era cunoscută de toată lumea. Este deci foarte verosimil ca tânărul Constantin să-l fi întâlnit pe tatăl său cu intenția de a-l ajuta, apoi de a-i succeda. Fidelitatea trupelor romane față de fiii comandanților lor era pe atunci un fapt notoriu.

Această proclamație constituie o lovitură de forță în interiorul tetrarhiei, pentru că lui Galerius îi revenea alegerea noului *august.* După un panegirist, Constantin i-ar fi consultat pe vechii *auguști,* Dioclețian și Maximianus. Ei s-ar fi arătat entuziasmați. Greu de crezut. Dacă așa ar fi fost, atunci de ce Dioclețian nu l-a ales *caesar* în 305? Este adevărat că astfel s-ar fi încredințat jumătate din imperiu unei singure familii.

Dacă Constantin păstrează apoi data de 25 iulie ca fiind cea a aniversării înscăunării sale, ea nu este aceași în arhivele imperiale. Căci a trebuit așteptată toamna lui 306 pentru ca să fie recunoscut de Galerius în calitate de *caesar,* al patrulea în rang în interiorul tetrarhiei. într-adevăr, Severus, vechiul *caesar* al lui Constantius Chlorus, a fost numit *august* pentru Occident.

3. Primele succese militare. Imediat după proclamarea sa britană, Constantin trece Canalul Mânecii și

24 Populație autohtonă din zona Scoției. (N.tr.)

conduce o campanie contra francilor. Câștigă cu această ocazie prima sa mare victorie. Atunci i-ar fi executat pe regii franci Ascaric și Merogaise și întreprinde construcția unui pod peste Rin. Prin atacuri surpriză, devastează apoi teritoriul bructerilor[25]. A fost încă un succes, deoarece, reîntors la Cologne, el primi din partea învinșilor, în semn de supunere, nobili ostateci. în cursul celui de al doilea semestru al anului 306 s-a instalat la Trier. Aici îi mulțumește pane- giristul din 310 pentru că a adus pacea în Germania. «Zidurile nostre de apărare, i se spune, nu mai sunt vâlto- rile Rinului, ci teroarea inspirată de numele tău»

m. Înfruntarea cu Maxentius (306-312)

1. Constantin *caesar.* După tradiție, portretele lui Constantin au fost trimise la Roma, unde au fost expuse. Maxentius, fiul fostului tetrarh Maximianus, era și el prezent. Este posibil ca, descoperind aceste portrete, acesta să fi fost cuprins de o ambiție similară, ceea ce l-a determinat să ia titlul de *princeps* (prinț). Nazarius[26] precizează că el a pus să se răstoarne imaginile ce-l re- prezentau pe Constantin și i-a pângărit portretele. Această nouă lovitură de stat a redeșteptat, se pare, ambițiile lui Maximianus, care se retrăsese la unul din domeniile sale, în Lucania, după abdicarea sa în 305. Acesta părăsește viața privată și-și reia activitatea politică alături de fiul său.

2. Augustul uzurpator. Pronunțat la 31 martie 307, cel de-al VI-lea panegiric latin îl califică pe Constantin ca *imperator* al Orientului: „împărat al cărui astru se înalță".

25 Populație germanică așezată între râurile Rin, Ems și Lippe. (N.tr.)

26 Retor roman (secolul al IV-lea), autor al unui *Panegiric* închinat împăratului Constantin. (N.tr.) 20

Poate la sfârșitul lui 306, dar cel mai plauzibil la începutul anului 307 el întâlnește pe Maximianus în Gallia. Acesta, fără îndoială, venise să-i ceară sprijinul contra lui Galerius, care luase măsuri pentru a pune capăt uzurpării lui Maxentius prin trimiterea de trupe în Italia. Constantin l-a copleșit cu daruri. Maximianus îl cunoscuse adolescent și, cum el îl adoptase pe Constantius Chlorus, Constantin devenise nepotul său adoptiv. Devine atunci ginerele său, pentru că Maximianus i-o va da în căsătorie pe fiica sa, Fausta, sora lui Maxentius, atunci în vârstă de 7 ani. Era poate încă de atunci văduv de Minervina, dacă nu a repudiat-o cu această ocazie. Aceasta era cu adevărat concubina sa, adică femeia sa în fapt, fără însă a avea contract solemn de căsătorie. Amintită la această dată de către *Cronograful* din 354, căsătoria cu Fausta este de asemenea menționată printr-o inscripție.

Această căsătorie întărește legitimitatea lui Constantin, strângând și mai mult legăturile sale cu Maximianus-Hercule. De asemenea cu Maxentius, cumnatul său, deși această legătură de rudenie nu-i va apropia pe cei doi oameni. în septembrie 307, Maxentius zdrobește armata lui Severus, care a fost ucis la puțin timp după înfrângere,

Constantin și Maximianus luând atunci din proprie inițiativă titlul de *augustus.* Autorul celui de al Vl-lea panegiric plasează această numire sub egida lui Maximianus. Fiu natural al lui Constantius, Constantin era, prin jocul adopțiilor, în sânul filiației herculiene, și nepot al lui Maximianus. Astfel, beneficia de sistemul tetrarhie, unde el înțelegea să se introducă la cel mai înalt nivel. în timp ce principii orientali, Galerius și Maximianus, refuzau să țină cont de titlul acestuia de *augustus,* uzurpat în afara autorității lor, Constantin, la rândul său, recunoscu în propriile emisiuni monetare pe toți ceilalți principi, se

înțelege și pe Maxentius. Această abilitate diplomatică este tipică personajului.

în 308 Maximianus a fost izgonit din Italia de fiul său și va găsi refugiu în Gallia pe lângă Constantin.

3. Ruptura din 310. Dezordinile din tetrarhie vor determina organizarea la Carnuntum, pe Dunăre, a unei conferințe la cel mai înalt nivel. Galerius îi aduce, la 11 noiembrie 308, pe cei doi vechi *auguști,* Dioclețian și Maximianus. Dioclețian obține de la colegul său mai vechi să se retragă din nou. în locul său, Galerius l-a numit pe Licinius, în timp ce Constantin era admis în tetrarhie cu rangul de *caesarși* de „fiu de *augustus".* Dar acesta refuză să asculte și nu abandonează titlul de *augustus.*

Relațiile sale cu Maximianus se vor degrada, deoarece acesta, deși abdicase încă o dată, nu înceta de a țese intrigi. Constantin îl asediază în Marsillia și îl osândește la moarte (sfârșitul lui 309-începutul lui 310). Imediat, referințele herculiene vor dispărea atât din panegiricul din 310 cât și de pe monedele constantiniene, care de acum înainte vor fi puse sub egida lui *Sol invictus* (Soarele neînvins). La întoarcerea să din Marsillia, Constantin îi învinge din nou pe barbarii renani și primi pentru a doua

 oară titlul de *Germanicus.* între 15 și 20 iulie, această victorie a fost celebrată prin jocuri, *Ludi franci* și în 25, Constantin sărbători începutul celui de-al cincilea an al domniei sale *(quinquennalia).*

Maximianus fiind mort, Maxentius se proclamă *augustus.* El se plasa în linia herculiană și se erijează explicit în răzbunător al tatălui său. Deci în 310 putem plasa ruptura definitivă a lui Constantin cu sistemul imaginat de Dioclețian. Pentru a încerca să salveze edificiul, Galerius face o abatere de la regulile stabilite, recunoscându-i pe Constantin și pe Maxentius ca *auguști.* Dar ruptura era deja consumată în anul viitor prin decesul lui Galerius (5 mai

311), care va lăsă imperiul în mâinile a trei *auguști* și ale unui uzurpator.

în acest timp, Constantin, oficial *augustus,* s-a întors contra lui Maxentius. încă din 310, el i-a sustras ușor Spaniile. După Socrate *(HE,* II, 7) și Teodoret *(HE,* I, 24), aceasta a fost o aderare pașnică, datorată influenței creștinilor. Dar Maxentius pune capăt în anul următor uzurpării lui Domitius Alexander în Africa, ceea ce-i permite să refacă convoaiele cu alimente și să-și consolideze poziția la Roma, căreia îi asigura aprovizionarea.

4. Augustul învingător bătălia zisă .de la Podul MIMus" (312). Este clar că decesele succesive ale lui Maximianus (310) și Galerius (311) îl vor determina pe Constantin să se considere singurul principe legitim în Occident și să se întoarcă contra lui Maxentius. Se pregătește să-l înfrunte recrutând în acest scop numeroși soldați. Celor din Britannia, le adaugă celți și prizonieri germani. După Zosimos, ar fi strâns astfel 90 000 infanteriști și 8 000 de cavaleriști. Ernst Stein corectează aceasta cifră, socotind că efectivele sale nu puteau depăși 30 000 de soldați.

Această armată trece Alpii prin pasul Muntelui Genevre și iese la Segusio (Susa), pe care l-a și cucerit. în timpul înaintării sale în Italia padană, care ne este cunoscută din panegiricul din 313, Constantin lăsa intacte orașele care i se predau, precum Milano, și distrugea pe cele care i se opuneau. Obține numeroase victorii asupra trupelor lui Maxentius: aproape de Torino, apoi la Verona, unde învinge un mare contingent comandat de Pompeianus, prefectul pretoriului lui Maxentius, apoi o armată de auxiliari. Itinerariul lui Constantin relevă strategia sa. în loc de a merge direct spre Roma, el a supus mai întâi, înaintând în marș

forțat, orașele din câmpia Padului, de la Torino la Aquilea. Numai după ce și-a asigurat spatele, a coborât spre Roma.

într-o primă fază, deși aflase de înaintarea lui Constantin spre Oraș, Maxentius nu a reacționat. La 28 octombrie, era ocupat cu sărbătorirea celei de a VI-a aniversări a preluării puterii. Apoi, sub influența unor prevestiri favorabile, el decide să se deplaseze cu trupele sale nouă mile (aproximativ 13 km) la nord de Oraș, în locul numit *Saxa rubra* (Stâncile roșii). Intenționa ca să angajeze aici bătălie, apoi să se replieze spre sud, spre podul Milvius. Ordonase să se construiască în apropierea acestuia un alt pod, pe care îl înzestrase cu un mecanism de escamotare cu scopul de a arunca trupele dușmane în Tibru. Anumite surse vorbesc de un *pons mollis,* un pod „fragil": adică un pod mișcător, fixat pe ambarcațiuni. Locul bătăliei este atestat într-un pasaj din *Epitome de Caesaribus* (40): „Un pic mai sus de podul Milvius, pe un pod făcut din bărci". Zosimos menționează că atunci s-a produs o minune: un nor strașnic de cucuvele s-ar fi așezat pe zidul care împrejmuia Roma. Văzând în aceasta un semn favorabil lui, Constantin dispune cavaleria în ordine de luptă și face o șarjă. Cu spatele la Tibru, trupele lui Maxentius vor ceda sub șoc și se vor retrage în dezordine. Podul s-a prăbușit sub greutatea lor, aruncându-l

 pe Maxentius în fluviu, unde a și pierit înecat. Corpul său a fost regăsit și capul i-a fost dus la Roma în batjocoră, înainte de a fi trimis în Africa.

A două zi, 29 octombrie 312, Constantin intră în Roma. Senatul, care l-a întâmpinat, îi conferă epitetul de *Maximus.* Evenimentul și data sunt confirmate de o inscripție, care menționează *evictio tyranni* la V din calendele lui noiembrie și *adventus* la IV. O statuie a lui a fost ridicată pentru a celebra evenimentul.

Constantin îi execută pe prietenii cei mai apropiați ai lui Maxentius. în încercarea de a preveni o nouă răzvrătire, el

desființează atât cohortele pretoriene cât și unul din corpurile de cavalerie, *equites singulares.* Rezolvă de asemenea afacerile curente. Descoperirea scrisorilor și a portretelor lui Maximinus Daia, care dovedeau că acesta dusese tratative cu Maxentius, îl determină să accepte titlul de *Maximus.* Aceasta făcea din el primul *augustus,* în locul lui Maximianus; a fost deci o lovitură de stat. Constantin părăsește orașul în cursul lunii ianuarie 313, după o ședere de trei luni în cursul cărora a câștigat bunăvoința romanilor.

IV. Augustus pentru Occident (313-324)

1. Noua campanie contra germanilor. Atunci când se lupta cu Maxentius, o coaliție a bructerilor, chamavilor, cheruscilor, lancionilor și alamanilor rupe tratatul din 306. Constantin revine foarte repede pe Rin și organizează împotriva lor campanii fulgerătoare, care se vor solda cu noi victorii.

2. întâlnirea de la Milano (februarie 313). După moartea lui Galerius, în mai 311, Licinius și Constantin au rămas singurii moștenitori ai tetrarhiei, împreună cu Maximinus Daia. Ei se vor întâlni la Milano în februarie 313. Sosirea *(adventus)* lor în acest oraș, devenit rezidență imperială, a fost celebrată prin emiterea unui multiplu de aur în atelierul de la Ticinum (Pavia). Licinius se va căsători cu Constantia, a doua soră a lui Constantin, pe care Constantius Chlorus o avusese de la soția sa legitimă, Theodora (vezi arborele genealogic, p. 135).

Cei doi *auguști* vor redacta cu această ocazie o faimoasă scrisoare care reafirma libertatea cultelor și restituia

bunurile Bisericii creștine. Adresată celor doi guvernatori orientali, ea confirma și extindea edictul de la Serdica, promulgat de Galerius în aprilie 311 și cerea punerea lui în aplicare în provinciile unde Maximinus Daia încă nu îl respecta.

3. Decenalele din 315. Pentru a comemora cel de al 10-lea an de domnie *(decenalia),* Constatin revine la Roma. Celebrează în același timp triumful său asupra lui Maxentius și asupra barbarilor renani. Frumoase monede de aur emise la Pavia le vor celebra. Fără îndoială și marele arc de triumf aflat în proximitatea Colosseumului a fost inaugurat cu această ocazie.

4. Primul râzboi contra lui Licinius (316). în cursul toamnei 316, un prim conflict îi va opune pe cei doi împărați. Licinius impusese în Iliria pe unul dintre apropiații săi, Bassianus, cu titlul de *caesar.* Acesta era înrudit cu Constatin, pe a cărui soră o luase de soție. Constantin folosește ca pretext un complot al lui Bassianus pentru a-l elimina și încearcă o pătrundere în Illyria.

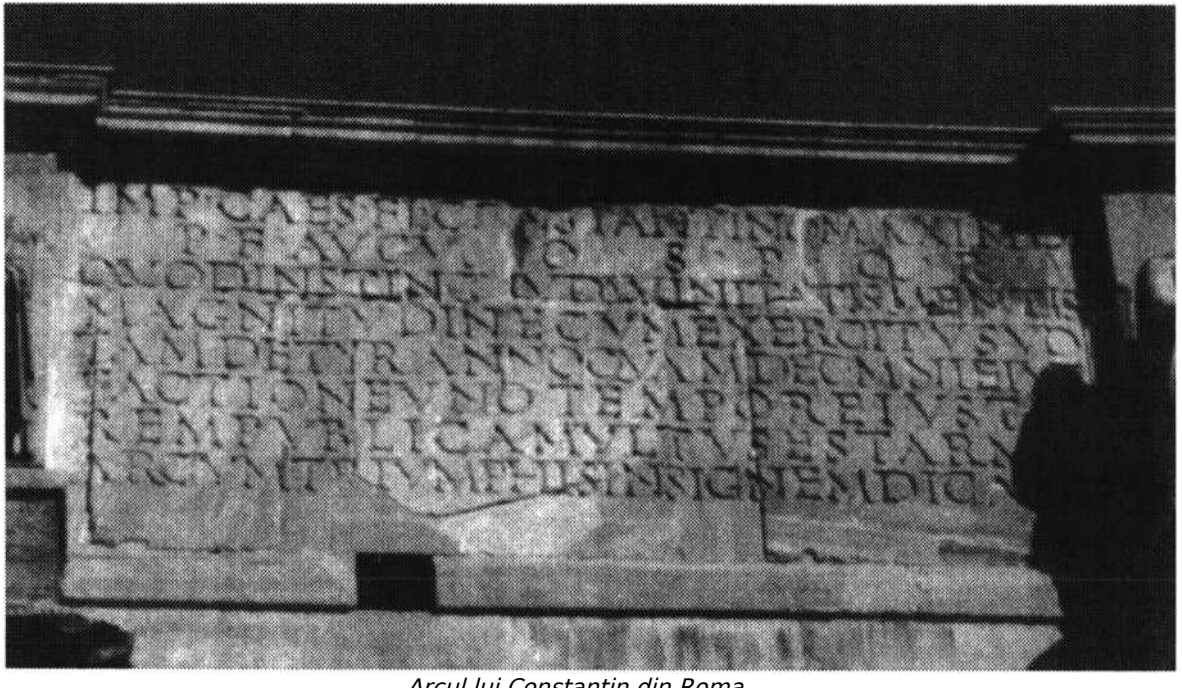

bJ

Arcul lui Constantin din Roma.
Inscripție votivă pe atic.

Ciocnirea a avut loc în Pannonia și în Thracia, miza rivalității dintre cei doi *augușți.* într-o primă fază, armata lui Licinius a fost pusă pe fuga la Cibalae (8 octombrie) și se refugiază la Sirmium, înainte de a continua retragerea sa în Thracia. Numește *augustus* pe conducătorul Moesiei Superior, Valerius Valens. Constantin reconstruiește podul de la Sirmium de peste Sava, apoi urmează traseul lui Licinius. îl învinge a doua oară, pe Campus Ardiensis, în Thracia, în urma unei bătălii pustiitoare.

De asemenea, în 316, sau la începutul lui 317, Constantin va avea un al doilea fiu, Constantin cel Tânăr, care se născu în Arles. Era oare al Faustei, care avea atunci 16 ani, sau al unei amante al cărui nume nu ne-a parvenit? Opiniile diferă asupra acestui punct. Seeck crede că ar fi putut fi un bastard, cum, după el, era și Crispus. *Epitome de Caesaribus* îl numește fiul concubinei sale, Minervina, ceea ce este puțin probabil.

5. întâlnirea de la Serdlca (martie 317). După acordul care a fost semnat atunci, Licinius, care îl sacrifică pe Valens, ceda lui Constantin diocezele Pannonia și Macedonia, dar în schimb păstra Thracia în stăpânirea sa. Cei doi împărați se întâlniră la Serdica la 1 martie 317 pentru a pecetlui înțelegerea lor. Cei doi fii ai lui Constantin, Crispus (13 ani) și Constantin cel Tânăr (câteva luni), precum și fiul lui Licinius, Licinius cel Tânăr (20 de luni), primiră cu toții titlul de *caesar.*

6. Noile campanii contra barbarilor (319-323). în 319 Crispus a fost trimis pe //mes-ul renan. Cât privește pe Constantin, el învinge în 321 pe sarmați, care trecuseră Dunărea, apoi în 323 pe goții regelui Rausimod. Constantin cade asupra ariergărzilor atunci când barbarii asediau un oraș. Numeroși prizonieri goți au fost distribuiți orașelor.

7. Al doilea război contra lui Lidnlus (324). Relațiile dintre Constantin și cumnatul său se vor deteriora din nou în anii 320-324. Mai întâi pentru că augustul Constantin încălcase domeniul colegului său, lansând campania contra goților în Moesia Secunda. Apoi pentru că Licinius încetase să mai aplice prevederile scrisorii de la Milano și intensificase persecuțiile împotriva creștinilor. Constantin se întoarce la Tesalonic, unde construiește un port și-și pregătește armata. După Zosimos, el ar fi construit o flotă de 200 de nave de război și 2 000 de nave de transport, care ancorară la Pireu, precum și 130 000 de soldați, dintre care 10 000 erau repartizați flotei și cavaleriei. Cât despre Licinius, acesta reușise să adune 165 000 de soldați.

Cele două armate, cu siguranță mai puțin numeroase, se vor desfășura aproape de Adrianopol. Grație unui vicleșug, înfruntarea se va întoarce în avantajul lui Constantin, pe când trupele liciniene vor ceda (3 iulie 324). Licinius se retrage în Bizanț, pe care Constantin îl asediază. Flota sa de 80 trireme, comandată de Crispus, provoacă pierderi celor 200 trireme ale lui Licinius, dispuse în formație prea strânsă. Licinius trece atunci Hellespontul și se refugiază la Chalcedon. Constantin își transbordează trupele pe vapoare ușoare construite în acest scop și va învinge ceea ce mai rămăsese din armata lui Licinius la Chrysopolis (18 septembrie). Asediat în Nicomedia, Licinius se supune și trimite purpura sa lui Constantin. Acesta îl trimite la Tesalonic, unde a fost sugrumat după puțin timp.

V. Singur împărat (324-337)

1. Importanța anului 324. Data de 324 constituie o cotitură în domnia lui Constantin. Victoria sa asupra lui Licinius

29 îi permite într-adevăr să devină singurul *august* al Imperiului și să-și extindă autoritatea și asupra părții orientale.

Din acest moment, prevederile scrisorii de la Milano vor fi definitiv aplicate și în Orient. în ochii creștinilor din vechiul domeniu al lui Licinius, Constantin apărea deci ca un eliberator. Dar, în același timp, împăratul descoperea divergențele care alterau unitatea bisericilor orientale.

Noua situație îl determină pe Constantin să continue reorganizarea administrației. Acordă titlul de *caesar* fiului său Constantius, în vârstă de 7 ani, și accentuează rolul regional al prefecților pretoriului.

324 a fost de asemenea anul în care el descoperă interesul strategic al așezării Bizanț. Aici va decide crearea unui oraș care să-i poarte numele și începe consacrarea așezării.

2. Condliul de la Niceea (325) și *vicennalla* (325-326). Instalat la Nicomedia, Constantin i-a cunoștință imediat de „discordia civilă" (Sozomenos) provocată în Orient de tezele preotului Arius. De asemenea, el află că bisericile creștine nu sărbătoresc Paștele la aceeași dată[27] [28] [29] [30]. Cu scopul declarat de a restabili unitatea, el convoacă la Niceea pe episcopii din întregul Imperiu pentru a organiza un conciliu. Acesta se ținu din mai până în iulie 325 și reuși, după două luni de

---

27 Cu această ocazie s-a stabilit ca Paștele să fie sărbătorit de toți creștinii în prima duminică după lună plină ce urmează echinocțiului de

28primăvară, urmând ca acesta să se amâne pentru dumineca următoare dacă coincidea cu cel evreiesc; stabilirea datei și comunicarea ei celor

29lalți creștini revenind episcopului de Alexandria prin *epistole pascale,* acest oraș fiind considerat centrul cunoștințelor astronomice. Din cauza ciclului pascal în uz și a diferențelor în ceea ce privește echinocțiul de primăvară, în Orient, la 21 martie, iar în Apus, la 18 martie, momentul sărbătoririi Paștilor a variat și după această dată. (N.tr.)

discuții și dezbateri, să condamne ideile lui Arius și să dea o sentință de exil pentru el și episcopii care îl susțineau.

La încheierea conciliului (25 iulie) a fost comemorat începutul *vicennaliilor* principelui. Un an mai târziu, ceremonia de încheiere a vicennaliilor a avut loc la Roma, în prezența lui Constantin. Acesta a fost cel de-al treilea și ultimul său sejur în Oraș.

3. Două execuții în familia constantinianfi (326). Din surse avem cunoștință de o sumbră afacere care a avut loc, se pare, în 326. Fausta l-ar fi acuzat pe fiul cel mai mare al lui Constantin, Crispus, atunci în vârstă de 23 de ani, că ar fi vrut să întrețină cu ea relații incestuoase. Numai dacă nu este vorba de o răzbunare pentru că Crispus i-ar fi respins avansurile. Totuși Constantin dă curs denunțurilor soției sale. Crispus a fost executat la Pola, în Istria, atunci când Constantin se înapoia la Roma. Dar, la puțin timp după, fără îndoială la Roma, Fausta a fost la rândul ei asasinată: a fost aruncată într-o „baie fierbinte". Autorul lucrării *Epitome de Caesaribus* lasă să se înțeleagă că această moarte ar fi avut loc la instigarea Elenei, care era îndurerată de moartea nepotului său. O parte dintre surse nu amintesc cele două execuții, dar se știe totuși că numele lui Crispus și al Faustei apar pe inscripții, precum cea de la Sorrente *(CIL,* X, 678). în timpul verii 326, Elena pleacă în pelerinaj în Țara Sfântă. Să vedem în asta o ispășire a asasinării nurorii sale? Nu este decât o ipoteză.

După călătoria la Roma, Constantin se îndreaptă spre Rin, unde îi învinge pe alamani[28] (328), apoi la Constantinopol, [31] [32] [33] [34]

---

31 Popor germanic constituit la începutul secolului al lll-lea d.Hr.

32în regiunea dintre Main, Rin și Dunăre; deși din punct de vedere al

33organizării politice, alamanii nu au reușit să depășească stadiul unei

pentru a constata înaintarea lucrărilor. în acest an, sau în următorul, Elena moare. *Augusta* era octogenară și ocupase până la moartea sa un loc important în „casa" constantiniană.

4. Instalarea la Constantinopol (330). Inaugurarea Constantinopolului, la 11 mai 330, va prilejui solemnități după ritualurile pe care le presupuneau fondarea orașelor în tradiția romană. Această dedicație *(enkaina tes poleos,* în sursele grecești) începe printr-o procesiune spre forumul lui Constantin. Se așează atunci o statuie a împăratului în vârful coloanei de porfir care se ridica în centrul său. Urmează o ceremonie în circ, în cursul căreia a fost prezentată o statuie de lemn aurit a lui Constantin, purtând de asemenea o Tychâ[29] a orașului, fără îndoială un glob nichefor (un glob surmontat de o Victorie înaripată).

5. Inflexiunea creștină și pregătirea succesiunii (331-337). începând cu 331, data la care a fost executat filosoful Sopatros[30] și au fost arse cărțile neoplatoniciene, Constantin optează pentru un creștinism mai puțin tolerant. Aceasta desigur ca urmare a influenței episcopilor [35] [36]

35confederatii de triburi, ei au reprezentat un dușman de temut al Imperiului roman în această zonă. (N.tr.)

36 în mitologia greacă era considerată zeița destinului, hazardului și norocului; în epoca elenistică, cultul capătă o mare amploare, acum înălțându-i-se statui în piețele orașelor în credința că ele contribuie și protejează prosperitatea urbană. (N.tr.)

[37] [38] [39] care se găseau în anturajul său. Aceștia erau arieni, anume cei doi Eusebius, respectiv episcopii de Nicomedia și de Cesareea.

E posibil ca în 335 să fi avut loc uzurparea lui Colocaerus, în Cipru. Acesta supraveghea creșterea cămilelor imperiale. Circumstanțele acestei uzurpări sunt practic necunoscute. Se știe numai că a fost rapid înăbușită. Colacaerus a fost ars de viu la Tars, în Cilicia. Aceasta a fost singura uzurpare din timpul domniei lui Constantin.

După numirea nepotului său Dalmatius în calitate de *caesarîn* 335, Constatin a avut în permanență patru *caesari* sub autoritatea sa, care erau numiți fiecare într-o regiune a Imperiului. Fără îndoială trebuie să vedem în aceasta pregătirea succesiunii sale. Constantin al II-lea trebuia să-i succeadă ca *augustus.* Constanțiu al II-lea, Constans și Dalmatius rămâneau *caesari.*

Ultimii trei ani ai domniei sunt marcați de pregătirile de război contra perșilor. Regele Sapor II ducea o politică de cucerire și ocupase în 331 Armenia, care era creștină.

6. Moartea lui Constantin (337). Constantin sărbătorește Paștele la 3 aprilie 337 la Constantinopol. Cade bolnav aproape imediat și se duce la Thermele Pithiei, apoi la Helenopolis, unde a fost cuprins de o puternică febră. Moare spre amiază, în 22 mai 337, ziua Cincizecimii, în vila sa de la Ancyra[31], nu departe de

---

37 Filosof grec din secolul al IV-lea d.Hr., elev al lui Iamblichos din

38Calcis, considerat omul cel mai savant al epocii sale; a fost prezent la ceremoniile de fondare și consacrare a Constantinopolului. A fost condamnat la moarte la puțin timp după acest moment, în urma unei foamete, de care populația l-a acuzat de a fi responsabil. (N.tr.)

Nicomedia. înainte de a muri, este botezat de Eusebius de Nicomedia. Corpul său a fost îmbălsămat și transportat până la Constantinopol într-un sicriu de aur acoperit cu purpură. Aici, este expus în Palat pe o masă înaltă și vegheat zi și noapte. în [40] semn de doliu, Senatul a închis thermele, locurile publice și piețele. în final, corpul neînsuflețit a fost depus într-un mausoleu-martirium, în biserica Sfinții Apostoli, în mijlocul a 12 cenotafe. Constantin al ll-lea va construi apoi un alt mausoleu unde va muta sarcofagul tatălui său, depunând în interior relicvele a trei Apostoli.

Au fost emise monede reprezentându-l pe Constantin într-o cvadrigă, tras spre cer de o mână ce ieșea dintr-un nor. Ele lăsau să se înțeleagă că Senatul i-a decernat *apotheosa,* ceea ce făcea din el „divinul" Constantin. Ceea ce este confirmat și de Eutropius la sfârșitul capitolului 8 al celei de-a 10-a cărți, unde precizează că el a fost purtat de un număr de DM. Adaugă de altfel un aspect literar comun, precizând că moartea sa a fost anunțată de apariția unei comete pe cer. Două monede comemorative au fost emise la puțin timp după moartea sa, una purtând ca legendă pe avers? DV *(divus)* CONSANTINVS PT AVGG *(pater augustorum)* și reprezentându-l, pe revers, cu capul nimbat. Alta, fără legendă, îl reprezintă pe împăratul decedat conducând o cvadrigă, deasupra având mâna lui Dumnezeu. în concluzie, o *apotheosă* tradițională.

VI. Un încăpățânat activ și binevoitor

1. ***Trachala.*** Panegiriștii lui Constantin subliniază marea sa asemănare cu tatăl său. Efigiile monetare o confirmă. Nasul acvilin le este caracteristic. Panegiricele laudă

40 Azi Ankara, în Turcia. (N.tr.)

frumusețea sa și ochii săi inteligenți, gravitatea frunții sale, calmul său în privire și în voce ca și prestanța mersului. După Nazarius, era de asemenea un prinț zâmbitor, a cărui veselie îi tempera majestatea feței. Îl caracteriza „un nu știu ce venerabil și amabil”, care contrasta cu ceilalți principi și îi fermeca pe cei care-l priveau.

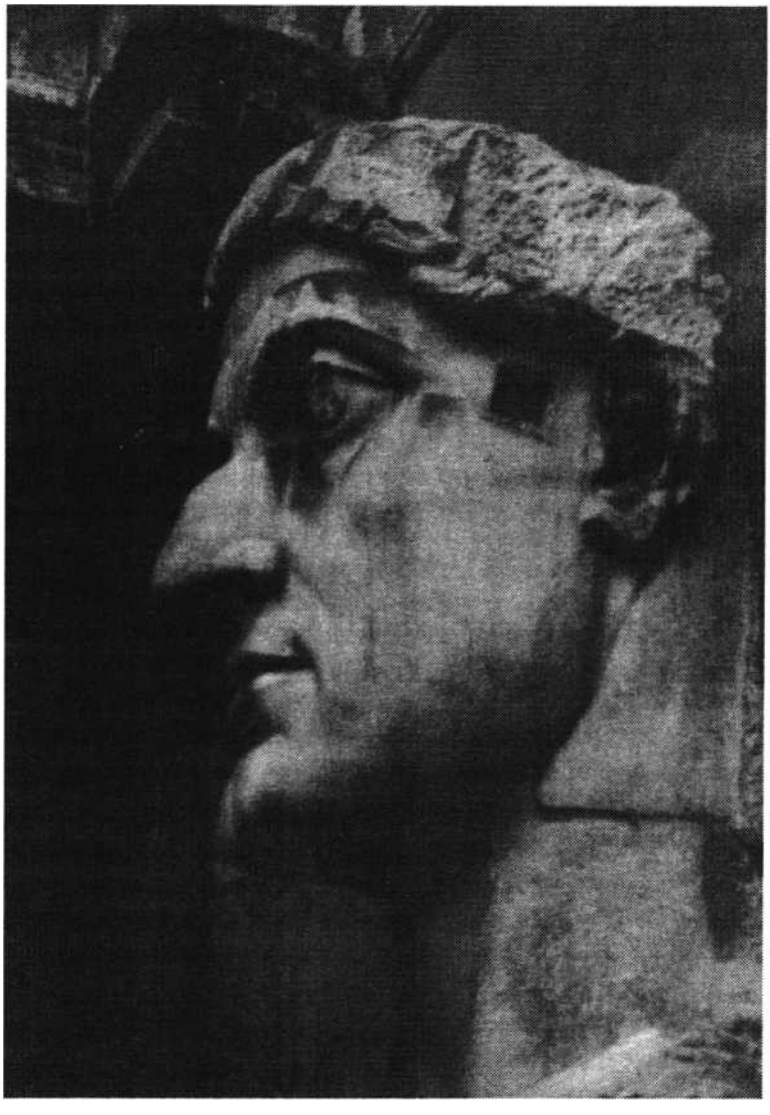

Fragment din statuia gigantică a lui Constantin
Roma - Palazzo dei Conservatori

După surse, corpul lui Constantin nu prezenta aspecte neplăcute, decât poate o alopecie și un gât gros. Găsim acest detaliu la Kedrenos, un autor bizantin din secolul al XI-lea, care, în a sa *Synopsis historian,* elaborează portretul fizic cel mai complet pe care îl avem despre Constantin, pornind de la surse care nu ne sunt în întregime cunoscute:

„Constantin cel Mare era de talie mijlocie; avea umeri largi și ceafa groasă și, pentru acest motiv, era supranumit „Gât gros" (= îndărătnicul, încăpățânatul) *(trachelon auton ăpdnomazori).* Avea tenul roșiatic și părul răsfirat și neted. Barba sa era rară și nu-i acoperea fața decât într-un loc. Nasul său era probabil încovoiat, ochii săi erau cei ai unui leu; era prietenos și fața sa era foarte senină. Nu era decât un mediocru știutor de carte. Se prevala de o cumpătare perfectă în a-și reprima poftele stomacului. Iată de ce a evitat multiplele boli ale corpului său, a cărui constituție fragilă era minată de o lepră care, urmare a unor multiple dizgrații, îi dădea un aer sălbatic."

Acest portret nu încearcă să înfrumusețeze pe împărat, care, cum se poate constata, nu avea nimic de Apollo. Particularitatea umerilor săi și a gâtului puternic i-ar fi atras porecla populară de *trachala* (din grecescul *tracha- las:* gât gros, ceafă mare). Este de notat că aceasta avea un sens figurat pozitiv, căci, la romani, această particularitate fizică demonstra obstinație și temeritate. într-un pasaj obscur, autorul lucrării *Epitome de Caesaribus* precizează originea acestui supranume popular. Constantin primise porecla familiară de „Trachala" pentru că a fost un căr- muitor excelent timp de 10 ani, un brigand în următorii 12 ani, apoi un orfan risipitor în ultimii săi 10 ani. Porecla indica o formă de tenacitate. Ar trebui poate să legăm porecla de fraza precedentă, ceea ce i-ar conferi un înțeles ironic.

Constantin era deci de talie mijlocie, dar foarte solid. Barba sa era în acest timp răsfirată, motiv pentru care o și rădea. Arborând o față imberbă, el se distinge astfel de tatăl său și de colegii săi tetrarhi. Polemius Sever aduce câteva precizări asupra părului său. Deoarece era rar, Constantin ar fi apreciat portul diademei, căci aceasta îl ajuta să se pieptene și să-l strângă. *Epitome* precizează de altfel că el purta această diademă în permanență *(perpetua).* Cochetăria unui om amenințat de calviție ? Fără îndoială, căci Iulian ironizează preocupările sale capilare tratându-l de „frizer".

Există de asemenea „lepra", care a generat o legendă. Prin „lepră", nu trebuie să se înțeleagă aici tipul de lepră care mănâncă corpul și-l mutilează. înaintașii înțelegeau prin acest cuvânt afecțiunile dermatologice. Acestea puteau să fi stat foarte bine la originea debilității pilozității sale și ar explica roșeața sa. Aceste simptome sunt cele ale unei maladii de foliculită, de mucinoasă foliculară sau calviție inflamatorie («Pinkus»). Aceasta se manifestă într-adevăr prin zone lipsite de puf și păr și prin plăgi roșiatice pe față și ceafă. Oricât de neînsemnată, acestă „lepră" consta deci fără îndoială în papule foliculare, bube de culoare roză sau roșie. După Kedrenos, s-ar fi vindecat imediat după victoria sa asupra lui Maxentius. „După intrarea sa în Roma, el i-a convocat pe medici, care i-au vindecat boala."

Kedrenos precizează că împăratul se bucura de o sănătate robustă — ca tatăl său — și că stilul său de viață, dominat de moderație, l-a apărat în fața bolilor. Eusebius scrie același lucru *(VC,* IV): „Avea corpul sănătos și robust, fără nici o boală, nici diformități".

în panegirice, bineînțeles, se cuvin recunoscute formulele convenționale. Le revenea acelora ce le compuneau

37 să urmeze regulile genului laudativ. Desigur, asemănarea cu un tată unanim apreciat exalta moștenirea și continuitatea dinastică, și găsea în aceasta o utilitate politică. Ca și pe monede, unde Constantin este practic copia tatălui său. Totuși aceasta nu era o ficțiune. Frumusețea face de asemenea parte din locurile comune. în momentul redactării panegiricelor, Constantin era în floarea vârstei. Și dacă Nazarius evocă singularitatea aspectului său plăcut, o făcea pentru a opune această franchețe aiurii afectate și rigide care era în mod obișnuit cea a principilor. El zice că Constantin se înroșea ușor, imputând deci cu rezervă ceea ce se datora fără îndoială problemelor sale de piele. Pe de altă parte, aptitudinea sa de *hilaritas* transpare în discursul său, ca garanție a unor timpuri noi.

După Eusebius *(VC,* IV), Constantin păstra o frumoasă alură chiar și după ce depășise 60 de ani: „El avea încă fața foarte frumoasă și nu exista încă un tânăr bărbat care să fie mai puternic decât el, nici mai îndemânatic la toate felurile de exerciții. încă îl vedeai la această vârstă exersând, urcând pe cal, mărșăluind în campanii și purtând război împotriva dușmanilor săi, obținând, ca de obicei, victorii și trofee, fără masacre și fără a vărsa sânge.”

2. Un caracter bine oțelit. Panegiricele îl înzestrează pe Constantin cu multe trăsături de caracter. Mai întâi o mare timiditate. El înroșea ușor, dar am văzut că ar fi putut fi vorba și de carnația sa naturală. Urmează compasiunea. Cu reputația de a fi prietenos, știa să asculte răbdător, iar răspunsurile sale erau binevoitoare. Eusebius precizează că îi plăcea să discute cu prietenii. *Epitome de Caesaribus* îl caracterizează ca fiind „împăciuitor în numeroase privințe”. Era prompt în promisiunile sale și se purta ca atare, ca de pildă în cazul binefacerilor sale față de orașul Autun.

38 în timpul trecerii sale în țara eduenilor, a deplâns ruina cetății. înțelegător, el propune cetății fie o reducere de

impozit de 7000 *capita,* fie o reducere până la 20%; discursul de mulțumire se minunează de faptul că împăratul ar fi întrebat în mai multe rânduri dacă nivelul acestei reduceri era suficient. Accepta sfaturi, dar totodată putea să decidă împotriva lor: ca în anul 312, când a înaintat spre Roma, în ciuda părerii anturajului său și a oracolelor.

Iertarea, compasiunea și lipsa de cruzime formau deci o trăsătură dominantă a caracterului lui Constantin, în orice caz înainte de 324. îi repugna să facă să curgă sânge roman. Dovadă atitudinea sa din timpul asediului Marsilliei, în 310: ordonă retragerea trupelor sale pentru a evita un masacru mai mult decât probabil. Doi ani mai târziu, îi iartă pe majoritatea partizanilor lui Maxentius. Aurelius Victor, care îl numește „părintele tuturor virtuților", subliniază astfel clemența sa față de vechii dușmani. După Eusebius, calitățile lui Constantin erau blândețea, umanitatea, bunătatea și răbdarea.

La începutul domniei sale, îi plăcea să ia parte personal la bătălii. Oratorul din 313 deplângea această „ardoare excesivă" care-l făcea să-și riște viața, un posibil prejudiciu pentru «republică». De asemenea, acesta se ofensa, căci, după el, nu se cuvenea ca un principe să se implice *(non decet laborare)?* Om paradoxal, era violent în luptă și, odată aceasta terminată, redevenea cel mai uman dintre oameni. în activitățile sale civile, el dovedise aceeași înclinație pentru acțiune personală. Astfel, *Epitome de Caesaribus,* (41) precizează că ținea să „citească și să scrie el însuși, să asculte personal delegațiile și să reflecteze la doleanțele provinciilor pe care acestea le reprezentau".

Panegiristul din 313 îl consideră neobosit și dominat de o ardoare continuă *(continuus ardor)-,* „natura se odihnește iarna, zice el, dar nu și Constantin". Această uriașă energie este de asemenea evocată și de Orosius, care îi spune *strenuissimus.* Este adevărat că rareori rămânea mult timp

în același loc și aprecia mișcările de trupe surprinzătoare și fulgerătoare.

Dar această ardoare se conjuga se pare cu o imaginație vie și o ascuțită șiretenie. După cucerirea orașului Aquileia, în 312, nu se știa cum trebuiau supravegheați prizonierii. Constantin a fost cel care a sugerat topirea săbiilor lor pentru a confecționa cătușe. în campaniile sale contra barbarilor renani a folosit de asemenea multe vicleșuguri: retrageri simulate și chiar deghizarea.

Caracterul său era deci imprimat de moderație, dar în același timp foarte decis. I se imputa chiar o absență de măsură: dacă vrem să punem de acord aceasta cu spusele panegiriștilor, trebuie să vedem aici mai ales tendința unui neobosit angajament personal.

Nazarius îl numește cast: „un merit rar și divin", precizează el, grație căruia cele mai frumoase femei ale Romei nu au avut a se teme de el în toamna anului 312. O trăsătură de caracter pe care o confirmă și Kedrenos, dar într-o frază ambiguă, care poate de altfel desemna atât cumpătarea sa în mâncare, cât și abstinența sa sexuală.

Nazarius face de asemenea elogiul calităților sale de părinte, iar Eutropius zice că a fost un părinte excepțional pentru cei pe care îi proteja. Fidel, el contribuia la îmbogățirea lor. Dar pentru o minoritate dintre aceștia, adaugă el, era un prieten mai puțin sigur. Altfel zis, un om bănuitor, ceea ce, la un principe, era mai degrabă o calitate politică.

40

Autorii cei mai critici față de Constantin sunt Iulian și Zosimos. Cel din urmă îl acuză de rea credință, precizând că încălcarea propriilor jurăminte era o obișnuință. îl acuză de asemenea de un orgoliu excesiv, precizând că nu suporta să fie contrazis. în fine, Athanasius îl considera înclinat spre excese de furie; trebuie spus că acestea îi

dădeau de furcă și că dezacordurile doctrinare ale episcop! lor orientali îl iritau frecvent.

3. Un incontestabil interes pentru studii. Eusebius zice că împăratul Constantin își traducea discursurile în greacă *(VC,* IV). Piganiol a dovedit că el stăpânea prost această limbă. Aserțiunea este fantezistă, căci aceste traduceri erau o muncă obișnuită a birourilor. Se știe de la Sozomenos că stăpânea în așa măsură greaca încât a participat la dezbaterile Conciliului de la Niceea. în schimb, deși interesat de dezbaterile teologice, nu a fost el însuși teolog.

Constantin a fost educat în palatele de la Nicomedia și Tesalonic. Dar viața sa ia foarte timpuriu o direcție militară, în consecință, el nu a primit decât o cultură literară superficială: *Anonymus Valesi* precizează că era *litteris minus instructus.* în timp ce, ca părinte, supraveghează grijuliu educația fiilor săi. De altfel, face apel la cel mai bun retor latin al timpului său, africanul Lactantius, pentru a da lecții fiului său Crispus, la Trier.

Mai multe surse semnalează faptul că împăratul Constantin a dispus amplasarea de statui ale Muzelor — cele de la Helikon — în palatul său din Constantinopol. Deși nu era un veritabil *mousikos aner* (om al Muzelor), nu este mai puțin adevărat că aspira să fie. Este adevărat că susține artele liberale, în particular, după *Epitomâ,* studiile literare. O dovedește interesul său pentru medici și profesorii publici, care au fost scutiți de anumite obligații, în special cele municipale, și pentru arhitecți, actorii

 privilegiați ai construcțiilor sale, pe care dorea să-i atragă în numeroasele sale șantiere. Vom prefera să ne alăturăm opiniei lui Eutropius, după care Constantin s-a consacrat artei de a guverna bine și studiilor. Altfel spus, el s-a interesat de filosofia politică și de artele liberale. Ceea ce este departe de imaginea militarului ilir incult, care

adeseori i s-a atribuit voit. De altfel, filosofii au fost invitați să participe la dezbaterile Conciliului de la Niceea. Este o greșeală să se considere că aceasta s-a făcut la sugestia episcopilor creștini. Mai degrabă trebuie să vedem în aceasta o inițiativă a lui Constantin, care dorise ca logica discursului filosofic să fie de asemenea prezentă, cu scopul de a susține reflexiile și rezoluțiile conciliului. Se știe printre altele de la Eutropius că-i plăcea să-și compună el însuși discursurile și că ar fi redactat o cuvântare în latină adresată Conciliului, care a fost apoi tradusă în greacă.

4. Teza schimbării. în aprecierile asupra caracterului lui Constantin, sursele se contrazic. De unde se deduce că unii autori mințeau, sau se arătau partinici.

Este posibil să conciliem aceste izvoare dacă le judecăm în lumina lui Eutropius. Acesta nu era creștin; deci nu poate fi suspectat de parțialitate atunci când elaborează elogii lui Constantin. Atunci când zice că acesta poseda „numeroase calități *(virtutes)* fizice și morale", el supralicitează în sensul panegiricelor din anii 307-321 și înlătură ipoteza elogiului de circumstanță. Mai interesant este faptul că Eutropius împarte domnia lui Constatin în două perioade. Prima, când poate fi comparat cu cei mai buni împărați romani, și a doua, unde se impune comparația cu împărații mediocri. Ar putea fi un pic forțată această aserțiune, din cauza câtorva remarci evazive. începând cu 324, succesul asupra lui Licinius l-ar fi făcut arogant, pierzând „câte puțin din popularitatea sa anterioară, plăcută sufletului", cea atât de lăudată de panegirice. De adăugat 42 că cea mai mare parte a legilor sale au fost superflue și unele chiar severe. Regăsim aceste aprecieri și în *Epitome de Caesaribus,* care îl numește „avid de laude" și subliniază marea severitate a legilor contra calomniei. în plus, acest ultim text, mai curând slab închegat și adeseori supus cauțiunii, rezumă lapidar domnia lui Constantin în trei părți: ar fi fost un împărat excelent timp de 10 ani, apoi un brigand în următorii 12 ani și, în sfârșit, în timpul ultimilor 10 ani, un

orfan excesiv de risipitor. Potrivit aceastei tripart ții, cea mai bună perioadă a domniei ar fi fost cea dintre 306-316, iar cea mai proastă cea dintre 316 până la 327. De ce îl numește *latro* (brigand) în această a doua perioadă ? Din cauza războiului contra lui Licinius sau a multiplicării impozitelor? în sfârșit, după moartea mamei sale, anii 328-337 au fost caracterizați printr-o uriașă risipă. Fără îndoială este vorba de cheltuielile ocazionate de construirea Constantinopolului.

Dacă facem o legătură între aceste remarci și o lectură atentă a surselor în ceea ce privește cronologia, se pare că într-adevăr ne găsim în fața unei schimbări notabile a lui Constantin. Până în 324, a fost principele mărinimos și modest al Imperiului din Occident. Dar, în 324, el descoperă, o dată cu Orientul, și disputele sale religioase, iar excesele sale de furie pot fi puse în legătură cu exasperarea provocată de certurile dintre episcopi. Pe de altă parte a avut, în 326, delicata afacere de familie care a dus la executarea lui Crispus, apoi la moartea Faustei. A doua parte a domniei a fost astfel cea în care el a cunoscut influența câtorva episcopi orientali, care l-au îndreptat spre o politică mai puțin suplă. Pentru a guverna singur întregul Imperiu, *hilaritas-u*| anilor galici și iliri nu mai reprezenta o soluție.

Constantin nu era *multiplex* și *multiformis* ca Hadrian, nici acea „galerie de portrete care nu se aseamănă între ele” evocată de Piganiol. Caracterul și maniera sa de guvernare se vor modifica începând din momentul în care își extinde puterea monarhică asupra întregului Imperiu. El înfruntă simultan problemele ce ating unitatea familiei sale și cea a Imperiului. Această evoluție nu este deloc surprinzătoare. Atunci când un om domnește mai mult de 30 de ani, ar fi uimitor să nu observăm nici o schimbare în

temperamentul și conduita sa.

Capitolul n

REGIMUL consTArmrnAn

Constantin pune capăt experienței poliarhice imaginate de Dioclețian. Dar formația sa politică era marcată de acest sistem original și de maniera în care Dioclețian concepuse puterea imperială. Astfel, el nu revine decât parțial la principatul dinainte de 285. Caracteristica regimului constantinian a constat tocmai în împletirea unor aspecte ale vechiului principat cu imperiul lui Dioclețian, bazată pe un aparat de stat întărit. Prin aceasta, el oferea o sinteză novatoare din elemente deja cunoscute. Până în 324, a fost o perioadă de tranziție, unde tradiția se înfruntă cu noutățile. Dar, o dată devenit singurul stăpân al Imperiului, Constantin întreprinde de îndată reorganizarea administrației, schimbând titulatura demnitarilor, modificând atribuțiile lor, și creează noi funcții.

în același moment s-a făcut alegerea definitivă a noii sale capitale: Constantinopol.

I. Exaltarea figurii imperiale

1. Legitimitatea dinastică. Constantin o rupe foarte timpuriu cu sistemul tetrarhic, pentru a se legitima de la tatăl său.

A) *Afilierea la Claudius al ll-lea.* Autorul panegiricului VII, pronunțat la Trier în 310, precizează: Constantin s-a născut împărat *(imperator ortus esl).* El afirmă într-adevăr că este al treilea împărat al unei familii care deja număra

45 doi: Constantius, bineînțeles, dar și Claudius al ll-lea

Goticul, învingător al alamanilor și al goților. Aceasta este o ascendență imaginară, destinată să legitimeze și mai bine pe Constantinizi, valorizându-i prin intermediul unui trecut glorios.

în ediția pe care a dat-o *Istoriei Auguste* (R. Laffon, „Bouquins", 1994), Andre Chastagnol pune la punct această problemă, prin introducerea vieții lui Claudius Goticul. Autorul *Istoriei Auguste,* care scria la sfârșitul secolului la IV-lea sau la începutul secolului al V-lea, începe textul consacrat lui *divus Claudius* printr-un omagiu adus lui Constantius Chlorus. Claudius era un *Aurelius,* iar Constantius un *Flavius.* Dar nici o alianță între cele două familii nu transpare din numele lui Constantius. Este vorba, pentru a relua expresia lui Chanstagnol, de „o filiație fabricată". Eutropius, *Anonymus Valesi* și autorul *Istoriei Auguste* ocolesc obstacolul netrans- miterii gentilicului, imaginând o ascendență a lui Constantius din Claudius prin femei. *Anonymus Valesi* face astfel din Constantius fiul unei nurori a lui Claudius. în schimb, este adevărat că Constantius și Claudius erau originari din aceeași regiune.

B) *Familia Flavia.* Gentilicul — numele de familie — al lui Constantin era Flavius. Devenind imperială, familia Flavia va face obiectul unui cult. Faimosul rescript de la Hispellum (Spello, în Umbria), care datează din anii 330, autoriza pe hispellini să construiască un templu închinat familiei Flavia. Cultul avea să fie oficiat de către un colegiu de preoți care-i erau special destinați.

Gentilicul Flavius s-a răspândit în rândul aristocrației. De altfel, este interesant de constatat numărul de consuli care-l vor purta în timpul domniei lui Constantin. Fără îndoială, acest nume îi „împodobea" pe prietenii și

46 însoțitorii împăratului care erau recunoscuți ca atare. A fost, de asemenea, dat și unor orașe: Autun, Cirta și Bizanț sunt exemplele cele mai faimoase.

în plus, au fost bătute monede cu efigiile Elenei și

Faustei.

C) *Rădăcini profunde.* Textele s-au întemeiat de îndată pe victoria „de la Milvius" pentru a-l legitima pe Constantin. într-o carte recentă *(La legitimite du prince,* Paris, Harmattan, 1997), Jean-Luc Desnier a pus în lumină relațiile dintre panegiricul lui Nazarius și concepția indo-europeană a suveranității. De altfel, povestirile creștine, care amintesc desenarea chrismei pe scuturi, vor face implicit din Constantin un nou Numa, integrând astfel convertirea prințului în dimensiunile mitice ale fondării și istoriei Romei.

2. Caesarii. Constantin restaurează o monarhie de tip dinastic. Reluând o veche tradiție, el conferă titlul de *Caesari «nobilissimi»* fiilor săi. La 1 martie 317, au fost Crispus, în vârstă de 14 ani, și Constantin cel Tânăr, încă bebeluș. A venit rândul lui Constantius în 324 și al lui Constans în 333. în septembrie 335 el conferă acest titlu și nepotului său Dalmatius. Crispus fiind mort în 326, au rămas deci 4 *caesari în* timpul ultimilor trei ani ai domniei, în plus, Constantin conferă fratelui lui Dalmatius, Hannibalianus, titlul de „Rege al regilor și al națiunilor pontice" și comanda garnizoanei din Cesareea Cappadociei.

Titlul de *caesar* a fost astfel atribuit copiilor de la cea mai fragedă vârstă. Aceasta indică clar care era obiectivul lui Constantin: prin aceste numiri, el dorea stabilirea moștenitorilor prezumtivi și asigurarea continuității dinastice a bărbaților din ginta Flavia. *Caesarii* au fost trimiși în reședințe aflate fiecare în altă regiune a imperiului. Crispus în Gallia, Constantin, apoi

Constans, în Italia, Constantius în Orient, Dalmatius în Illyricum. Se schița astfel, spre 335, o prefigurare a hărții succesorale pe care Constantin urmărea să o impună.

Vârstnicul Constantin al II-lea era destinat să-i succeadă ca *augustus,* cei doi frați mai mici și vărul său urmând să-i fie *caesari.* Cele trei prefecturi regionale ale pretoriului care existau în 337 indicau care va fi domeniul fiecăruia dintre ei. Orientul pentru Constantius al II-lea, Galiile pentru Constans, Thracia pentru Dalmatius.

3. Titulatura și mistica Imperială.

A) *De la Hercule la „Sol invictus".* Fiu al lui Constantius Chlorus și recunoscut ca *caesar,* Constantin făcea parte din linia Herculilor. Devenind ginerele lui Maximianus, el întărește această apartenență. Dar, în 310, după probabila sa trecere pe la sanctuarul apollinian de la Grand, în regiunea leucilor[41], el abandonează orice referință la linia herculeană. Panegiricul din 310 o trece semnificativ sub tăcere. Aceasta reprezenta abandonarea unuia dintre fundamentele sistemului tetrarhie și restabilirea legăturii cu *Sol invictus,* cult favorizat de Aurelianus între anii 270-275. Acest atașament la o monarhie solară dezvăluie ambițiile sale, care erau în contradicție cu ideologia trasată de Dioclețian și laborios perpetuată de Galerius. Reprezentarea și legenda lui *Sol invictus* vor figura pe monedele constantiniene până în 324.

B) *Maximus.* Epitetul de *Maximus* (Foarte mare) i-a fost dat lui Constantin de Senatul roman în toamna lui 312, după victoria sa asupra lui Maxentius. Făcea din el primul *augustus,* ceea ce era în contradicție cu ordinea ierarhică a tetrarhiei și un afront pentru Maximinus Daia, *augustul* cel mai vechi după moartea lui Galerius, câteva luni mai înainte.

C) *Victor.* Ca urmare a victoriei definitive asupra lui Licinius, în 324, mențiunea de *Sol invictus* dispăru de pe

41 Trib din zona Belgiei. (N.tr.)

monedele și din titulatura lui Constantin. Renunțând la *Sol,* el adoptă epitetul mai modest de victorios *(Victor).* Dar această modestie nu era mai puțin triumfătoare. Legendele monetare vor înmulți calificativele de glorificare, precum: *victor omnium gentium* (învingător al tuturor popoarelor), *ubique victor* (pretutindeni victorios) sau *rector totius orbis* (conducător al lumii întregi). Cât despre semnătura din scrisorile sale, Eusebius zice că era întotdeauna aceeași: *Niketes Konstantinos Megistos Sebastos,* adică echivalentul grec al lui *Victor Constantinus Maximus Augustus.*

D) *Alte elemente ale titulaturii:* Constantin era, de asemenea, ca și predecesorii săi din secolul al III-lea, *Pius, Felix* (PF pe monede). Aceste două adjective subliniau devotamentul filial și religios, precum și norocul, semn al protecției divine. El purta, de asemenea, titlul de *Pater patriae* (părinte al patriei) pe care împărații îl vor primi după Augustus[42].

E) *Epitete creștine oficiale.*

— *Isapostolos.* Termenul grec *isapostolos* (egal Apostolilor) nu aparținea titulaturii oficiale a lui Constantin. Eusebius de Cesareea îl numește astfel pentru a sublinia rolul său important în răspândirea creștinismului.

— *Hiparchos al lui Dumnezeu.* Tot Eusebius este cel care îl califică astfel pe Constantin în al său *Discurs al tricenalelor* (7, 13). Acest termen grec îi desemna, în partea orientală a Imperiului, pe guvernatorii de provincii.

— *„Episcop din afară".* După Eusebius, însuși Constantin

42 ***Calus Iullus Caesar Octavianus,*** primul împărat roman din dinastia Iulia-Claudia, care a domnit între 27 Î.Hr.-14 d.Hr., nepot pe linie maternă al lui Iulius Caesar. Inaugurează un nou regim politic — Principatul — prin care principele cumula o mai mare putere în stat, deși formal erau respectate instituțiile tradiționale. (N.tr.)

s-ar fi numit așa într-o discuție cu episcopii (VC, IV): „Eu sunt episcopul numit de Dumnezeu, ca și voi de altfel, dar voi sunteți în Biserică, iar eu în afară.” în ciuda clarității sale, această locuțiune a suscitat numeroase comentarii. însemna ea că în calitate de împărat și creștin Constantin era episcopul romanilor care nu erau creștini? Vedem în aceasta mai degrabă că autoritatea sa era egală cu cea a episcopilor ca urmare a originii sale divine, dar care se exercita în lumea profană.

4. Efigii șl statul. Puterea și recunoașterea acesteia se realiza printr-o largă difuzare a portretelor imperiale. Prin monede și monumente, bineînțeles, dar de asemenea prin tablourile pictate. Unul dintre primele acte ale unui împărat nou proclamat era de a le trimite în provincii, unde erau expuse. Constantin a făcut la fel în 306 și se știe că Maxentius le-a pângărit și le-a rupt.

Pe monede efigia cea mai frecventă a lui Constantin era cea de bust încoronat spre dreapta. Fizionomia sa este foarte apropiată de cea a lui Constantius Chlorus, cu un nas ușor încovoiat, dar cu un obraz imberb. Este de asemenea reprezentat cu coif, ca nu de mult Probus, Aurelian și tetrarhii dinainte de 300.

Cea mai frumoasă statuie a lui Constantin care s-a conservat este cea care se găsește în noua basilică a Forumului și ale cărei fragmente — picioarele, mâinile, capul — se găsesc în curtea interioară a palatului conservatorilor din Capitoliu, la Roma. Spre deosebire de statuile tetrarhilor pe care le cunoaștem, aceasta era o statuie de dimensiuni gigantice. Ochii împăratului, proporțional mult mai mari, sunt îndreptați spre cer. Arătătorul de la mână este îndreptat în semn de autoritate.

împăratul nu era numai primul dintre cetățeni, ci un monarh care-și primise puterea de la divinitate. El devenea deci reprezentantul său. Reversul monedelor o demonstrează: mâna lui Dumnezeu ieșind din nori și întinzând diadema lui Constantin.

începând cu 326, efigiile vor purta nimbul. Capul împăratului era înconjurat de un fel de bulă reprezentată într-o manieră plană printr-un cerc. Acest nimb nu avea o semnificație creștină, dar indica în acest mod că împăratul participa la ordinea divină.

5. O mistică ariană a puterii imperiale? în 336, în anul tricenalelor lui Constantin, Eusebius de Cesareea pronunța un discurs comemorativ, *Triakontetairikos,* care exalta puterea monarhică așa cum o stabilise Constantin. Acesta era comparat cu Soarele, iar cei patru *caesari* cu razele sale. El dezvoltă imaginea după care Constantin conducea o cvadrigă regală, menținând între cei patru *caesari* o armonie celestă.

în acest discurs, legătura cu Dumnezeu este evidentă. Pentru Eusebius, poliarhia, ca și politeismul, duc la anarhie. Unui singur Dumnezeu trinitar, îi corespunde pe pământ un singur monarh conducându-i pe *caesarii* săi. în acest text apare cel mai clar corespondența între concepția ariană a lui Dumnezeu și monarhia constantiniană. Dar, de asemenea, influența neoplatonismului, prin exaltarea unității. Această singulară reîntoarcere a imaginii solare, la 12 ani după abandonarea sa pe monede, arată până la ce punct concepțiile creștine asupra lumii și divinității rămâneau legate de cultura și religia antică.

Numismatica pare de asemenea să reflecte instaurarea acestei ideologii. Astfel, între 320 și 324, Crispus a bătut la

Sirmium o piesă de argint pe reversul căreia erau reprezentați Constantin și primii săi doi fii, Crispus și Constantin al II-lea, cu legenda *Felicitas Perpetua. Augustul* și cei doi *caesari* sunt așezati pe un tron. Constantin este în centru și cele trei personaje sunt de aceași mărime.

Modelul noului *solidus* bătut la Constantinopol în 330 este foarte diferit. Constantin este singurul așezat pe un tron, în centru. El poartă togă iar capul său este nimbat. *Caesarii,* Constantin al II-lea și Constantius al II-lea, poartă haină militară și sunt în picioare, cu privirea îndreptată spre tatăl lor. Chiar și în picioare, ei sunt mai mici cu un cap decât tatăl lor așezat. O ierarhizare a fost deci introdusă între cele două date, cu scopul de a pune în evidență figura *augustului,* subordonându-i într-o manieră explicită *caesarii.* Tentația de a vedea aici o pliere a ideologiei imperiale de la simbolistica trinitară creștină la simbolistica ariană este mare. Altfel spus, de la un principat colegial la o monarhie autocratică.

n. Palatul sacru

Se pare că în prima parte a domniei sale, Constantin s-ar fi lăsat mai degrabă în voia temperamentului său, ceea ce făcea din el un personaj mult mai prietenos. Dar progresiv moștenește organizarea palatului așa cum fusese realizată de Dioclețian și ceilalți tetrarhi. Aceasta avea integrate elemente de etichetă persană. Ea avea să facă din împărat un monarh puțin accesibil, la care se ajungea printr-un protocol hieratic.

1. Reședințele Imperiale. Constantin a locuit succesiv în cinci capitale. Ar fi totuși deplasat să afirmăm că a fost un împărat nomad. într-adevăr, aceste deplasări succesive au fost produsul circumstanțelor, urmărind să extindă progresiv autoritatea sa spre est. Din împărat galic, el

52 devine împârat al Occidentului, apoi reunește tot Imperiul sub autoritatea sa. Este deci logic ca, în calitate de centru viu al Imperiului, el să se fi deplasat astfel în căutarea unei capitale, care nu a putut fi definitivă decât după 324. Reiese din această cautare că s-a îndepărtat de Roma, pe care ar fi putut-o alege din 312. Nu din ostilitate, ci din contră. Așa cum deja a remarcat Gilbert Dagron, pentru o mai bună integrare a Orientului în Imperiul roman.

A) *Trierula* fost prima reședință a lui Constantin ca împărat. Va locui aici până la sfârșitul anului 315, pentru a putea face față barbarilor renani.

B) *Arles* a fost o tentație de scurtă durată (316).

C) *Orașele balcanice.* înfruntarea cu Licinius îl determină pe Constantin să se instaleze în Illyricum. Optează pentru Sirmium, pe Sava, dar locuiește de asemenea la Serdica (317-319) și la Tesalonic (323-324). Locuiește de asemenea în Illyria între 316 și 324, apoi între 326 și 329.

D) *Nicomedia.* Situată în Bythynia, Nicomedia a fost capitala lui Dioclețian. Aici Constantin va locui, de altfel, în timpul copilăriei sale. Va mai locui aici între 324-325, după victoria sa asupra lui Licinius.

E) *Constantinopol.* în 330 Constantin vine să se instaleze în Palatul din noul oraș.

2. Organizarea Palatului.

A) *„Cubiculum".* Camera (cubiculum) desemna ansamblul serviciilor domestice ale Palatului sacru (mâncarea și băutura, vestiarele, curățătoria, serviciul la masă, serviciile tehnice). Omul care coordona acest important serviciu primește în timpul lui Constantin numele de *praepositus sacri cubiculi.* în 326 primește ca ajutor un *castrensis sacri palatii,* care va primi ulterior comanda peste *ministeriales,*

53 serviciul mesei, al *silentiarii-lor,* care impuneau liniștea în timpul ședințelor consiliului imperial și al *pedagogiani-tor*

(pajii).

B) *„Consilium''.* Consiliul împăratului *(consilium principis)* încă mai era cunoscut sub acest nume în timpul domniei lui Constantin. Sub cea a fiilor săi acesta devine *Consistoriul.* Șefii administrației civile și militare, care primiseră de la Constantin rangul de *comites,* îi erau membri permanenți: chestorul palatului sacru, șeful oficiilor, cei doi *comites* financiari și comandanții trupelor. în plus, împăratul putea, în orice moment, să invite alți responsabili pentru a asista la ședințe. Aceștia beneficiau de ajutorul a numeroși funcționari: *silentiarii, admissionales,* care introduceau vizitatorii (delgațiile, ambasadele) și grefierii (a *secretis).*

Consilium-u] rezolva problemele importante, primea ambasadele, proceda la numirea funcționarilor și uneori funcționa ca o curte de apel.

C) *„Adoratio Purpurae".* în a sa *Vita Constantini,* Eusebius notează că, în palatul său de la Constantinopol, împăratul luase obișnuința de a purta o nouă diademă, ornată cu mai multe rânduri de pietre prețioase. Autorul lucrării *Epitome* o confirmă: împăratul purta o haină regală prețioasă și nu-și abandona diadema. Audiențele imperiale se desfășurau în cadrul unei ceremonii teatrale de adorare a purpurei: vizitatorii trebuiau să îngenuncheze și îmbrățișau poala mantiei imperiale, *paludamentum-ul.*

3. înaltii funcționari palatini.

A) *Chestorul Palatului sacru.* în cursul anului 320, chestorul împăratului a primit acest **titlu.** Apropiat al împăratului, era vocea sa și se exprima în numele său. El era cel care primea plângerile și cererile care-i erau adresate. Funcția sa îl făcea un apropiat al împăratului.

B} *Maestrul ceremoniilor.* Acest post este o creație con-

stantiniană. Atestat începând cu 320, cu gradul de tribun, acesta primește responsabilitatea birourilor Palatului, ca și diverse alte însărcinări. Atelierele de arme, grajdurile erau plasate sub responsabilitatea sa. Era superiorul ierarhic al notarilor, îi avea în subordine pe *agentes in rebus* și unitățile de 500 de soldați, *scholae,* care înlocuiseră cohortele pretoriene. Cu acest titlu, maestrul ceremoniilor era singurul funcționar civil cu rang înalt care avea și atribuții militare.

C) *Comites financiari.* Finanțele imperiale erau conduse în Palat de doi funcționari al căror nume se schimbă în anii 320. Roland Delmaire consideră că *rationalis sum- marum* devine *comite* al Darurilor Sacre cu puțin înainte de 326 și că *rationalis rei privatae* devine *comite* între 326 și 329. Primul administra minele, carierele și atelierele fiscului. El primea venitul anumitor impozite — *tituli largi- tionales* — și taxe, ca *vectigalia* orașelor, gestiona cheltuielile imperiale și primea produsul confiscărilor.

Roland Delmaire îi consideră ca „funcționari de rang inferior, avansați în urma unui îndelungat serviciu în funcții subalterne." De fapt ei erau *perfectisimi*[43] și nu vor fi avansați *clarissimi*[44] decât după ceilalți *comites* ai consiliului, sub fiii lui Constantin.

4. Birourile. Constantin reorganizează birourile imperiale sub numele de *scrinia,* concentrând activitățile lor. în 314, existau 4, în loc de precedentele 6. Trei dintre ele

43 Titlu onorific purtat, începând cu secolul al II-lea d.Hr., de înalti demnitari de rang ecvestru; presupunea scutirea de sarcini și obținerea unor privilegii. Mai târziu își va pierde valoarea, fiind acordat funcționarilor de rang inferior ca recompensă pentru durata serviciului. (N.tr.)

44 Titlu purtat de senatori în secolul I d.Hr. și care a devenit ereditar pentru descendenții masculini. (N.tr.)

erau plasate sub autoritatea maestrului ceremoniilor în ordinea ierarhică următoare:

a) Scrinium memoriae (Biroul memoriilor) adnota plângerile și redacta răspunsurile la acestea. în plus, remitea anumite brevete de numire *(probatoria).* în acest birou, *laterculensis* ținea evidența funcționarilor.

b) Scrinium epistolarum (Biroul scrisorilor) conducea anchetele *(cognitiones)* în cazul plângerilor întemeiate și înregistra legile.

c) Scrinium libellorum (Biroul cărților) primea textele delegațiilor, asigura corespondența cu magistrații și elabora brevetele de numire a guvernatorilor de provincii.

începând cu 319, funcționarii acestor birouri vor fi numiți *memoriales.* Această triplă cancelarie folosea o scriere cursivă cu caractere foarte înalte, „literele celeste".

Poșta era asigurată de agenți în misiune, *agentes in rebus, a căror* existență ca un corp de sine stătător datează cu puțin înainte de 326. Aceștia foloseau caii publici ai stațiilor dependente de *cursus publicus.* Acest serviciu trece în 326 sub responsabilitatea maestrului ceremoniilor și, începând cu 335, va fi controlat de alți agenți, *curioși.*

5. Anturajul lui Constantin.

A) *Episcopii.* Marea noutate a fost introducerea de către Constantin a episcopilor printre consilierii săi apro- piați. Era unul dintre punctele cele mai vizibile ale adeziunii sale la creștinism. Faptul se constată mai ales după 324. Aceasta nu l-a împiedicat să aibă în jurul lui administratori care nu erau creștini. Creștinarea înaltelor sfere ale administrației romane a fost lentă și progresivă. Acilius Severus este, în 322, primul creștin dovedit care a ajuns

56 la prefectura pretoriului, apoi, în 323, la consulat și, în 325, la prefectura Orașului. Ossius, episcop de Cordoba a fost primul episcop din anturajul lui Constantin. Acestă din

urmă l-a însărcinat cu o misiune de încredere în Egipt, aceea de a încerca aplanarea conflictului arian. Misiunea a eșuat, ceea ce-l determină pe Constantin să convoace Conciliul de la Niceea. Cu această ocazie a făcut Constantin cunoștință cu Eusebius, episcop al Cesareei Palestinei. în anii 330, el a fost consiliat de un alt Eusebius, episcop arian de Nicomedia, care l-a botezat înainte de moarte.

B) *Apariția unei noi aristocrații: comites.* în 312, Constantin conferă o nouă demnitate, cu titlul de comite *(comes,* plural *comites).* în interiorul acesteia erau mai multe categorii:

— .însoțitorii împăratului", adică prietenii și oamenii săi de încredere. Printre cei care vor realiza o mare carieră sub Constantin, trebuie să citățm pe Junius Bassus și Flavius Abla- bius. Bassus a fost prefectul pretoriului Palatului din 318 până în 324, apoi al pretoriului pentru Occident din 324 până în 332. Ablabius a fost prefectul pretoriului pentru Orient între 329 și 337. Vor fi împreună consuli în 331.

— *Comites* care au fost trimiși în anumite dioceze cu competențe civile. Astfel, în Africa (321) și în Orient (336). Destinați a înlocui un vicar[45] apoi un prefect al pretoriului, misiunea lor a fost în general efemeră.

— acest titlu era de asemenea purtat de comandanții de armată la nivel diocezan.

— în fine, am văzut că, în anii 324-329, titlul a fost dat și celor doi responsabili supremi ai finanțelor imperiale.

C) *O demnitate nouă, cea de patriciu.* La sfârșitul domniei sale, Constantin creează demnitatea de *patricius.* Acesta era un titlu onorific și nu corespundea nici unei

45 Funcționari ce au apărut în urma reformelor lui Dioclețian, și care erau reprezentanții împăratului, de care depindeau direct și în fața căruia dădeau socoteală; mereu prezenți pe lângă guvernatorii provinciilor, pe care îi și supravegheau; aveau atribuții atât de ordin economic, cât și militar. (N.tr.)

funcții. Cel mai înalt în Imperiu, titlul era destinat să recompenseze servitorii cei mai eminenți. Era viager, altfel spus nu era transmisibil prin moștenire. Primii *patricii* cunoscuți au fost Optatus, în 334, și Iulius Constantius, al doilea frate al lui Constantin și tatăl lui Iulian, în 335.

m. Reformele administrative ale lui Constantin

1. Restructurarea elitelor. Spre 324-325, Constantin decide desființarea vechiului ordin ecvestru. Ea s-a făcut progresiv. După epoca antoniniană, acest ordin devenise, prin multiplicarea *procuratelelor*[46], pepiniera personalului administrativ al Imperiului. Rolul său chiar crescuse în guvernarea provinciilor, căci, în anii 260, Gallienus interzisese senatorilor toate comandamentele militare. în timpul tetrarhiei, aparatul de stat și armata erau deci în mâinile cavalerilor, care aveau rangul de *perfectissimi.*

între timp, Constantin decide să sporească Senatul de la 600 la 2000 de membri. Era prima sa modificare de efectiv după Augustus, cu trei secole și jumătate mai înainte. Această creștere considerabilă multiplica numărul senatorilor de mai mult de trei ori. în acest scop, Constantin a recrutat masiv dintre *perfectissimi,* care vor fi deci înnobilați prin includerea lor în Senat. Această creștere masivă a numărului noilor senatori a însemnat o vastă promovare care a deschis noi perspective ambițiilor vechilor cavaleri. Căci Constantin decide să încredințeze din nou înalte funcții administrative senatorilor. Cum ar fi prefectura pretoriului și guvernarea provinciilor. Cât despre

46 Slujbe îndeplinite de funcționari importanți în administrația financiară (apăruți în urma reformelor lui Augustus), în general proveniți din rândul ordinului ecvestru. Erau numiți direct de împărat și li se încredințau conducerea anumitor departamente; în timp rolul lor în administrația Imperiului a crescut. (N.tr.) 58

vechea aristocrație senatorială, ea se găsea într-un fel pierdută printre *homini novi.* Totuși, ordinul senatorial a depășit sensibil prin această sporire cei 2000 de membri, înscrierea în albumul Senatului a fost deci rezervată numai unei fracțiuni aristocratice a ordinului. Senatul din Constantinopol atrăgând spre el câțiva dintre membrii săi, în special orientali, Senatul din Roma vede din nou, începând cu 330, aristocrația romană jucând un rol preponderent. Adăugăm că crearea Senatului din Constantinopol a avut ca efect fracționarea aristocrației Imperiului. Această fracționare a reprezentat un factor centrifugal. Sigur, familiile senatoriale, ca Anicii, puteau să se împartă între Roma și Constantinopol, dar această fragmentare a pregătit fără nici o îndoială împărțirea Imperiului în două.

Cât îi privește pe urmașii cavalerilor, ei vor purta titlul de *perfectissimi,* dar vor continua mult timp să-l poarte și pe cel de *viri egregii.* Funcțiile care le-au fost încredințate erau mai puțin importante decât cele ale vechiului *cursus ecvestru.* Ele presupuneau totuși scutiri de sarcini. De asemenea, Constantin a construit o barieră legală care i-a împiedicat, fără excepție, pe decurionii orașelor să acceadă la acest statut.

2. Reforma progresivă a prefecturii pretoriului. între 318 și 331, Constantin recurge la o reformă de mare amploare, cea a prefecturii pretoriului. Aceasta s-a făcut în mai multe etape, prin „tatonări successive în funcție de circumstanțe” (A. Chastagnol). Funcția de prefect al pretoriului, care era până atunci cea mai înaltă a carierei ecvestre, exista începând de la Augustus. Prefecții

pretoriului[47], care erau unul sau doi, au văzut rolul lor crescând în cursul secolului al II-lea, până la punctul de a deveni adjuncții împăraților. Constantin îi îndepărtează de Palat și modifică atribuțiile lor. încredințând provinciile imperiului tinerilor săi *caesari,* el va atașa fiecăruia câte un prefect al pretoriului. De acum înainte, aceștia își vor impune autoritatea vicarilor diocezelor și guvernatorilor de provincii. Se urmărea crearea unui eșalon intermediar între vicari și Palat. Aceasta presupunea crearea unei tetrarhii, dar la nivel administrativ superior și nu la nivel imperial. După 332, debutează o nouă etapă o dată cu trimiterea în Africa a unui prefect al pretoriului care nu însoțea nici un *caesar.*

Prefecții pretoriului erau judecători de apel, răspundeau de ordinea publică și de *cursus publicus.* Lor le revenea supravegherea corporațiilor meșteșugărești și a piețelor, fixarea, repartizarea și perceperea impozitului funciar, plata salariului funcționarilor și aprovizionarea armatei. în schimb, ei au pierdut toate funcțiile militare. Noii prefecți ai pretoriului au fost deci demnitari exclusiv civili. Ei trebuiau totuși să plătească și să aprovizioneze armata. S-a văzut în această separare una din cauzele disfuncționalităților armatei romane după 330.

Prin toate consecințele pe care le-a antrenat în administrația imperială, această reformă a prefecturii pretoriului apare ca evenimentul politic cel mai important al domniei lui Constantin, dacă nu al secolului al IV-lea. Completând edificiul administrativ realizat de Dioclețian, sporește însă numărul birourilor și al funcționarilor. Prin aceasta, s-au creat noi debușee și noi perspective de carieră pentru elitele romane. Constantin dezvoltă astfel o aristocrație de

47 Prefecții pretoriului erau inițial un fel de șefi ai cartierului general al împăratului; aveau atribuții militare, fiscale, judiciare și administrative. (N.tr.) 60

funcții. De acum înainte, nu nobletea va permite accesul la posturi, ci invers. în felul acesta societatea constan- tiniană a devenit rezultatul unei veritabile revoluții, care a pus meritul și serviciile aduse mai presus de criteriul nașterii.

3. Reforma prefecturii urbane. în 331, Constantin reorganizează prefectura Orașului, amplificând atribuțiile prefectului. Ca și prefectul annonei[48], care depindea de împărat încă de la crearea acestei funcții de către Augustus, prefectul orașului a fost plasat sub autoritatea sa.

IV. Reformele militare

Adeseori s-a extrapolat un pasaj al lui Zosimos pentru a susține că Constantin a procedat la o nouă repartiție a trupelor romane, ceea ce ne duce cu gândul la o schimbare radicală a strategiei defensive a Imperiului. Această teză a fost repusă în discuție într-o manieră seducătoare de Jean-Michel Carrie, grație căruia întrevedem acum adevărata natură a reformelor constantiniene în armată.

1. Recrutarea barbarilor. în 306, Constantin moștenea armata de campanie a tatălui său. Ea era compusă din trupele din Britannia și cele de pe Rin, călite în campaniile contra picților și popoarelor germanice. Pentru

48 *Annona* (serviciul aprovizionării), instituție creată de Augustus cu misiunea de a asigura aprovizionarea orașului Roma; cu timpul această instituție s-a generalizat în Imperiu, administratorul acesteia fiind responsabil cu aprovizionarea întregului Imperiu. La fel se numea și tributul pe care Imperiul îl plătea anumitor triburi germanice, în schimbul procurării de soldați din rândul acestora, precum și impozitul în grâne destinat întreținerii armatei. (N.tr.)

a-l înfrunta pe Maxentius, el a trebuit să mărească sensibil efectivele sale, ceea ce procedura ordinară de recrutare nu-i permitea. El înrolează deci prizonieri barbari în armată, care apoi au jucat un rol deloc neglijabil în victoriile sale italiene din 312. Iată de ce Zosimos îi reproșează de a fi „primul" care a introdus barbari în armata romană. Dacă este inexact cronologic, fără îndoială însă a fost primul care a făcut-o în asemenea proporții.

2. începuturile reformei. Acestea ne sunt cunoscute printr-o inscripție din 311, tabla de la Brigetio. Aceasta conferea scutiri fiscale și avantaje soldaților activi și veteranilor, dar diferențiat în funcție de corpurile de trupe cărora le aparțineau. Acesta este esențialul reformei militare a lui Constantin: o nouă ierarhizare statutară a armatei.

3. Suprimarea corpurilor de elită ale Romei. A treia măsură militară a lui Constantin datează din toamna lui 312. îndată după intrarea sa în Roma, ordonă dizolvarea cohortelor pretoriene și procedează la fel cu *equites singulares.* Pretorienii, cândva unități de elită create de Augustus, au fost dezarmați, uniformele le-au fost reținute și cazărmile, situate în nord-estul Romei, distruse. Constantin creează în locul lor *scholae* palatine, recrutate

62 dintre barbari, care vor constitui, cu *protectores* romani, *comitatus-u*| său.

4. O nouă așezare a trupelor în teritoriu? Ideea acceptată de mult timp este următoarea: Constantin ar fi divizat armata romană în două corpuri distincte: o armată fronta- lieră, compusă din *ripenses* (Benjamin Isaac a arătat că termenul *limitanei* nu a fost folosit înainte de 363) și o armată de interior, *comitatenses.* Prima utilizare a acestei distincții într-un text datează din 325 *(CTh,* VII, 20, 3).

Acuzația lui Zosimos consta în faptul că ar fi golit frontierele pentru a dispune trupele în orașele din interior, care nu aveau nevoie de ele și care au și avut de suferit. Putem deduce foarte repede că strategia de apărare în perdea cedase locul unei apărări în profunzime și că opțiunile strategice ale lui Constantin erau opuse celor ale lui Dioclețian.

Meritul revine lui Jean-Michel Carrié de a fi limpezit culisele acestei reforme. După el, legea din 325 a impus o tripartite ierarhică a armatei, care punea ordine în confuzia privind regulamentele și tipurile de unități. în frunte au fost plasați *comitatenses,* trupe mobile în garnizoană în orașele apropiate de frontiere. *Comitatenses* nu formau deci o armată palatină, ci o armată polinucleică gata să intervină rapid la frontierele amenințate. Fără îndoială trebuie să vedem în ele trupele pe care Constantin le-a adunat pentru a se lupta cu Licinius și al căror efectiv depășea mult *comitatus-u*l împăratului. Carrie ne îndeamnă să nu le confundăm cu *comitatus-ul* care se găsea alături de Dioclețian, apoi de Constantin până în 312, și care corespunde de atunci cu *scholae* și *protectores.* Veneau apoi, cu un statut inferior, *ripenses,* unități repartizate în forturile din zonele frontaliere. în sfârșit, veneau, în poziția cea mai puțin importantă, *alares* și *cohortales.*

Ar fi deci un nonsens să considerăm că reforma lui Constantin a corespuns unei abandonări a frontierelor. Efectivele erau insuficiente pentru a le acoperi, de unde constituirea de unități mobile de *comitatenses* nu departe de ele. Reforma lui Constantin a fost de fapt o reformă regulamentară, care nu a avut decât puține implicații geografice și strategice.

5. Flota. Flota a jucat un rol determinant în victoria lui

Constantin asupra lui Licinius. Iar posibilitățile portuare oferite de Cornul de Aur au cântărit mult, fără îndoială, în alegerea Bizanțului pentru construirea Constantinopolului.

6. Comandamentul. Constantin procedează la o .schimbare radicală" (J.M. Carrie) a înaltului comandament.

Trupele erau comandate de *comites* (comiți) la nivel de dioceză și de *duces* (duci) la cel de provincie. Principala inovație a lui Constantin a fost retragerea comandamentului general al armatei prefecților pretoriului și încredințarea acestuia unor *magistri militam* (comandanți de milițiii sau de soldați). *Magister equitum* deținea de acum înainte comanda cavaleriei, iar *magister peditum* cea a infanteriei. Aceste funcții nu sunt formal atestate decât după 337, dar ipoteza creării lor de către Constantin este, în ochii istoricilor, cea mai apropiată de adevăr.

Din secolul al lll-lea, cavaleria a ocupat un loc sporit în dispozitivul militar roman, în cadrul căruia nu fusese până atunci decât un auxiliar al infanteriei, mult mai numeroasă. împărțirea comenzii de către Constantin nu a făcut decât să reflecte această paritate în fapt și să desăvârșească măsurile lui Gallienus care, în anii 260, crease o armată de expediție, unde cavaleria ocupa o poziție importantă. Este posibil ca organizarea de către Constantin a unor *cunei* de cavalerie să nu aibă

64 la bază nici un considerent strategic ci, după Carrie, să fie o revalorizare statutară a cavaleriei de *comitatenses,* un timp decăzută la nivelul de *ripenses.*

începând cu 325, armata constantiniană se diferențiază net de cea din timpul lui Dioclețian. Reformele lui Constantin vor constitui deci realmente o schimbare considerabilă, care a stabilit caracteristicile armatei romane a Imperiului Târziu. Structură piramidală *(Magistri,* comiți,

duci) calchiată pe harta administrativă și separată de puterile civile; ierarhizarea unităților în avantajul unităților de *comitatenses;* unități cu mici efective (câteva sute de oameni); recrutarea de soldați din rândul barbarilor.

V. Politica monetară și fiscală

Constantin a tras învățămintele eșecului politicii monetare a lui Dioclețian contra inflației: cea a bimetalismului (294) și a devalorizării (301). El a recurs la numeroase schimbări, care vor restructura progresiv moneda romană. Acestea au avut loc din 307 și se vor desfășura în timp, în funcție de extinderea puterii sale. Din aceast motiv, istoria monetară a domniei lui Constantin este destul de complexă până în 324. împăratul a făcut într-adevăr să coexiste monedele moștenite de la reforma lui Dioclețian[49] cu cele create de el însuși.

Principalele caracteristici ale politicii sale sunt în număr de trei: crearea și generalizarea unui nou etalon de aur, *solidus;* abundența monedelor de argint și succesive reduceri ponderale ale monedelor din bilon.

1. Crearea unei monede de aur puternică și durabilă: *Solidus.* Crearea, apoi generalizarea *solidus-u*|

49 în urma acestei reforme, principalele unități monetare ale Imperiului au fost: *aureus* (nominal de aur, cântărea 1/60 dintr-o libră), *denarius argenteus* (argenteus; nominal de argint, cântărea 1/96 dintr-o libră), *follis* (nominal de bronz, cântărea 1/32 dintr-o libră), *neoantoni- anus* (nominal de bronz, cântărea 1/110 dintr-o libră) și *denarius* (nominal de bronz, cântărea 1/220 dintr-o libră). (N.tr.)

w sunt incontestabil marele eveniment monetar al domniei. Această monedă a avut într-adevăr o longevitate excepțională, prima sa depreciere datând de la mijlocul secolului al Vl-lea.

Era în primăvara lui 310, se pare, când Constantin a bătut pentru prima dată, într-un atelier din Trier, această monedă de aur. Aria de circulație a acestei monede se extinde odată cu autoritatea lui Constantin pe cuprinsul întregului Imperiu.

Solidus-u| cântărea teoretic 1/72 dintr-o libră romană, adică 4,54 g. Era deci mai ușor decât aureus-ul, care avea mărimea de 1/60 dintr-o libră (5,4 g). Constantin a avut inteligența de a reflecta la eșecul celei pe care o emisese Dioclețian, ca și a bimetalismului restaurat prin reforma din 294. Cele două monede de aur au coexistat până în 324. Abandonează *aureus-ul* după victoria sa asupra lui Licinius. într-un context inflaționist, aceasta ar fi fost tezaurizată și ar fi ieșit repede din circulație. Constantin face din *solidus* un etalon indispensabil asigurându-i circulația: nu numai salariile funcționarilor au fost evaluate și plătite în *solidi,* dar și impozitele și taxele urmau să fie plătite în această monedă. Circulația fiind restabilită, încrederea revine și o dată cu ea prosperitatea economică. în 321, Nazarius îi exprima mulțumiri lui Constantin pentru a fi restabilit o prosperitate care permitea frecvent îmbogățirea, fără a atrage rușine.

încă de la început, *solidus-u*| și-a purtat bine numele. Longevitatea sa a fost excepțională, dat fiind că aurul a

 circulat sub acest nume timp de un mileniu. Succesul său a avut totuși o consecință neplăcută: o mare parte a populației rămânea privată de folosirea acestei puternice monede. Ea nu-și putea realiza modestele schimburi decât cu monede din metal de calitate inferioară, a căror valoare se deprecia. Și dacă inflația a încetat pentru cate- gorile sociale înstărite, îmbogățite cu ajutorul *solidus-u*|*u*|, ea

continua să-i sărăcească pe nevoiași. Lipsea o monedă intermediară de argint. Constantin încearcă să suplinească această carență prin monedele divizionare, *semissis,* care valorau o jumătate de solidus. De adăugat că au fost emise și alte piese de aur, *scripulum* și *quinarius.* Precum și multiplii comemorativi valorând 1,5, 2,3, 4,5 și chiar 9 *solidi.*

2. Emisiunile monetare ale lui Constantin.

A) *Moneda de argint.* Constantin a menținut *argenteus-u*l lui Dioclețian (1/96 dintr-o libră) și a bătut la Trier jumătăți de *argenteus.* Către 320, el substituie argenteus-ului o nouă piesă, *miliarensis.* Mai întâi în greutate de 1/60 dintr-o libră, un *miliarensis* greu a fost emis la 1/72 începând cu 324. Paritatea sa cu *solidus-u*l era de 14 pentru 1. Numele îi venea de la valoarea sa relativă, echivalentă cu a mia parte dintr-o libră de aur. O altă monedă de argint a fost creată în 324, *siliqua.* Aceasta avea același titlu ca și vechiul *argenteus,* adică 1/96 dintr-o libră, ceea ce îi conferea valoarea de trei sferturi dintr-un *miliarensis.* De altfel îl va concura pe acesta din urmă. Dar, în ansamblu, emisiunile de argint au fost mai puțin numeroase decât cele de aur. Rațiunea principală era epuizarea minelor. Inventarierea bunurilor templelor din 331 a permis refacerea stocurilor de aur și argint și realizarea de noi emisiuni din aceste metale.

B) *Slăbirea monedelor de bilon.* Monetele de circulație curentă erau piesele de bilon. Se numeau *nummi* sau *folles.* Vechiul *follis* își vede greutatea considerabil redusă între 307 (8,1 g) și 313-314 (3,4 g), înainte de a fi scos din uz în 318. Constantin și Licinius au emis un altul sub numele de *nummus,* dar pentru o valoare de 25 dinari (dinarul de argint nu mai avea curs ca monedă, dar constituia încă o referință de cont). Această piesă de 2,6 g avea la origine un

diametru de 18-20 mm, dar, în 336, greutatea și dimensiunea sa au fost reduse (2 g și 17 mm).

Principala consecință a politicii monetare a lui Constantin a fost de a înmulți cantitatea de aur aflată în circulație și de a-i da o poziție centrală în sistemul monetar. Dar forța *solidus-u|w,* utilizat după valoarea sa nominală, contribuie la deprecierea monedelor de aramă argintată, care nu aveau decât o valoare fiduciară. Aceasta produce un clivaj social determinant: bogăția se găsea mai mult ca oricând legată de posesia aurului și lipsa lui devine încă și mai mult un indicator al sărăciei.

3. Reorganizarea serviciilor financiare. La începutul domniei lui Constantin, fiscul imperial era plasat sub responsabilitatea a doi cavaleri. *Rationalis summarum* coordona trezoreria imperială și adjunctul său, *magister rei privatae,* administra domeniile împăratului. între 320 și 326, titlurile corespunzătoare acestor funcții au fost modificate. *Rationalis summarum* devine spre 326 *Comes* al Darurilor Sacre. *Magister rei privatae* devine *rationalis,* apoi *Comes* care administra *res privata.* Acești doi funcționari cu rangul *perfectissimi* își împărțeau gestiunea aerarii/m-ului împăratului, de acum înainte separat de casieriile prefecților pretoriului.

4. Impozitele. Constantin completează edificiul fiscal pus în aplicare de Dioclețian, întemeiat pe *capitatio-jugatio'"* și pe *indiction.* Dacă prima perioadă a domniei a fost una de clemență fiscală, cu anularea restanțelor în Gallia, în schimb a doua perioadă dovedește o mai mare rigoare.

în 312, intervalul între *indiction-un,* care era atunci de cinci ani, a fost extins la 15 ani. Verificarea cincinală a cadastrului se dovedise irealizabilă într-un răstimp atât de

scurt. Acest enorm efort a fost deci mai bine repartizat în timp. Dar intervalul de 15 ani avea un inconvenient. într-adevăr, pământurile puteau fi vândute sau devenau pârloage: *jugatio- capitatio* se aplica deci în acest caz pe o bază depășită. Prin aceasta fiscalitatea funciară risca să se rezeme pe o inadec- vare între materia impozabilă și parcelare.

Constantin sistematizează impozitele ocazionale: aurul coronar *(aurum coronarium),* aurul ofrandelor *(aurum oblaticium).* Aurul coronar se percepea de la conducătorii orașelor. Era un fel de cadou obligatoriu. Aurul ofrandelor era de asemenea un cadou, oferit de senatori cu ocazia aniversărilor imperiale. El impune, poate spre 325, *gleba,* uneori numită *collatio glebalis.* Acest impozit era de asemenea suportat de senatori în funcție de patrimoniul lor funciar: doi, patru sau opt *folles.* Roland Demaire afirmă că aceste sume corespundeau fără îndoială unui sfert, unei jumătăți sau unei libre de aur, ceea ce pentru ei era o sumă mică.

Un nou impozit a fost creat între 314 și 318: *chrysargyron.* Nu se știe dacă paternitatea îi revine lui Constantin sau lui Licinius. Totuși, chiar dacă a doua ipoteză este corectă, Constantin nu l-a abolit. Periodic, *chrysargyron-u*| era perceput o dată la fiecare lustru, adică la fiecare patru[50] [51] ani, de la profesiunile comerciale.

Pentru patru ani suma era modestă, dar aceasta nu-l împiedica să fie foarte impopular. După cum o indică numele său, el era perceput în aur. De aici vine fără îndoială pica lui Iulian contra unchiului său: îl acuză de a fi fost un bancher. Existau romani care se indignau deoarece cu acest *chrysargyron* statul se îmbogățea printr-o taxă plătită de prostituate și de meseriile infamante. Fără

50 Impozit care se aplica pe cap de locuitor și în funcție de suprafața de pământ cultivată. (N.tr.)

51 în realitate o dată la cinci ani. (N.tr.)

îndoială că realistul Constantin gândea, ca și Vespasian, că „banii nu au miros”.

în sfârșit, preocuparea de a relansa circulația monetară s-a tradus prin decizia lui Constantin de a autoriza plata în bani a impozitelor în natură: este sistemul de *adaeratio,* menit unei bune posterități, întrucât avea să fie aplicat și la furniturile pentru recruți. Totuși împăratul renunță, începând cu 330, la *coemtiones,* care erau împrumuturi forțate de metal prețios, imediat rambursate în monede de bilon.

5. Cheltuielile. Resursele pe care Constantin le-a avut au fost constituite, în primul rând, din tezaurul lui Licinius. Venitul impozitelor fiind insuficient, Constantin a recurs la bunurile templelor, care au fost inventariate în 331 și parțial confiscate. Cum zice Libanios în discursul 72, a „golit zeii de bogățiile lor”. Această măsură adesea a fost considerată, pe nedrept, ca o ofensivă creștină contra religiei tradiționale. în realitate, ea nu era decât o rechiziție. Constantin decide de *a* lua metalele prețioase de acolo de unde ele se găseau din abundență, fără a spori presiunea fiscală deja grea. *Epitome de Caesaribus* spune că a treia parte a domniei sale a fost cea a risipei. Este evident că marele șantier al Constantinopolului a antrenat enorme cheltuieli.

Capitolul m

IMPOZANTA LEGISLAȚIE CONSTANnrflANÂ

Timp de 31 de ani, cât a durat domnia sa, Constantin a fost un legislator activ. Grație codurilor Theodosian (438, abreviat CTh) și Justinian (529-534) ca și *Digeste^-tor*

(533), cunoaștem de la el mai mult de 360 legi. Totdeauna o medie ascunde o realitate inegală și ar fi inutil de subliniat că aceasta reprezintă mai mult de 10 legi/an. El a avut într-adevăr, în cursul domniei, unele perioade mai active din punct de vedere legislativ decât altele. Anul 319 este, de exemplu, un an bogat cu 44 legi. De adăugat că, deși considerabil, acest corpus nu a fost totuși cel mai important al secolului al IV-lea. în domnia sa de numai 11 ani, Valentinianus I (364-375) elaborează într-adevăr aproape 400 de legi.

I. Constantin și legea

1. Preocuparea pentru dreptul public și tradiție. Constantin nu a ordonat elaborarea unui cod, dar preocuparea sa pentru legislație este vizibilă în compilațiile care au fost realizate în cursul domniei sale. Astfel, în anii 318-324, care au fost cei ai supremației sale în Occident, apare o antologie de texte de juriconsultanță, pe care o cunoaștem astăzi sub numele de *Fragmenta Vaticana.*

[43] Parte componentă a culegerii *Corpus iuris civilis* (Colecția dreptului civil) realizată în vremea împăratului Iustinian, care cuprindea extrase din operele juriștilor romani. (N.tr.)

După victoria sa asupra lui Licinius, Codul Hermogenian, care datează din 295, cunoaște o a treia ediție, fiind completat cu câteva legi constantiniene. în sfârșit, este epoca în care a fost colaționată culegerea de *Sententiae* ale lui Paulus, un jurist celebru de la începutul secolului al lll-lea. Două edicte imperiale arată de altfel cât de mult prețuia Constantin opera juriștilor din epoca Severilor. Cel din 28 septembrie 321 *(CTh,* I, 4, 1) invalida modificările care au

fost aduse de jurisconsulți însemnărilor lui Ulpianus[52], Papinianus[53] și Paulus[54]. Cât privește pe cel din 27 septembrie 327, acesta conferea o valoare legală completă *SententiaeAor* lui Paulus *(CTh,* I, 4, 2). El completa cele trei legi pronunțate între 324 și 326, care au abolit constituțiile *tiranului* Licinius, ca și rescriptele sale, considerate contrare dreptului *(CTh, XV,* 14, 1-3). După eliminarea rivalului său, Constantin ordonă întoarcerea la „vechiul drept" *(ius vetus)* și referirea la propriile sale dispoziții. Nu au fost conservate de la Licinius decât prevederile considerate ca legitime.

2. Aspecte cronologice. Analiza cronologică **a** legilor constantiniene ne permite să afirmăm că cea mai mare parte a operei sale legislative a fost realizată la mijlocul domniei, adică între anii 314-326, imediat înainte de și după victoriile asupra lui Licinius. Aceasta corespunde cu perioada în care Constantin devine singurul stăpân al Occidentului. Când își extinde autoritatea asupra Orientului în 324, fundamentele juridice ale principatului său erau deja trasate. Nu a făcut decât să le extindă și în *pars orientis* și să le completeze. Se remarcă în urma investigațiilor trei perioade mai bogate în legi: 313-317 (77), 319-321 (81) și 325-326 (61) sau pentru toți acești 14 ani, 219 legi.

52 ***Ulpianus DonMus*** (sec. II-III d.Hr.), unul dintre cei mai de seamă juriști romani; a realizat una dintre cele mai vaste opere juridice, fiind preocupat de dreptul familiei, de obligațiile magistralilor etc. (N.tr.)

53 ***Papinianus AemBlus*** (sec. III d.Hr.) este considerat a fi cel mai important jurist roman; a realizat o importantă operă juridică. A fost asasinat din ordinul împăratului Caracalla în anul 203 d.Hr., deoarece a refuzat să justifice crima acestuia asupra fratelui său, Geta. (N.tr.)

54 ***Iullus Paulus*** (sec. II- III d.Hr.), este considerat cel mai fecund jurist roman; a realizat peste 98 de lucrări, abordând o vastă tematică. (N.tr.)

Acestea reprezintă 60% din legile constantiniene cunoscute prin intermediul *Codului Theodosian* și au fost publicate în mai puțin de o treime din domnie. înțelegem de ce Nazarius, în panegiricul său din 321, lăuda *novae leges* (noile legi) ale lui Constantin, care erau în număr de 163 pentru primii 8 ani care se încheiaseră deja.

Legile constantiniene ale Codului Theodosian
(după ediția lui Th. Mommsen)

313	11	326	1
314	11	327	1
315	11	328	1
316	11	329	1
317	11	330	1
318	11	331	1
319	11	332	1
320	11	333	1
321	11	334	1
322	11	335	1
323	11	336	1
324	11	337	1
325	11	338	11

Fără dată (Codurile Theodosian și Justinian) — 25.

3. Tipologia legilor. Când Theodosius al ll-lea și Valenti- nianus al lll-lea au proclamat în 429 proiectul de compilație juridică care avea să dea naștere, nouă ani mai târziu, Codului Theodosian, au cerut un clasament tematic. Acesta a fost realizat în 16 cărți. Releveul ocurențelor permite astfel să vedem care au fost marile preocupări ale domniei lui Constantin, începând cu 313.

I	Funcții publice	2
II	Proceduri judiciare	3
III	Dreptul familiei	1
IV	Bunuri	2
V	Moșteniri	7
VI	Funcții palatine	1
VII	Probleme militare	1
VIII	Fraude	2
IX	Prejudicii	4
X	Drept fiscal	2
XI	Impozite și taxe	4
XII	Drept municipal	3
XIII	Scutiri de taxe	1
XIV	Meșteșuguri și aprovizionare	6
XV	Jocuri	1
XVI	Probleme religioase	1

6

n. Principalele caracteristici ale legilor constantinlene

în panegiricul din 321, Nazarius rezumă virtuțile măsurilor luate de Constantin în timpul primilor 15 ani ai domniei sale: *annonae* abundente, orașe înfloritoare, prosperitate și noi legi ce au „distrus viciile și au restaurat moravurile". Dimensiunea corpului legislativ constantinian ar putea justifica ea singură un important studiu. Totuși, este posibil să delimităm pe scurt caracteristicile cele mai importante.

74

1. Consolidarea cadrelor legale. Constantin nu s-a mulțumit doar să confirme valoarea textelor juridice ale epocii Severilor. El stabilește câteva principii destinate să întărească legea în interiorul Imperiului. Mai multe legi dintre 314-319 vor întări valabilitatea rescriptelor[55] (răspun-

55 Hotărâri ale împăraților cu caracter de lege ce privesc

surile la cereri sau petiții). Acestora, ca și scrisorilor imperiale, le-a fost atribuită autoritate superioară doar în raport cu adnotațiile *(adnotationes)* împăratului *(CTh,* I, 2,1). Dar valoarea lor era inferioară celei a dreptului stabilit și guvernatorii au fost rugați să respecte cu prioritate *iura publica (CTh,* I, 2, 2). Și au fost declarate valide numai dacă precedau un edict[56] *(CTh,* I, 2, 3). în plus, începând cu 26 iulie 322, edictele și constituțiile care nu purtau mențiunea zilei și a consulilor au fost declarate nule *(CTh,* I, 1,1).

2. *Asanarea vieții publice.*

A) *Justiția.* Un mare număr de legi dovedesc interesul manifestat de Constantin bunei funcționări a justiției. Prima sa preocupare privește buna derulare a instrucției și respectarea termenelor de procedură. Legile insistau foarte mult asupra caracterului suspensiv al apelului și asupra respectării procedurii sale. Respingerea delațiunii și a defăimării a fost enunțată într-o manieră strictă. în 320 s-a cerut să nu se țină cont de acuzațiile defăimătoare și acestea să fie arse. Delatorii se expuneau la pedepse atroce: strangularea și tăierea limbii de la rădăcină *(CTh,* X, 10, 2 din 1 decembrie 319).

Legile se ridicau în plus și împotriva rapacității avocaților, de acum înainte revocabili pentru lăcomie și onorarii ilicite *(CTh,* II, 10, 3-4 din 325 și 326). Este remarcabil că ansamblul acestor legi avea ca scop protejarea justițiabililor contra încetinelii, amânării, venalității și viciilor de procedură. Accentul este pus asupra

probleme controversate și a căror valabilitate era limitată numai la provincia respectivă, în problema pentru care au fost emise. (N.tr.)

56 Hotărâri legislative emise de împărat care erau valabile pe teritoriul întregului imperiu. (N.tr.)

faptului că guvernatorii trebuiau să asculte cauzele și, dacă era necesar, să le transmită superiorilor, prefecților pretoriului și chiar împăratului.

În aplicarea pedepselor, se observă o preocupare pentru om. Folosirea cătușelor de fier a fost limitată. Deținuții au obținut dreptul de a vedea lumina, de a avea o celulă curată și de a se bucura de o plimbare cotidiană la răsăritul soarelui *(CTh,* IX, 3, 1 din 30 iunie 320). Amintim de asemenea abolirea zdrobirii gambelor pe crucifixe, apoi a însăși crucificării, a însemnării condamnaților pe obraz și a condamnării la gladiatură.

Cele două mari noutăți au constat în posibilitatea oferită cetățenilor de a recurge la o judecată episcopală *(CTh,* I, 27, 1) și interzicerea proceselor duminica; singurele acte juridice autorizate în această zi au fost emanciparea și eliberarea *(CTh,* II, 8, 1 din 3 iulie 321).

B) *Severitate contra corupției agenților statului (Caesariani).* „încetarea rapacității oficialilor". Acest reproș dintr-o lege din 1 noiembrie 331 *(CTh,* 1,16, 7) rezumă foarte bine o preocupare majoră a legilor constantiniene. Această lege le interzicea acestora să pretindă mită și le ordona să asculte în egală măsură pe săraci și pe bogați.

Pedepsele la care se expuneau funcționarii frauduloși erau foarte severe: în cele mai multe cazuri, moartea. Dacă erau dovediți de fraudă, procuratorii bunurilor care țineau de *res privata,* atelierele de vopsitorie și țesătură trebuiau să fie executați, cu retragerea prealabilă a cetățeniei romane *(CTh,* I , 32, 1 din

333). Corupția a fost sever combătută în domeniul annonei militare *(CTh,* VII, 4, 1 și 12, 1). Pedepse grele erau pronunțate împotriva contabililor frauduloși *(CTh,* VIII, 1, 4)

și contra celor care percepeau abuziv impozitele. Astfel, dacă se dovedea că un agent din sfera *res privata* s-a dedat la abuz, el trebuia să fie ars de viu *(CTh,* X, 4, 1). în această lege, Constantin ordona practic ca pedepsele cele mai grele să-i lovească pe cei „care sunt ai dreptului nostru și trebuiau să vegheze la legile noastre". Această cruzime a fost singurul mijloc, pentru Constantin, de a stopa unul dintre cele mai grave flageluri ale Imperiului.

C) *„Cursus publicus".* Asigurând o legătură permanentă între provincii și palat, serviciul imperial al curierilor constituia unul dintre stâlpii statului. Constantin îi consacră patru legi, destinate folosirii animalelor și căruțelor *(CTh,* VIII, 5,1-4). El a interzis să fie afectați pentru *cursus publicus* boii de corvoadă, care astfel ar fi fost sustrași muncilor agricole (22 ianuarie 315). A ordonat, sub pedeapsa degradării și exilului, să nu se brutalizeze animalele publice cu ciomege noduroase, ci să fie îmboldite cu tije flexibile (14 ianuarie 316). în fine, a interzis deturnarea cailor și a căruțelor de la *cursus* spre uzul militar (326).

D) *Contra falsificării monedelor.* începând cu 317, cei care modificau greutatea *solidus-uhii* sau emiteau falsuri erau pasibili de pedeapsa cu moartea *(CTh,* IX, 22, 1). Greutatea monedelor de aur a fost de asemenea reglementată *(CTh,* XII, 7, 1).

3. Protecția familiei. în domeniul familiei, legislația con- stantiniană dovedește două preocupări majore. Una a reprezentat-o conservarea patrimoniului. Astfel, numeroase legi privesc testamentele scrise, donațiile între soți, repudierea, tutelele și curatele lor, precum și partajul între

 moștenitori. Cea de-a doua a reprezentat-o protejarea soțiilor, văduvelor și a copiilor minori, în special a pupilelor *(CTh,* I, 22, 1—2; II, 4, 1). Mai multe legi sancționau astfel comportamentul criticabil al tutorilor (extorsiune, neglijență, vinderea bunurilor pupililor, abuz sexual). Altele luau

apărarea femeilor, insistau asupra echității repartiției bunurilor moștenite între mamă și copii sau după cea de-a doua căsătorie. Două legi sancționau abandonul copiilor *(CTh,* V, 9, 1 și 10, 1). Acuzația de adulter a fost de asemenea reglementată *(CTh,* IX, 7,1-2). Legea a fost severă în special față de femeile libere ce aveau raporturi sexuale cu un sclav: ele erau pasibile de pedeapsă cu moartea și sclavii erau condamnați a fi arși de vii. *(CTh,* IX, 9, 1).

4. Privilegiile veteranilor. între 320 și 328, cinci legi de circumstanță au stabilit drepturile și privilegiile veteranilor, adică a celor care părăseau armata după 20 sau 24 de ani de serviciu. Ei primeau pentru cumpărarea de pământuri libere 25 000 *follesin* numerar, precum și o pereche de boi și 100 obroace de grâu pentru a se instala *(CTh,* VII, 20, 3 din 13 octombrie 320). Ei beneficiau de imunitate fiscală, ca și de scutire de impozitele municipale, de contribuții, de impozite indirecte și de taxe comerciale. Constantin dorea într-adevăr pentru ei o „liniște perpetuă", recompensându-le fidelitatea *(CTh,* VII, 20, 2 din 1 martie 320 sau 326). în aprilie 324, veteranilor li s-a mulțumit oficial pentru victoria asupra lui Licinius prin tăblițe scrise *(CTh,* VII, 20, 1). Anul următor, o lege definea scutirile de *capita* fiscale pentru familiile de *comitatenses,* de *ripenses* și de *protectores (CTh,* VII, 20, 4).

Aceste privilegii se restrângeau parțial și asupra fiilor lor. Dacă și ei ar fi servit în armată și dacă ar fi dezertat, erau iertați și încorporați în birourile guvernatorilor *(CTh,*

VII, 20, 2). După 16 ani de serviciu în armată, ei erau scutiți de impozitele municipale. în schimb, dacă refuzau cariera militară, prin opțiune sau din cauza invalidității, și dacă erau considerați ca apți *(idonei),* ei urmau să fie supuși obligațiilor decurionale din orașe *(CTh,* VII, 22, 1-5).

5. Importanța considerabilă a legilor asupra decurioni- lor orașelor. Alături de problemele juridice, afacerile decurionale sunt cele pentru care Constantin a legiferat cel mai mult. Legile dau la iveală fenomenul fugii de responsabilitățile municipale de către membrii ordinului decurioni- lor: fie spre armată, fie spre birouri, fie spre ranguri susceptibile de a-i scuti de acestea. Principala caracteristică a acestor legi este stricta limitare a scutirilor, afirmarea continuă a obligației de a-i readuce pe „dezertori" în curia[57] lor de origine și interdicția de a le conferi demnitățile rezervate categoriilor de *perfectissimi,* de *egregii* și cele de rang *centenaria* și *decenaria* — 100 și 200 mii de sesterți, salariu anual. De asemenea, accesul în Senat le-a fost blocat.

Legile prevedeau de asemenea puținele cazuri în care cetățenii demni de decurionat ar fi putut fi scutiți. în același timp, ele sancționau și constrângerile abuzive. Responsabilii cultului imperial, ca și anumiți meșteșugari, mai tineri de 18 ani și părinții a cinci copii minori nu puteau fi chemați în curia orașelor lor *(CTh,* XII, 1, 1-22; 5, 2 și 17, 1).

6. Corporațiile de meșteșugari și sarcinile specifice. Constantin legiferează asupra sarcinilor meșteșugurilor legate de annona. O zecime din legi îi privește pe navicular!, proprietarii care asigurau transportul annonei romane *(CTh,* XIII, 5-6). Din 315, ei au fost alăturați consorțiului brutarilor. Le era interzis să se sustragă de la

57 în acest caz erau membrii senatului municipal *(decurio);* aceștia erau de mai multe categorii: decurionii onorifici (în general patronii orașului), decurionii care au mai avut funcții municipale și categoria decurionilor simpli *(pedani).* Cu timpul, pentru desemnarea senatului municipal s-a folosit termenul de *curia,* de aici și termenul de *curialis.* (N.tr.)

impozitele lor, dar erau scutiți de toate celelalte. Patrimoniul lor fiind o garanție, le era interzis să-și vândă bunurile, ca și în cazul brutarilor. Greutatea și prețul porcilor pentru annona au fost supuse unui control strict. Cât despre prăvăliile de ulei dezafectate, ele urma să fie vândute pe 200 *folles* de Biroul Orașului *(CTh.* XIV, 24, 1).

Anumite meserii, medicii, grămăticii și profesorii, au fost scutiți de impozite „în scopul de a se consacra mai liniștiți studiilor liberale" *(CTh,* XIII, 3, 1-3). Un caz a fost tratat cu o favoare specială, cel al arhitecților și meșteșugarilor artiști. Lipsa de arhitecți îl determină pe Constantin, printr-o lege din 334, să le confere scutire totală de impozite în Africa și să recruteze bărbați de minimum 25 de ani, care au studiat artele liberale *(CTh,* XIII,4). în 337, artizanii de artă *(artifices artium)* au fost scutiți de orice sarcină municipală, în scopul de a avea mai mult timp pentru a exersa arta lor și de a-și instrui fiii *(CTh,* XIII, 4, 2). O versiune a acestei legi se află în Codul lui Iustinian (X, 66, 1) care dă lista a 35 de meserii cărora li se acorda scutire:

„Arhitecții, medicii, veterinarii, pictorii, sculptorii de statui, tăietorii de marmură, împodobitorii de lambriuri, lapidarii, pietrarii, sculptorii în lemn, artiștii mozaicari, aurarii, stucatorii, orfevrării, turnătorii, bronzierii, topitorii, dulgherii, zidarii, culegătorii, tâmplarii de mobilă, făurarii, vopsitorii de purpură, muncitorii în mozaic, nivelatorii hidraulici, olarii și ceramiștii, bijutierii, sticlarii, instalatorii, oglindarii, lucrătorii în fildeș, blănării, rotarii, piuarii."

Este vorba așadar de meșteșuguri ale sănătății, construcției și luxului imperial, considerate de primă utilitate.

7. Protecția față de fisc. Se știe că, din vremea lui Dioclețian, fiscalitatea câștigase în rigoare și că această

direcție a continuat sub Constantin. Totuși, el nu lăsa contribuabilii fără apărare în fața abuzurilor. Ei au primit dreptul de a se apăra, de a purta un litigiu fiscal în fața guvernatorilor și de a face apel pentru a li se restitui sumele pe nedrept cerute *(CTh,* X, 1, 1; 4-5, și 8, 3). Cu o condiție, bineînțeles: să o facă în termen legal. Datoriile trebuiau să fie notate pe *tabularium-u*|[x] orașelor și debitorii insolvabili nu mai riscau închisoarea *(CTh,* XI, 7, 1-3). în schimb, încasatorii de restanțe puteau recurge la vânzarea unui pământ pentru a acoperi o restanță datorată de proprietarul său *(CTh,* XI, 7, 4).

8. Aspecte creștine? Una dintre marile întrebări care se pun în legătură cu legile constantiniene, este de a ști dacă ele au fost influențate de creștinism. Este o chestiune delicată, căci ceea ce este atribuit caritații creștine poate fi de asemenea atribuit și anticelor virtuți folosofice ale filantropiei. Precum legile de protecție a copilului: ajutorul pentru orfani, distribuirea de alimente copiilor săraci *(alimenta),* interdicția de a expune și de a vinde copiii, grele pedepse pentru răpirea tinerelor virgine.

Anumite legi par totuși că au fost dictate de apartenența împăratului la creștinism. Astfel, în 315, interdicția de a sfărâma picioarele crucificaților, apoi a crucificării înseși. Renunțarea la însemnarea pe frunte a condam- n ați lor la arenă sau la mine este explicită: ei nu trebuiau să mai primească decât o singură însemnare de condamnare,

[50.] Edificiu special unde se păstrau arhivele de stat. (N.tr.)

 pe mână sau pe pulpă și nu pe obraz „care a fost modelat după asemănarea frumuseții cerești" *(CTh,* IX, 40, 2 din 21 martie 315). Pot de asemenea fi atribuite religiei lui Constantin instaurarea repaosului duminical (321) și interzicerea luptelor de gladiatori pentru condamnați (325). Aceștia au fost de acum înainte repartizați la lucrul minelor, căci Constantin voia pentru ei o pedeapsă *sine sanguine.* După el „spectacolele crude nu convin *otium*- ului civil și

păcii interioare” *(CTh,* XV, 12, 1). Constatăm de altfel că, în cartea a XVI-a a Codului Theodosian, care este consacrată problemelor religioase, legile constanti- niene sunt puțin numeroase. Ele privesc mai ales scutirile de taxe și protejarea clerului creștin, precum și reglementarea relațiilor dintre evrei și creștini.

Eutropius are opinii împărțite despre opera legislativă a lui Constantin. Pe cât de mult a salutat legile „utile pentru bine și justiție", tot pe atât le-a considerat pe cele mai multe dintre ele ca fiind inutile *(superfluae),* unele chiar foarte restrictive. Autorul lucrării *Epitome de Caesaribus* abundă în sensul severității excesive. Să surprindem marca unei energice — și monarhice — reluări sub control a Imperiului în urma dezordinilor din anii 306-324. Este clar că, într-un context de corupție și abuz de putere, Constantin a fost omul unității, al ordinii și al justiției și că legislația sa este marcată de rigoare. El dorea desigur o societate strict ierarhizată, dar în care funcționarii statului să nu aibă libertatea de a împovăra pe cei neputincioși.

Capitolul IV

POLITICA RELIGIOASA A LUI COHSTAT1TIH

I. Căutarea unității

Piganiol califică politica religioasă a lui Constantin drept „capricioasă și fără continuitate”. Această remarcă întemeiată pe o prejudecată este o caricatură grosolană. Această politică era cea a unui om care tatona și manevra într-o dublă căutare. O căutare spirituală personală și căutarea unei religii susceptibile de a-i consolida cât mai bine puterea. Dar mai ales l-a dominat preocuparea unității, pe care a urmărit-o cu perseverență încă din 314.

1. Toleranța

A) *O moștenire: moderația lui Constantius Chlorus.* De la primele edicte anticreștine din 303 și până la moartea sa în 306, Constantius Chlorus nu i-a persecutat pe creștini. Această blândețe a făcut să se creadă că ar fi putut fi el însuși creștin. Dar nimic nu o dovedește. Din contră. Dacă ar fi fost, putem crede că l-ar fi atras și pe fiul său la creștinism înainte ca acesta din urmă să-l descopere. Or, știm că, în 310, Constantin aduce un omagiu lui Apollo în templul de la Grand. Această toleranță a lui Constantius Chlorus avea fără îndoială două cauze. De o parte, moderația personajului, înclinat spre pace și considerând nepotrivit să însuflețească un foc intempestiv. De altă parte, slăbiciunea creștinismului în diocezele occidentale ale Imperiului. Sursele dovedesc, într-adevăr, că progresele creștinismului în Hispania, Gallia și în Britannia au

 fost modeste în cursul secolului al lll-lea și nu au fost reale decât odată cu începutul secolului al IV-lea.

B) *Edictul de toleranță din 311.* Constantin continuă din 306 politica tatălui său. Ea va culmina, chiar înainte de convertirea sa, prin semnarea Edictului de la Serdica. Acesta, pronunțat de un Galerius muribund la sfârșitul lunii aprilie 311, suspenda edictele din 303-304 și punea capăt persecuțiilor anticreștine. Textul este conservat de Eusebius de Cesareea *(Istoria Eclesiastica,* VIII, 17) și de Lactantius *(Moartea persecutorilor,* XXXIV).

C) *Scrisoarea milaneză din 313.* în iunie 313, cam la 10 luni după începutul convertirii sale, Constantin îl întâlnește pe colegul său, Licinius, la Milano. Cei doi *augușți* adresează guvernatorilor Bithyniei și Palestinei o circulară care confirma dispozițiile edictului de la Serdica și conținea cererea lor de a le aplica. Obiectivul acestuia era „binele și securitatea publică". Creștinii își puteau de acum înainte practica liber cultul, fără a fi hărțuiți. în plus, bisericile își

văd restituite bunurile. Adăugăm că această toleranță nu se aplica numai creștinilor. Textul circularei dădea explicit tuturor „libera posibilitate de a urma religia pe care și-au ales-o". Aceasta instituia deci libertatea cultelor în provinciile unde Maximinus Daia și guvernatorii anticreștini continuau persecuțiile. Scrisoarea favoriza implicit creștinismul, oferindu-i posibilitatea de a se răspândi.

Acest text este încă, abuziv și incorect, calificat ca „Edictul de la Milano". în plus, i se conferă o importanță fondatoare pe care nu o are. El ne este cunoscut prin transcrierea pe care au facut-o Lactantius și Eusebius. Este vorba de două scrisori, semnate de cei doi *auguști.* Ele nu demonstrează decât acordul dintre cei doi împărați.

84

La 30 aprilie 313, armata lui Licinius o înfruntă pe cea a lui Maximinus la *Campus Ergenius,* în Thracia. Maximinus i-a lăsat lui Licinius estul Asiei Mici, unde pronunță un edict similar celui de la Serdica. Scrisoarea de la Milano a fost afișată la Nicomedia la 15 iunie 313, patru luni după trimiterea ei, și Maximinus moare la Tars, în cursul verii care urmează.

2. Condlile

A) Constantin a convocat două concilii în prima parte a domniei sale: cel de la Arles în 314, și cel de la Niceea, în 325. Primul a avut ca scop rezolvarea disputei donatiste din Africa, iar cel de-al doilea combaterea ereziei ariene care provocase dezordini în Egipt, Siria și chiar la Constantinopol. Preocuparea lui Constantin era cea de a menține unitatea, amenințată de aceste conflicte. Iar obiectivul său era ca, abstracție făcând de dogme, să restaureze definitiv ordinea publică pe care acestea o compromiteau.

Cele două concilii au preconizat mai întâi o dată unică pentru celebrarea sărbătorii Paștelui. Este vorba de a unifica practicile discordante. La Aries, episcopii condamnaseră donatismul, iar la Niceea, arianismul. Astfel s-a născut o doctrină ortodoxă, care a fost apoi, în timpul secolului al IV-lea, numită catolică, adică universală[58]. De notat că această exigență de unitate s-a mărginit la creștinism. Căci, conform scrisorii de la Milano, Constantin nu căuta să elimine celelalte religii.

B) Contra donatismului. Donatismul s-a născut în Africa în urma persecuției din 303-305. Majorinus, apoi, începând cu 313, Donatus îl vor acuza pe episcopul de Cartagina, Caecilian, de a fi predat, în timpul persecuțiilor, cărțile sfinte[59]. Or, Constantin ordonase restituirea bunurilor ecleziastice confiscate lui Caecilian. Donatiștii vor apela la Constantin. După un prim sinod, reunit la Roma în februarie 314, el convoacă un conciliu la Ades, care se ține în iulie următor și care îl susține pe Caecilian și-i condamnă pe donatiști. Aceștia din urmă nu s-au oprit însă aici și și-au înmulțit adepții în deceniile următoare. între 316-317 și 321 Constantin folosește contra lor forța armată, dar această politică coercitivă a avut consecințe contrare scopului urmărit. Donatiștii au reactualizat martirajul. Făcând din Constantin un persecutor, ei accentuat aspectul disident al

58 în acest sens a folosit autorul termenul de *catolic* în lucrare, pe care l-am tradus prin *creștin* (creștină) pentru a elimina o posibilă confuzie cu cele două curente creștine apărute în urma Marii Schisme din 1054. (N.tr.)

59 Mișcare schismatică apărută în Africa în jurul disputei despre validitatea Sfintelor Taine și moralitatea celui care le săvârșește. Hirotonisirea în 311 ca episcop de Cartagina a lui Caecilian, cu participarea lui Felix din Aptunga, compromis în timpul persecuțiilor, a dat naștere la acest conflict, o parte dintre credincioși considerând invalidă alegerea acestuia. (N.tr.)

bisericii africane în raport cu biserica împăratului.

Unii istorici au vrut să vadă în această mișcare un curent naționalist. Alții o revoltă a săracilor. Dar cercetările recente, ca cele ale lui Claude Lapelley, au invalidat această teză. Cu siguranță donatiștii s-au aliat uneori cu săracii rurali, circumcelionii[60], dar între ei se aflau personaje importante, inclusiv senatori. Cât despre pretinsul „naționalism", în realitate a fost mai degrabă un particularism, determinat de fidelitatea față de tradițiile de rigoare ale bisericii africane, de curând încarnate de Tertulian[61] și Ciprian[62]. La sfârșitul domniei lui Constantin, donatismul era aproape identificat cu biserica din Africa, dat fiind că un sinod convocat de Donat reunise 270 de episcopi. Aceasta înseamnă că politica lui Constantin — restabilirea unității prin forță și prin lege — eșuase.

C) Contra arianismului. Conciliul de la Niceea a fost organizat pentru a rezolva conflictul arian. Arianismul își trage numele său de la un preot din Alexandria, Arius. La sfârșitul anilor 310, acesta susține o teză care punea în discuție Trinitatea. într-adevăr, Arius introdusese o ierarhie între cele trei ipostaze ce constituiau Divinitatea. în loc de a le considera pe toate trei ca fiind co-eterne, el lansează

60 Lucrători agricoli liberi care se angajau în serviciul marilor propri

61etari pentru munci și activități sezoniere. (N.tr.)

6286

54 Quintus Tertutlanus Septimius Florens (150-222 d.Hr.), scriitor latin creștin, originar din Cartagina. Aderând la creștinism, devine preot în orașul natal, iar mai târziu aderă la gruparea montanistă. A realizat o importantă operă teologică și este considerat primul teolog roman și fondatorul latinei ecleziastice. (N.tr.)

55 Thasdus CaecHlus Cyprianus (c. 205-258), episcop și scriitor latin originar din Cartagina. Va muri în timpul persecuțiilor anticreștine ale împăratului Valerian. (N.tr.)

afirmația că Dumnezeu Tatăl era singurul etern și că ceilalți doi, Dumnezeu Fiul și Sf. Duh erau creaturile sale și purcedeau din el. „A fost un timp când Dumnezeu Tatăl nu era încă Tată": aceasta este prima frază din a sa *Thalie,* un text unde el își prezintă teoriile. întemeindu-se pe logică, care făcea din Fiu și din Sf. Duh ipostaze ale Tatălui, arianismul seduse pe unii creștini, căci explica dogma creștină pe înțelesul tuturor.

Arius îl înfruntă pe episcopul de Alexandria, Alexandru, care-l condamnă pentru prima dată în 320, în cursul unui sinod. Dar tezele lui Arius se răspândeau repede și amenințau unitatea, căci arienii au început să hirotonisească proprii lor episcopi.

După victoria asupra lui Licinius și instalarea sa la Nicomedia, Constantin a luat cunoștință de aceste probleme. îl trimite pe consilierul său, Ossius, episcop de Cordoba, în Egipt pentru a încerca o mediere, dar această misiune eșuează. împăratul convoacă, deci, la un conciliu pe toți episcopii Imperiului. Ei urmau să se reunească la Niceea, în mai 325. Pentru a facilita deplasarea lor, Constantin le pune la dispoziție poșta imperială — *cursus publicus* — dându-le salv-conducte *(evectiones)*[63]. Majoritatea episcopilor au condamnat tezele lui Arius, care vor fi de atunci interzise. Arius și partizanii săi au fost exilați, ca și călugării care refuzaseră să semneze această sentință.

D) Relațiile cu Athanasie. Relațiile dintre Constantin și campionul alexandrin al «simbolului» niceean au fost oarecum furtunoase și supuse la reveniri. Este adevărat că această relație era alterată de o contradicție. în Athanasie, episcop de Alexandria începând cu 328, Constantin vedea apărătorul deciziilor de la Niceea. Dar el îi reproșa

63 Sinodul ecumenic de la Niceea s-a pronunțat împotriva arianismului în articolul 2 al *Simbolului de credință* (Crezul, n.red.) adoptat cu această ocazie, unde se regăsește expresia: „Cel ce este de o ființă cu Tatăl" *(homoousios).* (N.tr.) 88

intransigența sa față de Arius, pe care îl dorea admis din nou în Biserică. De altfel, episcopul de Alexandria a fost la rândul său exilat și destituit.

n. Religia lui Constantin

Deciziile conciliului de la Niceea nu trebuie să ne facă iluzii. Constantin s-a supus opiniei majorității episcopilor fără a angaja credințele sale intime. Este prima modalitate de a înțelege rațiunea pentru care, după 325, împăratul manifestă o clemență crescândă față de arieni. Mai degrabă decât un ipotetic reviriment, ar putea fi vorba de un oportunism politic: Constantin înclina spre doctrina care părea să triumfe în Orient. Altă ipoteză ar fi să considerăm că împăratul Constantin, care încă nu-și definise credința din punct de vedere al doctrinei, s-ar fi conformat mai întâi opiniei majorității episcopilor prezenți la Niceea. Și că s-ar fi iritat mai târziu, ca urmare a refuzului lor de a-l reintegra pe Arius și pe partizanii săi în comunitatea creștină.

1. Influențele neoplatonice. După mijlocul secolului al III-lea, sub influența lui Plotin[64] și a elevului său, Porphyries[65], dar și sub cea a lui Iamblichos[66], filosofia greacă

64 ***Plotin*** (204-270), filosof grec considerat întemeietorul unui nou curent filosofic, neoplatonismul, care are ca punct de plecare opera lui Platon. Admițând, alături de cunoașterea intelectuală, și rolul extazului mistic, noul curent a exercitat o puternică influență în Antichitate. (N.tr.)

65 ***Porphyrias din Tir*** (c. 232-c. 305), filozof neoplatonician grec; este cel mai apropiat discipol al lui Plotin. A jucat un rol important în răspândirea neoplatonismului, prin prelucrarea și publicarea scrierilor lui Plotin. (N.tr.)

66 ***Iamblichos din Calote*** (c. 280-330), filosof grec, considerat întemeietorul ramurii siriene a neoplatonismului. (N.tr.)

cunoscuse o înnoire «printr-un fel de fuziune între platonism și aristotelism» (P. Hadot). Căutarea Unicului, unirea într-un Dumnezeu în extaz, concorda cu aspirațiile multor oameni. Poate era ea însăși comună celor care-i slăveau pe Cybele, Mithra și Soarele, cât și creștinilor.

în timpul anilor 312-320, referințele lui Constantin la Dumnezeu rămân încă vagi. Coexistă devoțiunea sa solară și creștinismul său. Dar nu este vorba de o dihotomie: Soarele Neînvins nu era altul decât visul elenic al divinității unice dominând sferele celeste. în limbajul oficial, Constantin a știut să folosească o terminologie care menaja scrupulele religioase ale tuturor. Astfel, în textul de dedicație al arcului inaugurat în 315, victoria sa este atribuită influenței divinității *(instinctu divinitatis).* Am putea conchide din această locuțiune că împăratul nu se convertise încă la creștinism. Este posibil de a vedea în aceasta, din partea sa, o abilitate diplomatică. Termenul era destul de vag pentru a-i satisfacepe toți. Dar tot atât de bine am putea deduce că, totuși, creștinismul lui Constantin se găsea atunci într-o fază incipientă, unde se confunda cu deismul[67] apolinian și solar.

2. Niceea. Conciliul de la Niceea începe să fixeze durabil dogma Bisericii creștine, care este valabilă și acum: în interiorul lui Dumnezeu unic, Tatăl și Fiul au fost considerați co-eterni și din aceeași substanță *(homoousioi).* Sursele lasă să transpară că împăratul Constantin nu dorea atât triumful unei sau altei doctrine, cât un acord asupra unei doctrine unice. Conținutul ei i se părea secundar: o mărturisește scrisoarea către Alexandru și Arius, în care evocă «Problemele neînsemnate pe care» ei le dezbăteau «atât de serios» *(VC,* II). A invitat la Niceea filosofi reputați

67 Curent religios care îl consideră pe Dumnezeu nu o persoană, ci un concept. Ca atare, adepții acestuia respingeau ideea oricărui mod de personificare a divinității. (N.tr.)

și un episcop novaționist. Aceasta dovedea preocuparea sa pentru o dezbatere în același timp deschisă și riguroasă, care ar fi putut realiza o largă înțelegere între toți. Așa trebuie să înțelegem o remarcă a lui Eusebius care nu are nimic anodin. Constantin, afirmă el, se arăta întotdeauna bucuros atunci când episcopii erau de acord, dar îi respingea și îi detesta pe încăpățânați și pe chițibușari.

3. Arianismul și respingerea neoplatonismului. Dacă legendele monetare *Sol invictus* au fost abandonate spre 324, semnele unei respingeri a neoplatonismului au fost mai târzii. Ele nu sunt anterioare instalării împăratului la Constantinopol, în 330, și par să releve rațiuni politice. Anul 331 a fost marcat de o vagă intoleranță. Filosoful neoplatonician Sopatros a fost arestat și executat. Cartea lui Porphyrios contra creștinilor a fost arsă în public. Știm de asemenea că împăratul Constantin a procedat la inventarierea bunurilor templelor, dintre care o parte au fost confiscate și topite.

Relativ la atitudinea lui Constantin față de arianism, nu se poate invoca prezența episcopilor arieni printre consilierii săi apropiați pentru a deduce o aderare a împăratului la această confesiune. într-adevăr, dacă observăm atitudinile sale în raport cu Athanasie, remarcăm că accesele sale de exasperare erau determinate de intransigența episcopului de Alexandria. Ce urmărea Constantin? Reinstaurarea concordiei prin reintegrarea lui Arius în comunitatea creștină, la care Athanasie se opunea cu fermitate. Propun să vedem în această atitudine un creștinism tolerant. Așa cum, în anii 330, o lege cerea să nu fie hărțuiți novaționiștii, să le fie lăsate bisericile, iar clerul lor să beneficieze de aceleași scutiri de impozite ca și ceilalți creștini.

ni. Susținerea clerului creștin

Scrisoarea de la Milano din 313 restituia bisericilor bunurile confiscate în timpul persecuției. Mai multe legi constantiniene vor acorda apoi privilegii episcopilor și preoților. Din 313, a fost interzis «facțiunii» ereticilor să aducă prejudicii clericilor creștini *(CTh,* XVI, 2, 1). în 316, eliberările de sclavi pronunțate în biserică au fost validate.

91 în plus, episcopii se văd însărcinați, în 318, cu jurisdicția afacerilor clericale.

O lege din 21 octombrie 319, adresată corectorului din Lucania-Bruttium, scutea clericii *(qui clerici appelantuij* de sarcinile publice ale orașelor *(CTh,* XVI, 2,2). Motivul era ca ei să se poată consacra în întregime îndatoririlor bisericii lor. Orice constrângere ilegală era de atunci asimilată unui sacrilegiu. Această lege i-a incitat pe decurioni, pe fiii acestora, precum și pe cei care erau apți pentru funcțiile municipale, să le abandoneze pentru a se consacra preoției. O lege din 18 iulie 320 a precizat *(CTh,* XVI, 2, 3): cei care îmbrățișaseră preoția înainte de lege trebuiau să se supună obligațiilor curiale. Doar cei care o îmbrățișaseră după legea din 319 erau scutiți.

în 320, o lege anulează *Lex Iulia de maritandis ordinibus* care, după 18 Î.Hr., penaliza pe celibatarii de peste 25 de ani. în sfârșit, în 326, clericii obținură aceleași imunități ca și preoții religiei tradiționale *(CTh,* XVI, 5, 1). în același an, o nouă lege vine să specifice că scutirile nu-i priveau decât pe clericii creștini, cei ai bisericilor eretice rămânând supuși la *munera*[6]' *(CTh,* XVI, 5, 1).

Mai multe legi reglementau relațiile dintre evrei și creștini. în 315, s-a interzis evreilor de a-i lapida pe cei care părăseau «secta» lor pentru a îmbrățișa creștinismul *(CTh,* XVI, 8, 1). în schimb, creștinii nu aveau dreptul de a-i

tulbura pe evrei *(ibid,* 8, 5). în sfârșit, începând cu 335, evreii au pierdut dreptul de a poseda sclavi creștini *(ibid,* 9, 1). Totuși, după exemplul clerului creștin, patriarhii și cei care deserveau sinagogile au beneficiat și ei de scutiri de sarcini *(ibid,* 8, 2 și 8, 4 din 330 și 331).

[61] Termen care desemna totalitatea obligațiilor și corvezilor pe care trebuiau să le îndeplinească o persoană. (N.tr.)

IV. Ambiguități, sincretism sau eclectism?

1. Menținerea religiei publice tradiționale. în calitate de *Pontifex Maximus,* Constantin a rămas autoritatea supremă a religiei romane. Faptul că a putut împăca această demnitate cu creștinismul său este o indicație prețioasă pentru contextul religios din prima jumătate a secolului al IV-lea. Aceasta pare a dovedi că ritualurile religiei romane se aflau în legătură cu funcțiile publice și civice care aveau o tradiție multiseculară. Ca și în cazul cultului imperial. Departe de a abandona acest cult, a cărui nerespectare de către creștini a fost cauza persecuțiilor lui Dedus[68] în 250, Constantin îl favorizează.

Faimosul rescript de la Hispellum *(CIL,* XI, 5265=ILS 705) îi autoriza, către 333-335, pe locuitorii acestei cetăți a Umbriei să practice un cult, într-un templu construit în acest scop, al familiei lui *augustus,* anume *gens* Flavia. Constantin a acordat cetății numele de Flavia Constans. Dar el cere ca ritualurile, ce presupuneau jocuri scenice și lupte de gladiatori, să nu se întineze de «crima nici unei

68 ***Calus Messlus Quintus Tralanus Dedus,*** împărat roman (249-251), de numele căruia se leagă prima mare persecuție anticreștină la nivelul întregului imperiu. (N.tr.)

superstiții contagioase». în alți termeni, Constantin accepta cererea hispellienilor de a avea propriile sărbători, independent de vecina lor Volsinia, permitea manifestarea cultului imperial, dar interzicea sacrificiile. Ceea ce, după propria sa mărturisire, nu «aducea o enormă atingere vechilor instituții».

Rescriptul de la Hispellum este o bună dovadă a politicii religioase a lui Constantin. Aceasta nu a fost categoric inovatoare, cum îl acuză Zosimos. Constantin recurge numai la acomodări, fără a interzice nici o religie tradițională.

2. Distanțări față de ritualurile tradiționale. Zosimos îl acuză pe Constantin de a nu fi celebrat jocurile seculare. Acestea erau celebrate totdeauna la aproximativ 110 ani și ultimele au fost organizate de Septimiu Sever în 204. 313 era deci ultimul termen pentru o nouă celebrare și Constantin ar fi putut profita de sejurul său la Roma în toamna anului 312 pentru a le organiza. îi reproșează, de asemenea, cu ocazia celebrării triumfului său asupra lui Maxentius la decenalele din 315, de a nu fi urcat pe Capitoliu pentru sacrificiile rituale. Aceasta este data pe care o reține Eusebius, atunci când zice că împăratul Constantin a sărbătorit decenalele sale prin ofrande aduse lui Dumnezeu «fără foc și fără fum». De asemenea, el afirmă că Serapeum^-ul din Alexandria a fost închis în epoca conciliului de la Niceea (325). Presupunând că această măsură ar fi fost luată, ea ar fi una izolată, legată fără îndoială de contextul alexandrin.

în 331, Constantin a dispus întocmirea inventarului bunurilor templelor. Câteva dintre ele au fost închise și jefuite de porțile și de acoperișurile lor placate cu metal prețios. Statuile au fost înlăturate și expuse, după Eusebius, «batjocoritor și ironiilor». Dar această acțiune a fost determinată mai degrabă de nevoia de bronz și aur decât

de o ofensivă contra religiei tradiționale. Chiar Libanios[69] [70] o

69 Complex vast construit în vremea lui Ptolomeu I, continuând pe cel din Memphis, considerat una dintre minunile lumii antice, ridicat în cinstea zeului Serapis. Cultul acestui zeu hellenistic hibrid (patrona lumea morților, fecunditatea și medicina, iar din secolul al lll-lea d.Hr. devine și divinitate solară) s-a răspândit și în Imperiul roman, unde a constituit la un moment dat chiar o modă, mai ales în cercurile aristocratice ale Romei. (N.tr.)

70 ***Ubanlos*** (314-393), retor grec, profesor de retorică la Constantinopol, Niceea și Nicomedia; este considerat unul dintre cei mai de seamă oameni de cultură ai Răsăritului. (N.tr.)

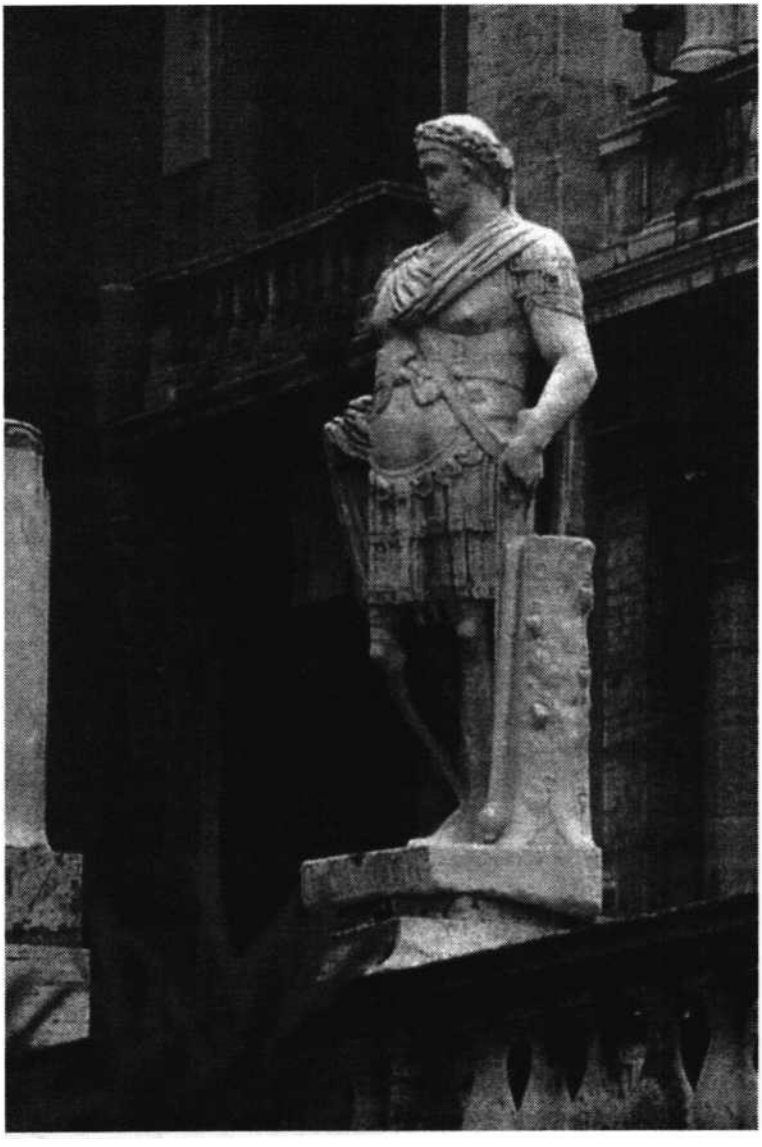

Statuia lui Constantin de pe Capitoliu — Roma.

spune: el nu a schimbat mai nimic în cultul legal *(Discurs,* 30). Aceasta nu era o ofensivă contra cultelor oficiale, ci o măsura determinată de situația financiară. Demonstrează ea absența unui respect față de zei? Se cuvine amintit că aceste culte erau culte de stat. Era deci o manieră, puțin cam brutală desigur, de a solicita contribuția lor la reînnoirea Imperiului.

Se știe dintr-o scrisoare adresată lui Macarius și altor episcopi din Palestina că împăratul Constantin nu vedea cu ochi buni frecventarea templelor. Dar trebuie să constatăm că el nu a emis nici o lege care să o interzică. S-a mulțumit să interzică ca propria sa imagine să fie introdusă în temple. El se temea într-adevăr ca nu cumva «umbrele și trăsăturile feței sale să nu fie atinse de eroarea și impietatea acestor zei respinși» *(VC,* IV). Respinși doar moral, și nu prin lege. Fără îndoială, trebuie să vedem în atitudinea lui Constantin un scrupul religios dublat de preocuparea de a-i menaja pe episcopi. Legea nu prevedea decât două măsuri coercitive: interzicerea sacrificiilor domestice în 320 sau 321 *(CTh,* XVI, 10,1) și, în 323, aplicarea unei pedepse publice oricui ar fi obligat un creștin, cleric sau laic, la sacrificii de purificare *(ibid,* 2, 5).

3. Un creștinism dovedit După 324, adeziunea intelectuală a lui Constantin la creștinism nu mai lasă loc nici celei mai mici ambiguități. Eusebius povestește cum îi plăcea să vorbească în public despre subiecte teologice, ceea ce el făcea «în picioare, cu o figură gravă și vocea joasă» (*VC,* IV). Și cum auditorii săi îl aplaudau. El credea că o singură divinitate comanda toate acestea și se retrăgea zilnic câteva ore în Palat, pentru a-i adresa rugăciunile sale.

A decorat fântânile Constantinopolului cu imagini biblice din bronz aurit, ca cea a Bunului Păstor și a lui Daniel în groapa leilor. La intrarea în Palat, au fost reprezentate simbolurile Patimilor lui Hristos, realizate din aur și pietre prețioase.

în 336, celebrarea Nașterii lui Hristos a fost fixată la 25 decembrie. Această dată era cea a sărbătoririi Soarelui. Această decizie dovedește marea abilitate a lui Constantin. Nu este vorba de a înlocui una prin alta, ci de a le suprapune, astfel încât Nașterea a putut beneficia, într-o manieră sincretică, de pietatea mistică atașată Soarelui.

Vechea școală de istorici tinde să opună creștinismul culturii clasice și moștenirii culturale romane, chiar dacă acesta și-a asumat-o în întregime. Aserțiunea lui Piganiol, după care Constantin «abandonase fără scrupule vechile legi ale Romei», este o judecată eronată. Dimpotrivă, legile arată că, exceptând rarele și minimele limitări, Constantin a menținut religia publică tradițională în statu- quo-ul său. Ceea ce omul respingea, împăratul tolera. Se observă în această atitudine calitatea unui mare om politic, care a știut să unească cu abilitate conservatorismul și inovația în preocuparea sa pentru binele public.

Capitolul V

UN ÎMPĂRAT URBANOFIL ȘI CONSTRUCTOR

Sursele literare și epigrafice, dar și vestigiile arhitecturale, îi conferă lui Constantin imaginea unui împărat care a construit neîntrerupt.

I. Constantin și orașele

1. Un control mai strâns. Constantin a pus sub controlul fiscului finanțele orașelor. într-adevăr, el nu le mai îngăduie libera administrarea a veniturilor din taxe, *vectigalia.* Acestea au fost de acum înainte controlate de către cornițele Darurilor Sacre, care nu le înapoia decât sumele destinate încălzirii fermelor și întreținerii construcțiilor publice. Această măsură răpea orașelor o parte din autonomia lor.

Totuși, statutul de oraș continua să fie foarte căutat. Nu numai pentru prestigiul său, dar și pentru că-i asigura autonomia în raport cu orașele vecine. O dovedește o faimoasă inscripție, cea de la Orcistos, în Frigia[71], datând din anii 324-331. Orcistos pierduse statutul său de oraș, fiind retrogradat la rangul de *vicus* al orașului vecin, Nacolia. Orașul i-a cerut lui Constantin, care a fost de acord, să-i restituie vechiul său statut. O dată cu aceasta, orașul și-a regăsit *boule-u*| și propriile sale magistraturi.

71 Regiune istorică din centrul Asiei Mici care a devenit provincie romană, localizată pe teritoriul actual al Turciei. (N.tr.)

Basilicanova *din Forumul roman.*

2. O atente vigilentă față de curii. Se poate observa acest lucru examinând legislația constantiniană (supra, cap. III): Constantin a reînnoit măsurile coercitive față de decurionii care își abandonau responsabilitățile. Această insistență lasă să se înțeleagă că dezertările se multiplicau, deoarece decurionii își considerau obligațiile foarte grele, în special pentru averea personală. Pe de altă parte, birourile și armata le ofereau perspective atrăgătoare de remunerare și promovare. Este foarte clar că împăratul Constantin voia să limiteze acest exod și să fixeze în orașul lor pe notabilii demni de funcția decurională — *idonei.* El le interzice orice altă ambiție, Jn afara celei de a îndeplini această datorie. Fixându-i în cetatea lor de origine, el îi frustra teribil în ambițiile lor. Fluiditatea socială asigurată prin posibilitatea de promovare era astfel blocată; pentru binele cetății, desigur, dar în detrimentul dinamismului notabililor locali.

II. Construcfiile epocii .nomade' (306-324)

încă de la proclamarea sa, Constantin dezvoltă o politică de construcție, care a înfrumusețat orașele unde a rezidat. Dacă dăm crezare panegiricului VII, orașele și templele răsăreau în urma pașilor săi. Trier și Autun au fost printre primele care au beneficiat de această politică, încă din perioada galică a împăratului.

1. Trier. Cetatea Trier a fost prima capitală a lui Constantin, între 306 și 315. El a realizat aici mari lucrări de înfrumusețare, care o vor face demnă de o rezidență imperială.

Ansamblul palatin conținea reședința imperială și, în nord, cea a împărătesei și a lui Crispus. Cea din urmă a

100 fost transformată în biserică către 326. Spre 310 a fost construită o basilică rectangulară cu absidă, lungă de 75 m și înaltă de 30 m. Sala de audiență a împăratului era împodobită cu decorațiuni luxoase. Pardoseala era din dale hexagonale negre și albastre. Până la nivelul superior al ferestrelor, pereții au fost placați cu marmură policromă și sticlă aurită. Plafonul era o îmbinare de casete aurite și absida era acoperită cu aur și mozaicuri. Cercetările au arătat de asemenea că bazilica era încălzită, grație canalizărilor incluse în pereți și a unui hipocaust. Terme de mari dimensiuni — 245 m de la est la vest — au fost construite în colțul palatului. Celelalte, care existau deja aproape de porțile vestice, au fost restaurate. în fine, ca elemente indispensabile ale vieții urbane, au fost amenajate un amfiteatru de 22 000 locuri, precum și un circ pentru cursele hipice.

La câțiva kilometri de oraș se găsea o *villa* de vară cu 50 de camere.

2. Autun. Panegiricele latine evidențiază o relație privilegiată între Constantin și locuitorii cetății Autun. Orașul cunoscuse importante distrugeri în timpul unui asediu, în 270, și multe ruine încă nu fuseseră înlăturate. Constantin vizitează orașul la invitația locuitorilor, în 311. în 312, cetatea îi trimite o delegație cu un discurs de mulțumire. înzestrat cu o nouă incintă fortificată, orașul Augustodunum a cunoscut atunci o renaștere, sub noul nume de Flavia Aeduorum, ca omagiu adus familiei împăratului binefăcător.

3. Roma.

A) Lucrările pe care Constantin le-a întreprins în Orașul etern demonstrează ele singurele că nu l-a uitat niciodată, nici nu l-a ocolit. A mărit porticurile și coloanele circului

(Circus Maximus) și a construit noi terme la sud de cele ale lui Dioclețian. Șantierul unei imense *bazilica nova* fusese

deschis de Maxentius în Forumul Roman, pe amplasamentul unui depozit de mirodenii. Constantin l-a finalizat și a așezat aici statuia sa. O statuie colosală ale cărei părți din piatră sunt bine cunoscute: capul, un picior, un cot și o mână sunt astăzi conservate în curtea palatului Conservatorilor, în Capitoliu.

B) Arcul de triumfa fost probabil inaugurat cu ocazia deschiderii decenalelor în iulie 315. Construit în apropierea amfiteatrului flavian — celebrul Colosseum — el a avut dimensiuni niciodată atinse de un arc al lumii romane: 25 m înălțime. Era plasat pe itinerariul cortegiilor triumfale: după *Circus Maximus* și înainte de *Via Sacra* a Forumului Roman. Structura sa cu trei galerii evoca fără îndoială pe cea a arcului lui Septimius Sever.

O recentă campanie de cercetări arheologice a pus în evidență un element nou, grație studiului sistemului de zidărie. S-a dovedit că acest arc nu a fost construit *ex nihilo,* ci a fost rezultatul reutilizării unui arc preexistent, el însuși cunoscând mai multe modificări.

Singurele reliefuri din epoca constantiniană sunt în număr de șase. Este vorba de scene rectangulare (1 m pe 5,5 pe flancuri; 1 m pe 6,5 pe fațade), care reprezintă diferite episoade ale campaniei din 312 contra lui Maxentius: ieșirea trupelor din Milano, cucerirea Veronei, bătălia «de la Milvius», *adventus-u*| împăratului la Roma, discursul său la Rostră (=tribună) și *congiarium-ul*[72] său de la 1 ianuarie 313.

Celelalte basoreliefuri datează din epoca antoniniană. Coloanele sunt dominate de statuile dacilor mutate din Forumul lui Traian. Medalioanele de mai mult de doi metri

72 Distribuție de daruri, făcută poporului. (N.tr.) 102

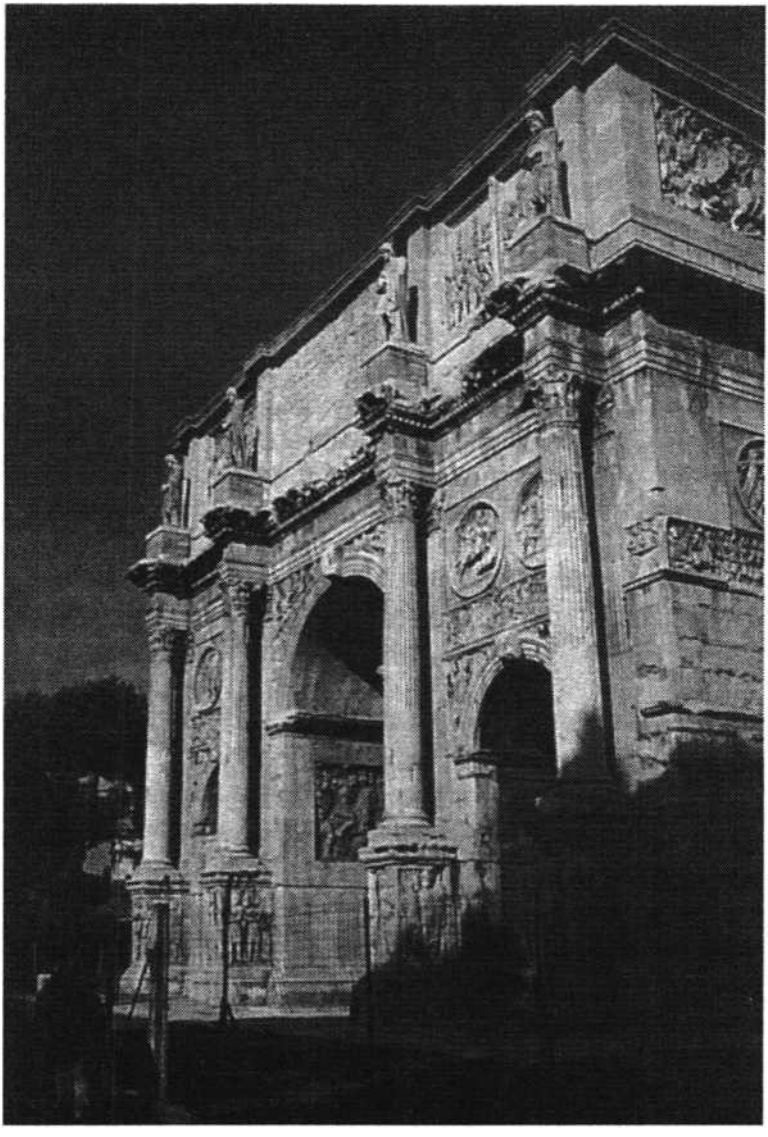

Arcul lui Constantin de la Roma — fațada sudică.

în diametru provin de la un arc din timpul lui Hadrian; capul lui Hadrian a fost resculptat cu talent pentru a-i da expresia lui Constantin (scenă de vânătoare) și a lui Licinius (scenă de sacrificiu). în fine, panourile din atic, care încadrează inscripția ce datează din timpul lui Commodus, reprezintă bătăliile contra cvazilor și marcomanilor.

Refolosirile sunt deci perfect coerente și ansamblul este expresiv definit de Filippo Coarelli ca o «îmbinare de sculpturi», care face din el un «muzeu al sculpturii romane oficiale».

4. Cirta. în 310, Cirta fusese devastată de trupele lui Maxentius, cu prilejul represiunii contra lui Domitius Alexander. Aurelius Victor scrie că, după victoria sa din 312, Constantin a reconstruit-o sub numele de Constantina.

5. Tesalonic. Constantin a locuit doi ani în Tesalonic, între 323-324, pentru a pregăti războiul contra lui Licinius. Știm de la Kedrenos că i-a plăcut foarte mult în acest oraș și că a realizat aici numeroase lucrări. «Temple (biserici) magnifice», terme, apeducte și bineînțeles, pentru a-și adăposti flota de război, amenajări portuare. Este permis să presupunem că nu toate au fost construite *ex nihilo* și că lucrările au fost în mare parte restaurări și înfrumusețări.

m. Marea creație: Constantinopol (324-330)

1. Fondarea. într-unul din momentele campaniei sale victorioase contra lui Licinius, în 324, Constantin decide crearea unei a doua Rome, care să-i poarte numele. După Zosimos, Constantin oscilase între mai multe locații, înainte de a o alege pe cea a Bizanțului. Datorită Cornului de 104

Aur la nord, Bosforului la est și Propontidei (Marea Marmara) la sud, situl oferea marele avantaj de a fi penin-

sular. El constituia, în plus, o trecere obligatorie în drumul terestru ce lega Occidentul de Asia Mică.

Situl a fost consacrat la 8 sau 13 noiembrie 324, după delimitarea perimetrului noului oraș. Acesta acoperea o suprafață care era de trei ori și jumătate mai mare decât cea a Bizanțului. Constantin deschide imediat în oraș un atelier monetar, în care pune să lucreze muncitorii atelierului din Aquileia, pe care tocmai îl închisese.

Primele lucrări încep în 325. în 327-328, Constantin vine să constate în persoană stadiul lor. Ele nu erau încheiate în 330, atunci când hotărăște să se stabilească aici. Dar esențialul structurii urbane era realizat. (Iulian scrie, de altfel, că unchiul său a avut nevoie de mai puțin de 10 ani pentru a construi orașul.) Care era acel esențial? Mai întâi zidurile: cele care se întindeau pe coastă au fost prelungite spre vest și un zid de împrejmuire tăia peninsula de la nord la sud. Ele au fost gata, se pare, în 328, după 16 luni de lucru. La sud-est a fost construit Palatul, care a fost legat de circ printr-o lojă imperială, *Kathisma.* La nord de această zonă a fost delimitat locul Augusteion, în care a fost ridicat *Milion-ul,* o bornă asemănătoare miliarului din aur din Forumul Roman. De la *Milion* pleca spre est o mare stradă cu porticuri, Mesâ. Aceasta ajungea, după 500 m de parcurs rectiliniu, în Forumul lui Constantin, care avea particularitatea de a fi circular. Aici se ridica o coloană de porfir de o înălțime considerabilă: 50 metri. în plus. Constantin restaurează termele lui Zeuxip.

Edictele vor pregăti cadrul instituțional al noii capitale și-i vor conferi privilegii juridice și economice specifice pentru a atrage o populație cât mai numeroasă. Căci, în 330, populația constantinopolitană era încă puțin numeroasă în raport cu suprafața orașului.

2. Dedicația (330). Ceremoniile de inaugurare a Constantinopolului ne sunt bine cunoscute datorită lui Zosimos și unei cronici anonime târzii, *Cronica pascală.* Dedicația a avut loc la 11 mai 330. O procesiune ajunge în Forumul lui Constantin, iar statuia împăratului este ridicată în vârful coloanei de porfir care se găsea în centrul său. Era vorba de o statuie a lui Apollon, al cărui cap fusese înlocuit cu un cap radial al lui Constantin. Copia sa, din lemn aurit, a fost apoi prezentată la Hipodrom, unde s-au desfășurat jocurile. Aceasta purta Tyche a orașului, care primi atunci numele de *Anthousa,* echivalentul grec al numelui «Flora», numele hieratic al Tyche a Romei. Gilbert Dagron a demonstrat că această dedicație a fost făcută simultan pentru Tyche a Romei și a lui Constantin însuși și că elementele creștine și tradiționale, în special solare, se suprapuneau în ceremonie.

3. Administrarea orașului. Noua Romă nu a fost plasată de la început sub autoritatea unui prefect urban. Decalcul instituțiilor romane nu a fost decât progresiv și realizat în întregime de fiul lui Constantin, Constantius al II-lea, în anii 350.

Constantin transformă bu/e-ul Bizanțului în Senat al Constantinopolului, un Senat compus din 600 de *clari.* Arhontele ales a fost înlocuit de un proconsul *(eparchos)* numit de împărat. Noul oraș primește *ius italicum,* care-l sustrăgea autorității guvernatorului provinciei Europa și celei a vicarului Thraciei. începând cu mai 332, orașul primește, după exemplul Romei, anona publică condiționată de proprietatea asupra unei case în Constantinopol, și a fost stabilită la 80 000 *opsonia* (rații), ceea ce ne permite să evaluăm populația orașului la acea dată: în jur de 300 000 locuitori.

în plus, Constantin înzestrează Noua Romă cu catedre imperiale de învățământ.

IV. Edificiile creștine

1. Marile basilic! romane. La Roma, în 319, Constantin realizează primele sale lucrări creștine. *Memoria* Sfântului Petru era cinstită de mai mult timp în cetatea Vaticanului și edificiul care-l adăpostea cunoscuse mai multe modificări. Constantin construiește în jurul lui o basilică uriașă (122 m pe 66). Capela din porfir a acestei *memoria* a fost surmontată de un baldachin susținut de 6 coloane torsionate din marmură albă. Constantin și mama sa au donat o cruce de aur, iar împăratul a înzestrat bazilica cu un venit anual de 3 708 *solidi.*

Bazilica Lateran-ului a fost construită cu cheltuiala sa în sudul orașului, aproape de fortificație. Ea a fost amplasată pe locul campamentului trupelor de *Equites singulares* pe care Constantin le desființase. Lucrările au început înainte de 324. Edificiul era de plan bazilical, cu 5 nave și măsura 100 m pe 55. Fețele interne ale pereților au fost placate cu marmură galbenă și biserica primi pentru decor candelabre și un mobilier liturgic echivalent a 3 t de argint și 350 kg de aur. Baptisteriul și biserica primeau un venit anual de 10 234, respectiv 4 390 *solidi.*

Palatul Lateran-ului, care aparținuse Faustei, a fost donat de Constantin, fără îndoială după executarea acesteia, bisericii din Roma. El va deveni la scurt timp rezidența episcopului și a birourilor sale.

Deci, sub Constantin, Lateran-ul a devenit centrul bisericii romane. Din această rațiune, până astăzi bazilica a rămas catedrala episcopului Romei. Constantin întreprinde

 de asemenea construcția a două biserici în afara

zidurilor, Sf. Pavel și Sf. Laurențiu.

Biserica numită «Hierusalem» a fost opera Elenei, mama împăratului. Ea a transformat o aripă a palatului său de reședință (Sessorium) în basilică creștină, prin adăugarea unei abside și a unor coloane despărțind spațiul în 3 nave.

Edificiile constantiniene au înzestrat biserica romană cu spații de reuniune de dimensiuni impresionante. Ele au permis liturghiei romane să se desfășoare într-o manieră mai masivă și solemnă și să îmbrace astfel aparențele pompei imperiale.

2. în Palestina. Potrivit mai mulor istorici ecleziastici, ca Sozomenos, mamei lui Constantin îi datorăm descoperirea relicvelor Crucii pe care a fost crucificat Iisus. Ea ar fi trimis lui Constantin cuiele, pe care le-ar fi topit în coiful fiului său și în zăbala calului său. O basilică a fost construită pentru a adăposti relicvele Crucii. La Ierusalim, Constantin construiește două basilici, pe Muntele Măslinilor și la Sfântul Mormânt. O alta a fost construită la Bethleem și un oratoriu pe poziția Stejarului lui Mambre.

3. Bazilicile constantinopolitane. Biserici în plan bazilica! au fost de asemenea construite în Antiohia, Nicomedia și în Africa. Primele bazilici creștine ale Constantinopolului au fost plasate sub egida abstracțiilor divine: cea a înțelepciunii *(Sophia,* apoi *Haghia Sophia,* Sfânta Sofia) a fost construită în apropierea Palatului și a Hipodromului, ca și o biserică închinată Sf. Ștefan. Bazilica Păcii *(Eirene,* mai târziu Sf. Irina) a fost construită pe situl vechiului oraș Bizanț. în vestul orașului, într-un loc peristil, unde se

 gâseau deja un palat și băi, a fost construită biserica Sf. Apostoli. La sfârșitul scrierii sale *Vita Constantini,* Euse-

bius descrie minunățiile acesteia. De la bază până la șarpantă, pereții erau încrustați cu pietre prețioase pe cât de diverse, pe atât de rare. Plafonul era cu lambriuri de aur și acoperișul acoperit cu bronz cu reflexe aurii. în interior, corul era închis cu o grindă de bronz aurit.

Constantin a investit deci sume considerabile în construirea și înzestrarea splendidelor edificii închinate cultului creștin. Acestea au apărut deci, în mai puțin de 30 de ani, ca elemente impozante ale peisajului arhitectural din marile orașe ale Imperiului. Acesta a fost, fără îndoială, aspectul concret cel mai remarcabil al convertirii împăratului. Era astfel dat, un impuls decisiv care mai apoi a fost imitat de episcop! și de particularii bogați.

Capitolul VI

CONTROVERSE ȘI MITURI CONSTANTINIENE

încă de la moartea sa, Constantin a provocat aprecieri contradictorii. El a determinat anacronisme voluntare și involuntare, precum și multe legende literare, care îl ponegresc sau îl slăvesc.

I. Opinii contradictorii

1. Elogiile moderate ale Părinților Bisericii. După moartea lui Constantin și înainte de 340 a fost publicată *Vita Constantini de* Eusebius de Cesareea. Acest text este mai mult decât o simplă biografie: el conține trăsături hagiografice și reamenajează *a posteriori* cronologia con- stantiniană. împăratul este prezentat aici într-un fel supracreștinat încă din 312 și erijat în «cea mai puternică flacără» expusă de Dumnezeu privirii oamenilor. Este totuși remarcabil că părinții Bisericii din secolele al IV-lea și al V-lea l-au proslăvit mai puțin pe primul împărat creștin decât pe Teodosie[73]. în cronica sa, Ieronim îl face chiar responsabil de conflictul arian ca urmare a botezului său. Altfel zis, împăratul care impune creștinismul ca religie oficială în cursul anilor 380-392 pare mai demn de elogii decât Constantin.

---

73 împărat (379-395 d.Hr.), supranumit *cel Mare',* este ultimul împărat care a avut sub controlul său întregul teritoriu al Imperiului roman. După moartea sa, Imperiul a fost împărțit între cei doi fii ai săi. De numele său se leagă și convocarea, în 381, a celui de-al doilea sinod ecumenic, care a proclamat creștinismul ca religie de stat, celelalte culte fiind interzise. (N.tr.) 110

2. înțepăturile lui Iulian. Iulian, împărat din 361 până în 363, nu-l iubea pe unchiul său. Găsim în scrierile sale elementele unui dispreț fără indulgență, în timp ce împăratul model în ochii săi este Marcus Aurelius[74]. Face din Constantin un împărat preocupat de toaleta și de frizura sa. îi reproșează lipsa de interes pentru război, caricaturizându-l ca bucătar, bancher și camerist.

Părtinirea lui Iulian este evidentă. Nu-l iubea nici pe vărul său, Constantius. Acesta era bănuit de a fi uneltit moartea tatălui său, Iulius Constantius, și de a fi pus la cale executarea fratelui său, Gallus. Pe de altă parte, fiul lui Constantin îi dăduse o educație creștină rigidă, îndeaproape supravegheată.

Iulian avea vârsta de 7 ani la moartea lui Constantin, în 337. Ceea ce știa despre el era mai degrabă rodul zvonurilor auzite și al lecturilor. Criticile sale sunt de ordinul epigramei răzbunătoare.

3. Rechizitoriul lui Zosimos. La Constantinopol, la sfârșitul secolului al V-lea, un avocat al fiscului, Zosimos, publica o *Nouă Istorie.* Aceasta relata, în greacă, istoria Imperiului roman de la Augustus până la 410. în pasajele consacrate domniei lui Constantin, Zosimos îl acuză de a fi precipitat declinul Romei și construiește o sumbră legendă în jurul lui.

El leagă adeziunea lui Constantin la creștinism de sentimentele sale de vinovăție după moartea lui Crispus. Nu îl cruță de reprosul de a fi abandonat tradițiile, Jocurile Seculare sau urcarea pe Capitoliu la sfârșitul triumfului său. îl acuză de delapidarea fondurilor publice și impută reformei sale militare nenorocirile ulterioare ale Imperiului roman. îl acuză efectiv de a fi golit frontierele și de a fi ruinat orașele din interior prin instalarea garnizoanelor care

74 împărat roman (161-180 d.Hr.), renumit prin vasta sa cultură (în special preocuparea pentru filozofia stoică) și prin construcțiile realizate în Roma. (N.tr.)

au trăit pe cheltuiala lor.

n. Problemele constantiniene

1. Data convertirii. Constantin a fost botezat în 337, pe patul de moarte, de Eusebius de Nicomedia. Această dată nu trebuie confundată cu cea a convertirii sale. în Biserica creștină a secolului al IV-lea, botezați! nu reprezentau decât o parte dintre fideli. A îmbrățișa creștinismul consta în declararea publică a credinței. O etapă ulterioară consta în pregătirea botezului printr-o instrucție, sancționată printr-o probă. Atunci nu era obișnuit a se boteza nou- născuții, ci adulții care-și dovediseră credința și-și arătaseră dorința de a merge până la botez. Din 312 până la data morții sale, Constantin a fost doar un catehumen, adică un creștin în așteptarea botezului. Și primește botezul arian de la un om pe care-l exilase la sfârșitul Conciliului de la Niceea.

2. «Problema constantinland». Adeziunea lui Constantin la creștinism a provocat o lungă controversă între istorici, pe punctul de a face din .problema constantiniană" *(Kon- stantinische Frage* la germani) problema istoriografică majoră a acestei epoci și de a oculta alte probleme importante.

Etapele dezbaterii sunt, schematic, următoarele:

— Constantin nu a fost niciodată creștin (H. Grăgoire, 1930). Henri Grâgoire susține cea mai radicală dintre teze. După el, convertirea lui Constantin nu a fost decât aparentă și această mască nu ar fi fost decât un calcul oportunist, exclusiv politic.

— Constantin a fost creștin din copilărie (H. Lietzmann 1941 ; T.G. Elliott, 1996). Lietzmann emite ipoteza că familia lui Constantin era creștină, argumentând că avea o soră al cărei nume era Anastasia *(învierea,* în greacă). Putem adăuga dosarului pasajul unde Aurelius Victor afirmă că Galerius ținea pe Constantin pe lângă el din motive religioase: ostatec creștin al unui împărat anticreștin? Este dificil de a concilia această teză cu evenimentele din 306-312. Deși abil și uneori seducător, demersul recent al lui T.G. Elliott nu e mai puțin supus cauțiunii: nu sunt luate în calcul toate sursele.

— Teza sincretismului (A. Piganiol, 1947). Pentru Piganiol, Constantin ar fi realizat un sincretism între filozofia solară neo- platoniciană și creștinism.

— O convertire din 312 (J. Vogt, 1949 și J.-R. Palanque, 1952). Această teză acreditează poveștile lui Lactantius și Eusebius, care leagă direct convertirea lui Constantin de victoria contra lui Maxentius.

— Convertire între 312 și 324 (A. Alfoldi, 1948, W. Seston, 1955 și J. Vogt, 1955). Teza unei adeziuni care se confirmă progresiv în următorii 12 ani este astăzi cea mai acceptată.

Putem să ne punem întrebarea dacă convertirea din 312 și alegerea pe care aceasta o presupune în următorii ani au fost rezultatul unui calcul politic sau al unei adeziuni religioase sincere. De ce să facem o alternativă ? S-ar putea zice că împăratul Constantin a avut o înțelegere deosebită a evoluțiilor politice pe care le-ar fi putut determina convertirea sa; fără a conchide că aceasta nu era sinceră. După Zosimos, Constantin ar fi optat pentru creștinism după asasinarea lui Crispus și a Faustei (326),

113 pentru că această religie anula faptele rele. Indicii numeroase ne fac să considerăm cu certitudine că această convertire a fost cu siguranță anterioară. Se va spune atunci că el a decis să urmeze o religie care-l absolva de execuțiile pe care le ordonase? E posibil.

După indiciile de care dispunem, e permis să considerăm că împăratul a îmbrățișat sincer creștinismul încă din 312, păstrând totodată legăturile cu adorarea soarelui și neoplatonismul. S-a detașat apoi progresiv de acestea.

3. De la chrismâ la *labarum.* începând cu poveștile lui Lactantius și Eusebius, avem numeroase comentarii asupra semnului viziunii lui Constantin. Se vorbește de o cruce cu mâner? Este într-adevăr monograma pe care o descrie Lactantius. Marrou aderă la această teză. Să fie vorba de un X *(chi)* și de un P *(rhd)* suprapuse, reprezentând primele două litere ale numelui lui Hristos ? Altfel spus, *chrisma.* Sau să fie vorba, cum afirmă unii, de un simbol solar?

Primele reprezentări ale acestei chrisme pe monede — de altfel, puțin numeroase atunci — datează de la sfârșitul anului 312. Simbolul era prezent mai târziu pe coiful lui Constantin. Aceste reprezentări vor fi mai numeroase începând cu 315, data celebrării decenalelor și a victoriilor sale. Ele se răspândiră apoi pe măsura consolidării lui Constantin: în 317 pe monedele din Siscia, în 325-326 pe cele din Constantinopol.

Problema este de a ști dacă putem considera reprezentarea chrismei ca probă a aderării lui Constantin la creștinism. Nu ar putea fi vorba oare de adoptarea unui *signum* victorios și dinainte cunoscut? între 312 și 315, e credibil. în orice caz, în 312 Constantin nu îmbrățișează o religie pentru componentele sale doctrinale. Altfel spus,

 convertirea lui Constantin a fost dublă; o convertire formală, imediată, cea din 312, urmată de o convertire intelectuală și spirituală care s-a făcut de-a lungul mai multor ani.

Labarum este un semn de cavalerie cruciform purtând semnul chrismei și o țesătură cu efigia împăraților. El a fost

reprezentat pentru prima dată pe monedele din anii 327-328, străpungând un șarpe și prima sa mențiune sub numele de *labarum* datează din anii 360. în ciuda afirmației lui Eusebius, care îi fixează utilizarea începând cu 312, folosirea sa în armată apare târziu, putând fi chiar posterioară domniei lui Constantin. Eusebius îl descrie astfel, așa cum Constantin l-ar fi comandat aurarilor: o lance lungă cu un mâner placat cu aur, cu o traversă din lemn surmontată de o coroană de aur împodobită cu pietre prețioase. Aceasta purta primele două litere grecești ale numelui lui Hristos (X și P). De această traversă atârna o stofă, brodată cu aur și cusută cu pietre prețioase, pe care era reprezentată «victoria Crucii» iar pe bordură, busturile împăraților brodate cu fir de aur.

4. Ce fel de creștinism? Constantin a devenit celebru pentru că a convocat Conciliul de la Niceea, care fixează primele canoane ale doctrinei trinitare creștine. Dar ultimii 12 ani ai domniei sale dovedesc o influență sigură a epis- copilor arieni asupra împăratului.

Se poate spune despre Constantin că a fost un împărat arian? Putem spune cel mult că după 331 el se arăta tot mai favorabil adepților arianismului.

Este adevărat că doctrina ariană favoriza concepția sa asupra puterii monarhice. în sânul Trinității, arienii subordonau pe Fiu Tatălui, singurul necreat. A fost un timp, ziceau ei, când Tatăl nu era încă tată. Era tentant pentru Constantin de a stabili o paralelă între puterea sa și cea a fiilor săi, numiți *caesari* unul după altul. Am văzut cum un

 medalion de aur îl arăta așezat în majestate, înconjurat de doi dintre fii săi, în picioare. Am putea vedea în această reprezentare a *caesarilor,* înconjurându-l pe *augustus,* pe Fiul și Sf. Duh la dreapta și la stânga Tatălui.

Dacă Constantin a fost sincer creștin, se pare că, într-un al doilea moment, înclinația sa pentru arianism — ar fi deplasat să vorbim de o aderare — a fost concomitentă cu

opiniile sale politice. Unirea celor două într-o ideologie a puterii imperiale a fost, la sfârșitul domniei, opera lui Eusebius de Cesareea în al său *Discurs al tricenalelor.*

Nu trebuie uitat că împăratul Constantin își zice, din 310 până în 324, «tovarășul Soarelui neînvins». Mai mult, descrierea pe care Sozomenos o face Conciliului de la Niceea dovedește zelul pe care Constantin l-a depus pentru menținerea unității. Poate că ierarhizarea logică operată de arianism în sânul Trinității i-a permis să găsească coerența Unicului, de care era atât de atașat.

5. Mitul unei a doua Rome creștine. Atunci când Constantin a decis să întemeieze un oraș nou pe amplasamentul vechii cetăți grecești Bizanț, situația politică era nouă. într-adevăr, după 40 de ani de putere colectivă — diarhia sau tetrarhia —, Imperiul roman restabilește legătura cu monarhia monocefală. în plus, victoria lui Constantin asupra lui Licinius era cea a împăratului din Occident asupra celui din Orient.

Din 306 până în 324, Constantin rezidase în mai multe orașe: Trier, Aries, Milano, Sirmium, Serdica și Tesalonic. Durata sejururilor sale la Roma, în 312 și 315, indică într-o manieră elocventă că el nu dorea să se stabilească aici. în 321, Nazarius își exprimă regretul în această privință și formulează dorința pioasă a întoarcerii sale în Palatin. Fără a fi într-adevăr un împărat nomad, Constantin își

 căuta locul. Victoria decisivă asupra lui Licinius îi va permite să țină cont de atuurile strategice ale Bizanțului, veritabil punct de legătură între Occident și Orient, și înzestrat, prin Cornul de Aur, cu un magnific port natural.

Gilbert Dagron a demonstrat-o elocvent: Constantin nu căuta să înlocuiască vechea Romă cu o alta. El voia să o întregească cu un amplasament geografic mult mai adecvat marilor drumuri comerciale și nevoilor apărării țării. Ceea ce voia, scrie el, era «apropierea mult mai intimă a

Orientului de Occident».

Roma a fost copiată pe Bosfor. Constantin a văzut aici 7 coline mari, a împărțit teritoriul noului oraș în XIV regiuni și i-a conferit privilegiul *ius italicum.* Pentru a atrage aici persoane bogate, el acordă o anonă posesorilor de imobile noi și stabilește o administrație similară celei a Orașului. încă de la ceremonia solemnă de inaugurare, care a avut loc la 11 mai 330, Tychâ a Romei (Destinul) a fost plasată în Forumul lui Constantin. Totuși, mai multe elemente indică faptul că împăratul nu voia să facă din Constantinopol egalul Romei. Guvernarea orașului nu a fost încredințată unui prefect urban, ci unui proconsul. *Boul6-u*| a luat numele de Senat, dar acesta avea un efectiv inferior celui al Romei; în plus, membrii săi nu au primit decât titlul de *clari,* pe când senatorii romani erau *clarissimi.*

întemeierea Constantinopolului reprezintă deci concretizarea reunificării Occidentului și Orientului. Deși consacra mitul Romei, ea a arătat în ce măsură Roma devenise, în Imperiu, o capitală excentrică: atât în raport cu frontierele vulnerabile, cât și în raport cu marele drum comercial care lega Asia Mică cu Milano și Trier. Dar a fost ea într-adevăr o linie de unire culturală între Orientul elenofon și Occidentul latinofon? Bizanțul aparținea realmente ariei culturale grecești, și fondarea Constantinopolului pe

 situl său a fost cea a unei capitale la fel de excentrice. Nu atât cât Roma, desigur, dar totuși excentrică. Caracteristicile romane care i-au fost date erau grefe, ca și folosirea limbii latine de către administrația palatină. Constantinopolul a fost un fel de avanpost al latinității în zona greacă, de unde s-a răspândit, apoi, în cursul secolului al IV-lea, un nou val de romanizare a Orientului.

III. Destinul postum al lui Constantin

1. Un împărat abandonat de arta occidentală. Primul împărat roman creștin, Constantin, nu a jucat, pentru posteritate, un loc atât de remarcabil pe cât ne-am fi putut aștepta într-o Europă creștină. Astfel, rămânem uimiți de extrema discreție a temelor constantiniene în pictura religioasă a epocii moderne.

Piero della Francesca pictează în biserica San Francesco din Arezzo, în anii 1452-1459, o frescă reprezentând visul lui Constantin. îl vedem aici pe împărat dormind sub cortul său, supravegheat de soldați. O mână iese dintr-un nor, purtând o mică cruce.

Există la Vatican o sală numită «a lui Constantin», ai cărei pereți au fost pictați, în secolul XVI-lea, de Giulio Romano. Acesta și-a propus să ilustreze câteva mari scene ale istoriei constantiniene: viziunea Crucii, bătălia de la Pons Milvius, Pseudo-Donația, botezul. Una dintre picturi îl reprezintă în majestate pe Hristos crucificat, la picioarele căruia zace o statuie de piatră sfărâmată și dezmembrată. Este vorba bineînțeles de victoria creștinismului mântuitor asupra idolatriei. O victorie pentru care Constantin a fost gratificat, mai ales începând cu secolul al VI-lea.

Reprezentant al picturii epocii lui Ludovic al XIV-lea, Charles Le Brun a realizat imense tablouri despre victoria lui Alexandru cel Mare, care astăzi sunt expuse la Luvru. Cea de la Milvius nu a făcut decât obiectul unui desen de mică mărime, scos în relief prin sanguină[75], care aparține

75 Tehnică a desenului care utilizează batoanele de sanguină, un oxid natural de fier de un roșu temperat. (N.tr.)

muzeului de la Château-Gontier (Mayenne). începând cu sărbătorile din 1662, Ludovic al XlV-lea apare costumat ca un *augustus.* Și dacă tragedienii francezi l-au pus în scenă pe creatorul Principatului, în schimb ei l-au neglijat pe Constantin. în ceea ce privește medaliile emailate de la Limoges, ele îi vor reprezenta de preferință pe cei douăsprezece *caesari* ai lui Suetonius.

Descoperirea adevăratei Cruci la Ierusalim nu a suscitat numeroase picturi, iar rolul lui Constantin nu a fost deloc exaltat. Datorăm lui Veronese o foarte frumoasă reprezentare a Elenei, mama lui Constantin, care primește în vis imaginea Crucii (Muzeul Vaticanului). însă pictura barocă se interesează mai mult de scenele biblice și de martiri.

2. Miturile.

A) Viziunile. Dacă am da crezare surselor, Constantin ar fi avut mai multe «viziuni». A avut-o mai întâi pe cea din 310. Revenind de la Marsilia la Trier, împăratul ar fi trecut pe la sanctuarul apollonian de la Grand, în Vosges. O «viziune» l-ar fi determinat să renunțe la filiația sa herculiană în favoarea cultului solar consacrat lui Apollon. Atunci începe devoțiunea sa pentru *Sol invictus (Soarele neînvins).* Ar fi avut apoi, în octombrie 313, viziunea care precede victoria asupra lui Maxentius. Lactantius amintește numai una, dar, după Eusebius, ar fi fost două. Prima ar fi avut loc în ora a șasea a zilei. O cruce de flăcări ar fi apărut pe cer, în plină lumină, cu o inscripție în mijlocul stelelor (sic!): IN HOC VINCE (EN TOUTE NIKA, în greacă) însemnând „prin acest semn vei învinge”. A doua ar fi avut loc în noaptea următoare: Dumnezeu promitea în vis lui Constantin victoria.

Care era acest semn, pe care a pus să fie pictat pe scuturile soldaților săi? Unii au avansat imprudent că ar putea fi vorba de un triplu zece, XXX, care ar fi „prefigurat”

30 de ani de domnie. Alții au vrut să vadă în aceasta reprezentarea clasică a soarelui, cu 6 raze: de ce atât de târziu și nu în 310? Interpretarea cea mai curentă este aceea a chrismei: suprapunerea celor două litere grecești X *(chi)* și P (rtio), desemnându-l pe Hristos.

B) Lepra. O scurtă legendă din secolul al IV-lea amintește că împăratul Constantin ar fi fost atins de lepră pentru că i-a persecutat pe creștini. Neputându-se hotărî să se vindece făcând o baie în sânge de copii (sic!), el ar fi fost cercetat în vis de Sf. Petru și Sf. Pavel, care l-au anunțat că se va tămădui prin baia botezului pe care avea să i-o dea Silvestru, episcopul fugar al Romei.

Această legendă a fost respinsă între secolele al IV-lea și al Vll-lea de mai mulți autori creștini, ca leronim, Cassiodor, Grigore cel Mare și Isidor din Sevilia. Dar ea a fost acreditată de alții, mai târziu, în special de Grigorie din Tours și Beda Venerabilul. Dar și de faimosul *Liber pontificalis* și de Pseudo-Donație. în aceasta din urmă, celebru apocrif de la mijlocul secolului al Vlll-lea, autorul îi atribuie lui Constantin afirmația că ar fi fost victima leprei când l-a persecutat pe Silvestru. în urma vizitei onirice a lui Petru și Pavel și a unei penitențe, ar fi fost scufundat de trei ori în cristelnița botezătoare și tămăduit prin botez. Ceea ce Leclercq numește o «istorioară

 mizerabilă», cunoaște deci o longevitate remarcabilă. Problema este de a ști care a fost originea acesteia și pentru ce rațiuni a cunoscut un asemenea succes. Fără îndoială trebuie să vedem afirmarea intereselor pontificale în difuzarea acestei tradiții despre penitența și convertirea unui împărat mai întâi ostil.

C) Botezul. Se știe că împăratul Constantin a fost botezat *in articula mortis* de episcopul arian Eusebius de Nicomedia. Dar posterior se dezvoltă o legendă, după care el primește botezul papei Silvestru, la piciorul muntelui Soracte. Este aici o dublă imposibilitate. Pe de o parte

pentru că împăratul primește botezul în 337, și la această dată Silvestru era mort de doi ani. Episcop al Romei era atunci Iulius I. Pe de altă parte, pentru că la această dată Constantin se găsea în Asia Mică. Singura posibilitate ar fi fost ca el să fi primit botezul lui Silvestru în timpul sejurului său italian în 326, dar nu avem de a face decât cu o legendă.

Respectând faptele istorice, trebuie să admitem că primul împărat roman creștin a primit botezul unui episcop arian. A crede că a fost botezat mult mai devreme, de către episcopul Romei, ar permite să-l punem în legătură directă cu autoritatea pontificală romană și într-un anume fel, de a-l supune pe împărat — și mai mult, Constan- tinopolul — Romei. Inventarea unui botez catolic avea astfel scopul de a ascunde botezul eretic al împăratului.

D} *Donația.* O altă legendă medievală provine dintr-un text apocrif, *Constitutum Constantini* sau *Donatio Constantini.* Acesta a fost, se pare, redactat către 774. Constantin face aici apologia Trinității, apoi relatează con-vertirea sa la creștinism, botezul și anunță o donație mul-tiplă lui Silvestru, episcopul Romei. El dona astfel Papei, în deplină suveranitate, orașul Roma, Italia și provinciile

 occidentale ale Imperiului. Declarând că-l ridică mai presus decât el, conferindu-i demnitatea imperială și însemnele sale, Constantin îi oferea de asemenea Palatul Lateran-ului și bazilica Sf. Petru. în plus, îi acorda primatul asupra celorlalte scaune apostolice: Antiohia, Alexandria și Ierusalim, ca și asupra celui de la Constantinopol.

Fantezistă, subscripția data donația în timpul celui de-al patrulea consulat al lui Constantin și Gallicanus. Constantin este reinvestit cu cel de-al patrulea său consulat în 315, dar cu Licinius drept coleg. Cât privește pe Ovinius Gallicanus, el a fost într-adevăr consul, dar o singură dată, și aceasta în 317. Un alt Gallicanus, Flavius, a fost de asemenea consul, în 330. Această înșelăciune avea,

bineînțeles, un obiectiv politic. Printr-un exemplu atât de edificator, papa Adrian a reușit să-l influențeze pe regele Carol și l-a îndemnat la binefaceri în favoarea papalității. Ea avea astfel ca obiectiv de a justifica, prin rădăcini antice, existența statului pontifical și de a-l face astfel incontestabil.

Autenticitatea acestui text a fost pusă sub semnul întrebării de Nicolas de Cues, apoi, în 1442, de Lorenzo Valla, în al său *Discurs asupra Donației lui Constantin, fals atribuită lui și mincinoasă,* redactat în latină. Acest excelent latinist a relevat și criticat incoerențele sale și a probat că este vorba de un fals. Cu toate acestea, importanța tradiției și contextul erau de așa natură, în secolul al XV-lea, încât acest discurs a rămas literă moartă.

După cum se observă, aceste legende medievale au modelat faptele în conformitate cu exigențele unei istorii ecleziastice care încerca să întemeieze mai solid autoritatea pontificală și catolică. Este vorba despre a-i fixa, *a posteriori,* lui Constantin rolul de fondator. Prestigiul acestui împărat era destul de mare pentru a asigura o legitimitate. Totuși, Constantin nu putea conveni nici ghibelinilor

 din Italia, nici galicanilor din Franța, căci numele său servise la justificarea pretențiilor pontificale asupra întregului Occident.

IV. Cezaropapism? Teocrație?

Cezaropapismul este frecvent evocat pentru a califica puterea constantiniană. Cu mult posterior Antichității, acest termen desemnează tendința unui monarh de a dirija afacerile religioase într-un stat creștin.

Trebuie reamintit că, în istoria Romei, religia și Statul au fost întotdeauna intim legate. Trecerea de la Republică la Principat accentuează și mai mult această legătură, pentru

că, începând cu Augustus, împăratul a fost și *pon- tifex maximus,* adică autoritatea supremă a religiei tradiționale. Augustatul și pontificatul au mers astfel împreună până la Gratianus și Theodosius, care au refuzat această demnitate în 379.

Creștinismul a scapat în întregime marelui pontificat al religiei romane. Conducătorii săi erau episcopii, printre care s-au numărat cei ai celor mai mare orașe ale Imperiului: Roma, Cartagina, Antiohia, apoi Constantino- polul. A-l acuza pe Constantin de cezaropapism înseamnă a-i imputa dorința de a se învesti cu autoritatea supremă asupra bisericii creștine. Ceea ce nu a fost cazul. Dacă a convocat Conciliul de la Arles în 314, apoi pe cel de la Niceea, în 325, a facut-o fiind preocupat, de unitatea bisericii, cât și de menținerea ordinii publice, amenințată de conflictele donatiste și ariene. Desigur, a fost la Niceea și a prezidat ședințele. El a indicat episcopilor ceea ce aștepta de la ei. Dar nu le-a impus nici o decizie. Relatarea lui Sozomenos este fără ambiguitate: Constantin a

 făcut să se aplice deciziile episcopilor. A pus deci aparatul statului și legea în serviciul acestora, devenind «episcop din afară». Ceea ce ar putea induce în eroare, este faptul că episcopii Romei și Constantinopolului au fost figuri șterse în comparație cu împăratul.

Fiul său, Constantius al ll-lea, și-a implicat mult mai mult autoritatea în afacerile religioase, încercând să impună arianismul. Dacă termenul de cezaropapism are o cât de cât valabilitate pentru secolul al IV-lea, aceasta ar fi numai în cazul lui. Și, paradoxal, în politica sa religioasă, Iulian se arată mai autoritar decât unchiul său. Dar această tendință nu a putut rezista în fața episcopilor de avergură cum au fost Athanasie, Damaschin și Ambrozie. Prin urmare, toți împărații care au avut pretenții cezaropapiste au cunoscut eșecul: Zenon cu *Hănotikon,* lustinian cu *Cele trei capitole,* Heraclius cu monotelismul.

Este deci prudent să nu folosim termenul de «cezaropapism» în cazul lui Constantin. îl vom prefera, utilizându-l și pe acesta cu prudență, pe cel de „teocrație". Căci ideologia puterii imperiale care se elaborează în anii 330 și care datorează mult lui Eusebius de Cesareea, făcea din împărat depozitarul voinței divine pentru tot ceea ce privește treburile terestre. Dar nu și pentru afacerile religioase și teologice, pentru care el nu era decât adjunctul secular al episcopilor. Și în această privință, teocrația creștină a fost departe de a întări autoritatea lui Constantin. Din contră, ea a redus puterea pe care o deținea prin teocrația solară, în care nu exista nici ortodoxie, nici preot pentru a o veghea.

CONCLUZIE

Cu siguranță, Constantin a fost un om de stat de mare anvergură. Victoriile sale asupra lui Maxentius, Maximianus și Licinius, precum și asupra barbarilor, dovedeso calitățile sale militare. Supranumele de *Victor,* pe care l-a adoptat în 324, reflectă o realitate: între 306 și această dată nu a cunoscut înfrângerea pe nici un câmp de bătălie. Moștenind rezultatele victoriei lui Galerius din 298, el menține pacea cu perșii până în 337. Prin campaniile sale contra barbarilor renani a apărat Imperiul până la mijlocul secolului al IV-lea. Și atât de bine, încât a doua parte a domniei sale s-a caracterizat prin pace. Eusebius scrie, de altfel, că sub domnia sa «guvernatorii purtau spada fără a o utiliza». Nu este deci exagerat să spunem că a restaurat *Pax Romana.* Sigur, în timp, aceasta a fost efemeră, dar Imperiul nu o mai cunoscuse din domnia lui Antoninus Pius (138-161).

Constantin a fost de asemenea un abil diplomat.

Maniera în care se folosește de ambiția sa personală în sânul unei tetrarhii nesigure este cea a unui fin strateg. El mânuiește când forța, când compromisul.

A fost de asemenea abil în maniera de legitimare și de întărire a propriei puteri. A folosit filiația cu Claudius al II-lea și Hercule într-un prim moment. Apoi egida lui *Sol invictus* în maniera lui Aurelian. încheie abile alianțe matrimoniale cu Maximianus, apoi cu Licinius. în cele din urmă, a făcut opțiunea creștină, din ce în ce mai vizibilă de-a lungul anilor, care a fost de asemenea o adeziune personală treptată.

în sfârșit, Constantin a fost un mare reformator al administrației, al armatei și al societății. Prin aceasta, el completează și modifică opera întreprinsă de Dioclețian. Politica sa monetară a combătut cu eficacitate inflația seculară, *solidus-u*| oferind o soluție acolo unde Dioclețian eșuase. Considerabila sa operă legislativă va da Dreptului un loc încă și mai important în sânul societății romane. Cât privește redobândirea prosperității, aceasta îi va oferi posibilitatea de a realiza o operă de mare constructor.

Ansamblul acestor elemente ar permite să evocăm o «revoluție constantiniană», în măsura în care ele vor modifica profund și durabil fizionomia Imperiului. Desigur, expresia este forțată și poate părea îndrăzneață. Dar ea ține cont de realele schimbări, datorate unui împărat care nu era nici conservator, nici reacționar. Totuși, această expresie îndrăzneață nu trebuie să ascundă permanențele. Deși novator, Constantin nu a fost mai puțin, ca oricare împărat roman, depozitarul respectuos al operelor predecesorilor săi.

Deplasarea spre Orient a centrului de greutate al Imperiului și longevitatea instituțiilor constantiniene au făcut ca adeseori să se spună că împăratul Constantin a fost fondatorul Imperiului bizantin. I s-a atribuit ceea ce

aparține mai degraba lui Heraclius, în prima jumătate a secolului al VII-lea. Constantin a fost un renovator al Imperiului roman, cum a fost Augustus în timpul său. Cu elemente «vechi», amândoi au făcut ceva «nou».

Un studiu minuțios al surselor ne permite să înțelegem cât au fost de excesive și partizane aprecierile istoricilor despre Constantin. De pildă, cele ale lui Schwartz, care-i atribuie o *diabolische Politik,* ale lui Piganiol, după care «a trădat Roma», ar trebui adunate într-o antologie a folclorului anticonstantinian.

126

Bazându-se pe ansamblul surselor cunoscute despre Constantin, Piganiol aprecia că se găsea în fața unei «galerii de portrete atât de deosebite», încât a avut dificultăți în a înțelege că este vorba de aceeași persoană. Constantin a domnit 31 de ani. Ar fi absurd să vrem să reținem despre el o imagine uniformă. Ceea ce pare contradictoriu în surse nu este fără îndoială decât reflectarea aprecierilor divergente asupra personajului. Aceasta exprimă paradoxurile personalității sale, dar de asemenea și schimbările.

Fiu al lui Constantius, Constantin își împarte tinerețea între campaniile militare și palate. Strateg și tactician de talent, Constantin, cel dintre 306-312, strălucește prin rapiditatea de decizie și de acțiune, precum și prin viclenia sa. Popular printre soldați, el a fost, de asemenea, apreciat de populație pentru clemența, amabilitatea și atenția sa. Era atunci un moștenitor și un tetrarh herculian, dar nu-i persecuta pe creștini în provinciile sale.

Escapada sa din 305-306 dă la iveală ambiția sa. în 312, 316 și 324, trei victorii au făcut din el stăpânul Occidentului, apoi al Illyricum-ului și, în sfârșit, al întregului Imperiu. Trecând la ambiția Soarelui neînvins, al cărui însoțitor a devenit, el a întors decisiv pagina tetrarhiei și a

adoptat însemnele religiei care i-a adus victoriile. A dat creștinismului o existență legală și a dovedit dintr-un început dorința de a-l vedea unitar, convocând în acest scop Conciliul de la Arles din 314. S-a sprijinit pe episcopi, pe care persecuțiile îi făcuseră puternici. începe atunci o importantă activitate legislativă, punere în ordine a societății și totodată reorganizare administrativă.

Incontestabil, anul 324 inaugurează o nouă fază a domniei și o plasează într-o perspectivă și mai grandioasă. Noua capitală, marile lucrări, desăvârșirea remodelării

societății și administrației, ambiția de a da unitate Bisericilor creștine sunt elementele cele mai marcante.

Dar acest împărat latinofon locuise aproape 20 de ani în Occident. în 324, el descoperă Orientul și disputele sale religioase. Doritor de unitate, el multiplică, începând cu Conciliul de la Niceea, destituirile și exilările de episcopi, întrunirile, sinoadele, înfățișările. Constantin a avut, față de episcopi, accese de exasperare. Politica sa față de arianism a fost oscilantă, dar ceea ce este perceptibil este că hotărâse să realizeze unitatea, pe care o dorea prin reintegrarea lui Arius în comunitatea creștină. A mai existat și acea tenebroasă afacere care l-a determinat să-i execute pe Crispus și Fausta. Aceasta marchează, spre 326, o încordare a împăratului, perceptibilă și în alte domenii.

Dacă ne este permis să schițăm o ierarhie, cel mai bun Constantin pare a fi cel dinainte de 324. în fața viesparelor religioase ale Orientului se dovedește mai influențabil, indecis și mai puțin pun strateg decât pe câmpurile de bătălie. Ca și cum Constantin ar fi dovedit, capacități mai bune în perioada sa nomadă și militară, cea a primelor sale inovații pe ruinele tetrarhiei. în Orient, o dată războiul sfârșit, el stabilește regulile unui Imperiu static, deși strălucise mai mult prin mișcare. Desăvârșește configurația

unui nou imperiu prin desființarea ordinului ecvestru, extinderea *clarissimat-u|ui* și reforma prefecturii pretoriului. Dar el s-a împotmolit în disputele creștine. Aderând la creștinism, Constantin a făcut oarecum un rămășag, anume că acesta avea să compenseze uzura vechilor religii publice și să-l susțină în dorința sa de renovare a principatului. Dar indispensabila unitate a lipsit. Fără îndoială a fost crâncen zguduit de acest insucces, și în acest context trebuie să înțelegem intervențiile sale pentru restabilirea unității și reîntărirea autorității imperiale. în final,

 rămășagul nu a fost doar decepție. Dacă lipsa de unitate a fost o falie în regimul constantinian, acesta a dovedit totuși o remarcabilă vitalitate.

Piganiol și-a manifestat siguranța că împăratul Constantin nu era un conducător realist. Totalitatea surselor dovedește contrariul. A fost realmente un «mare om» *(vir ingens)* cum îl califică Eutropius. Combinarea moștenirii și inovației — și ce inovație! — nu putea să o facă decât un împărat de mare avergură. Dacă a cunoscut eșecuri în încercarea sa de unitate, posteritatea, bazându-se pe structurile pe care el le crease, a salutat importanța operei sale. O operă care trebuie să fie considerată potrivit măsurii problemelor timpului său. în cartea a IV-a din *Vita Constantini,* Eusebius scrie că epoca sa suferea de două mari rele. Primul era opresiunea exercitată de «câțiva scelerați lacomi» care au dus o viață «în întregime stricată și disperată». Al doilea era, după el, disimularea și ipocrizia celor care se strecurau în Biserică pentru a-și da ifose sub numele de creștini. Creditul adus de Constantin acestora din urmă îi poate explica erorile. Iar dezgustul pentru primii, severitatea legilor sale. Acestea indică de altfel în mod elocvent că împăratul era conștient de inechitățile care puteau decurge din excesele administrației. De astfel legile sale apar ca o contrapondere organizată de stat contra abuzurilor propriilor săi agenți. Trebuie deci com-

bătută acuzația de «Stat totalitar» adusă adeseori imperiului constantinian. Legea a devenit, din contră, garanția neînduplecată a Dreptului împotriva abuzurilor agenților care erau chemați să o aplice. Dacă principatul constantinian a fost autoritar, acestă autoritate s-a exercitat mai întâi împotriva opresorilor locali, fie ei chiar agenți imperiali sau episcopi. Acest simț al justiției a făcut incontestabil din Constantin un împărat luminat.

ANEXE

CONSULII EPOCII CONSTANTINIENE

306 Constantius Chlorus (6) și Galerius (5)
307 Occident: Maxentius (9) și **Constantin**
Roma: Galerius (7) și Maximianus (până în aprilie)
Orient: Severus și Maximianus
308 Dioclețian (10) și și Galerius (7)
Roma: (începând cu 20 aprilie): Maxentius și Romulus
309 Licinius și **Constantin**
Roma: Maxentius (2) și Romulus (2)
310 Tatius Andronicus și Pompeius Probus
Roma: Maxentius (3)
311 Galerius (8) și Maximianus (2)
Roma (începând cu septembrie): Ceionius Rufius Volusianus și Aradius Rufinus
312 **Constantin** (2) și Licinius (2)
Roma: Maxentius (4)
313 **Constantin** (3) și Licinius (3)

Egipt (până în vară): Maximianus (3) și Constantin (3)
314 Ceionius Rufius Volusianus (2) și Petronius Annianus
315 **Constantin** (4) și Licinius (4)
316 Antonius Caecina Sabinus și Vettius Rufinus
317 Ovinius Gallicanus și (începând din 19 februarie) Caesonius Bassus
318 Licinius (5) și Crispus
319 **Constantin** (5) și Licinius cel Tânăr
320 **Constantin** (6) și Constantin cel Tânăr

321 Occident: Crispus (2) și Constantin cel Tânăr (2) Orient: Licinius (6) și Licinius cel Tânăr (2)
322 Occident: Petronius Probianus și Amnius Anicius Julianus
Orient: Postconsulat 2 (beta)
323 Occident: Acilius Severus și Vettius Rufmus (2) Orient: Postconsulat 3 (gamma)
324 Occident: Crispus (3) și Constantin cel Tânăr (3) Orient: Postconsulat 4 (delta) apoi aceeași ca în Occident
325 Sextus Anicius Paulinus și Julius Julianus
326 **Constantin** (7) și Constantius
327 Flavius Constance și Valerius Maximus
328 Flavius Januarius și Vettius Justus
329 **Constantin** (8) și Constantin cel Tânăr (4)
330 Flavius Gallicanus și Aurelius Valerius Tullianus Symmachus
331 Junius Bassus și Flavius Ablabius
332 L. Papius Pacatianus și Maecilius Hilarianus
333 Flavius Dalmatius și Domitius Zenophilus
334 Flavius Optatus și Amnius Manius Caesonius Nicomachus Anicius Paulinus
335 Julius Constantius și Ceionius Rufius Albinus
336 Virius Nepotianus și Tettius Facundus

337 Flavius Felicianus și Fabius Titianus
338 Flavius Ursus și Flavius Polemius

PREFECȚII PRETORIULUI EPOCII CONSTANTINIENE (313-337)

Datele nu sunt cele de început și de sfârșit de mandat, ci a celea în care prefecții sunt în post, după surse.

Prefecți palatini

a. **Pe lângă Constantin**
Petronius Annianus (313-1 martie 317)
Junius Bassus (318—sfârșit de 324)
Petronius Probianus (321)
Severus (322-323)
în Orient, după 324
Evagrius (326)
Valerius Maximus (327-328)
Evagrius (329)
Flavius Ablabius (330-335)
Evagrius (336-337)

b. **Pe lângă Crispus Caesar**
Vettius Rufinus (1 decembrie 318-10 august 320)
Rufius Volosianus (1 august 321)
Acilius Severus (18 decembrie 322-23 ianuarie 324)

c. **Pe lângă Constantin al II-lea Caesar, începând cu 326,** în Galia
Valerius Maximus (21 ianuarie 327-5 mai 333)
C. Annius Tiberianus (336-vara 337)

d. **Pe lângă Constantius al ll-lea Caesar,** în Orient

Evagrius (3 februarie 326-22 august 336)

e. **Pe lângă Constant Caesar, în Italia**

L. Papirius Pacatianus (334-vara 337)

f. **Pe lângă Dalmatius Caesar,** în Illyricum

Valerius Maximus (336-2 august 337)

2. Prefecți regionali

Pentru Occident (până în 332)

Junius Bassus (sfârșit 324-332)

Pentru Orient (începând cu 324)

Flavius Constantius (16 decembrie 324-24 iunie 327)

Flavius Ablabius (13 mai 329-septembrie 337)

în Italia

Aemilianus (9 mai 328)

L. Papirius Pacatianus (12 aprilie 332-333)

în Africa (începând cu 331)

L. Aradius Valerius Proculus (331-332)

Felix (18 aprilie 333-9 martie 336)

Gregorius (21 iulie 336-4 februarie 337)

Nestorius Tomonianus (vara 337)

în Macedonia-Thracia

X (337)

PREFECȚII ORAȘULUI ROMA SUB CONSTANTIN

(după Andre Chastagnol, *Les tastes de la prefecture de Rome au Bas-Empire,* Paris, Nouvelles Editions latines, 1962)

Datele nu sunt cele de început și de sfârșit de mandat, ci acelea în care prefecții sunt în post, după surse.

octombrie-noiembrie 312: C. Annius Anullinus *(bis)*
noiembrie 312-decembrie 313: Aradius Rufinus *(tei)*

decembrie 313-august 315: C. Ceionius Rufius Volusianus *(bis)*
august 315-august 316: C. Vettius Cossinius Rufmus
august 316-mai 317: Ovinius Gallicanus
mai 317-septembrie 319: Septimius Bassus
septembrie 319-septembrie 323: Valerius Maximus
septembrie 323-ianuarie 325: Locrius Verinus
ianuarie 325-noiembrie 326: Acilius Severus
noiembrie 326-septembrie 329: Amnius Anicius Julianus
septembrie-octombrie 329: Publilius Optatianus
octombrie 329-aprilie 331: Petronius Probianus aprilie 331-aprilie 333: Sectus Anicius Paulinus aprilie-mai 333: Publilius Optatianus *(bis)* mai 333-aprilie 334: M. Ceionius Julianus
aprilie 334-decembrie 335: Amnius Manius Caesonius, Nicomachus Anicius Paulinus
decembrie 335-martie 337: Ceionius Rufius Albinus
martie 337-ianuarie 338: L. Aradius Valerius Proculus

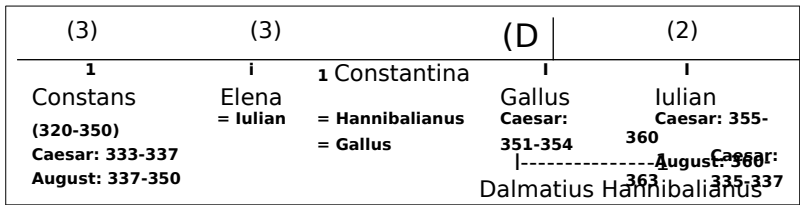

BIBLIOGRAFIE

Surse principale

Anonimul de Valois *(Excerpta valesiana),* ed. J. Moreau, Leipzig, Teubner, 1961

Aurelius Victor, *Livre des Cesars,* ed. R Dufraigne, Paris, Les Belles Lettres, «CUF», 1975.

Kedrenos, *Historiarum compendium (Synopsis histori-ori), Patrologie grecque.*

Codex Theodosianus, 6d. Th. Mommsen, Berlin, Weidmann, 3e ed., 1962

Discours de remerciement ă Constantin (312), în *Panâgyriques latins,* VIII, t. II, ed. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Epitome de Caesaribus, 40-41, ed. F. Pichlmayr și R. Grundel, Leipzig, Teubner, 2e 6d., 1961

Eusebe de Cesaree, *Histoire ecclesiastique,* ed. G. Bardy, Paris, Le Cerf, Sources chrdtiennes, 4 vol., 1952-1960.

Vie de Constantin, Patrologie grecque, 20

Discours des Tricennales, ibid.

Eutropius, *Abrdge de l'Histoire romaine,* 6d. S. Ratti, în *Les empereurs romains d'Auguste â Diocletien dans le Breviare d'Eutrope,* Besanțon, Annales littdraires de l'Universite de Franche-Comte, 1996.

Jerome, *Chronique, Patrologie latine*

Iulian, *Les Cesars,* ed. J. Bidez, Paris, Les Belles Lettres, «CUF»

Lactanțui, *De la mort des persecuteurs,* ed. J. Moreau, Paris, Le Cerf, «Sources chretiennes», 1954.

Nazarius, *Panegyrique de Constantin* (1er mars 321), *Panegyriques latins,* X, t. II, ed. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952.

Orosius, *Histoires (contre Ies paîens),* liv. VII, ed. M.-P. Amaud-Lindet, Les Belles Lettres, «CUF», 1991.

Panegyrique de Maximien et Constantin (31 marș 307), în *Pandgyriques latins,* VI, t. II, 6d. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952.

Panegyrique de Constantin (fin juillet 310), Panăgyriques latins, VII, t. II, 6d. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Panegyrique de Constantin (313), în *Pandgyriques latins,* IX, t. II, âd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Sozomenos, *Histoire ecclesiastique,* ed. B. Grillet et G. Sabbah, Paris, Le Cerf, «Sources chrâtiennes», 21. parus (liv. I-IV), 1983-1996, și *PG,* 67

Zosimos, *Histoire nouvelle,* 6d. F. Paschoud, Paris, Les Belles Lettres, «CUF», 3 t. en 5 vol., 1971-1989.

Lucrări de referință

Alfoldi A., *The conversion of Constantine and pagan Rome,* trad. H. Mattingly, Oxford, The Clarendon Press, 1948.

Barnes T.D., *Constantine and Eusebius,* Cambridge, Mass., 1981.

New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge, Mass., 1982.

Baynes N.H., *Constantin Ie Grand et l'Eglise chreti- enne,* 1929.

Burckardt J., *Le siecle de Constantin le Grand,* 1856.

Chastagnol A., Les prefets du pretoire de Constantin, *L'Italie et I'Afrique au Bas-Empire,* Preses Universitaires de Lille, 1987, p. 179-210.

DACL, III, 2, col. 2622-2695, s.v. .Constantin" (H. Leclercq).

Dagron G., *Naissance d'une capitale, Constantinople,* Paris, PUF, 1974. 2e 6d., 1984.

Delmaire R., *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin â Justinien. Les institutions civiles palatines,* Paris, Le Cerf-CNRS, 1995.

Dorries A., *Konstantin der Grosse,* Stuttgart, 1958.

Jones A. H.M., *Constantine and the conversion of Europe,* New York, Collier Books, 1962 (1948).

Krautheimer R., *Rome. Profile of a city (312-1308),* Princeton Univ. Press, 1980.

Mac Mullen R., *Constantin,* adaptation de H. Gallet, Paris, Hachette, 1971.

Maurice J., Numismatique *constantinienne,* Paris, 3 vol., 1908-1912.

Constantin le Grand. L'Origine de la civilisation chretienne, Paris, 1924.

Pietri Ch., *Roma Christiana,* Paris, BEFAR, 2 vol., 1976.

Piganiol A., *L'empereur Constantin,* Paris, Rieder, 1932.

LEmpire chretien, Paris, PUF.

Seeck O., *Regesten der Kaiser und Păpste (311-476),* Stuttgart, 1919.

Vogt J., *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert,* Munich, Munchner Verlag, 2e ed., 1960.

CUPRINS

Prefață.....5
INTRODUCERE 7
I. Primul împărat roman creștin.....7
II. Surse variate, uneori discordante.....8
III. O miză ideologică.....11

Capitolul I. VIAȚA ȘI DOMNIA LUI CONSTANTIN ..14
I. Un tânăr ilir sub supraveghere.....14
II. Fuga spre tată (305-306).....18
III. înfruntarea cu Maxentius (306-312) 20
IV. Augustus pentru Occident (313-324).....25
V. Singur împărat (324-337).....30
VI. Un încăpățânat activ și binevoitor.....34

Capitolul II. REGIMUL CONSTANTINIAN.....45
I. Exaltarea figurii imperiale.....45
II. Palatul sacru.....52
III. Reformele administrative ale lui Constantin.....58
IV. Reformele militare 61
V. Politica monetară și fiscală.....65

Capitolul III. IMPOZANTA LEGISLAȚIE CONSTANTIN IANÂ
.....71
I. Constantin și legea II. Principalele caracteristici ale
legislației.....71
constantiniene.....74

Capitolul IV. POLITICA RELIGIOASĂ A LUI CONSTANTIN83
I. Căutarea unității.....83
II. Religia lui Constantin.....88
III. Susținerea clerului creștin 91
IV. Ambiguități, sincretism sau eclectism?.....93

Capitolul V. UN ÎMPĂRAT URBANOFIL ȘI CONSTRUCTOR

.....98
I. Constantin și orașele.....98
II. Construcțiile epocii „nomade” (306-324) 100
III. Marea creație: Constantinopolul (324-330).....104
IV. Edificiile creștine.....107

Capitolul VI. CONTROVERSE ȘI MITURI CONSTANTINIENE
.....110
I. Opinii contradictorii.....110
II. Problemele constantiniene 112
III. Destinul postum al lui Constantin.....118
IV. Cezaropapism? Teocrație?.....123

CONCLUZIE 125
ANEXE.....130
Consulii epocii constantiniene.....130
Prefecții pretoriului epocii constaniniene (313-337) 131
Prefecții orașului Roma sub Constantin 133
Familia lui Constantin 135

BIBLIOGRAFIE.....136

DOSARELE
partituri secrete din
„Epoca de Aur"
TRECUTUL
LUMINEAZĂ
PREZENTUL
Descoperiți trecutul prin DOSARELE ISTO
publicație lunară a Editurii PRO HISTOR
DOSARELE
ISTORIEI
în România comunistă
ortodocși
greco-catolici
romîno-catolici
neoprotestanți
mozaici
musulmani
tel.: 0745.055752; 0723.870649
e-mail: dosareleistoriei@yahoo.com; prohistoria

Pentru comenzi și informații
adresați-vă la:

Editura CORINT
Difuzare și Clubul Cfiițl
Str. Teodosie Rudeanu nr. 21
Sector 1, București
Tel: 222.19.49, 223.19.28;
Fax: 222.40.34
E-mail: corint@dnt.ro
www.edituracorint.ro

$OL N.

Format: 16/54 x 84
Coli tipo: 9

Tiparul executat la:

Tipografia MULTIPRINT Iași
Calea Chișinăului 22, et. 6. lași 700264
tel. 0232-211225, 236388, fax. 0232-211252

Dragi prieteni,

Avem plăcerea să vă invităm la CLUBUL CĂRȚII CORINT. COMPLETAȚI acest talon cu numărul exemplarelor dorite și puneți-l netimbrat în orice cutie poștală.

AVANTAJELE DE A FI MEMBRU AL CLUBULUI CĂRȚII CORINT:

- **primiți periodic catalogul aparițiilor editoriale;**
- **primiți cărțile solicitate, prin poștă, direct la domiciliu, iar taxele poștale sunt suportate de editură;**
- **primiți câte o carte cadou pentru fiecare nou membru pe care îl aduceți în clubul nostru;**
- **dacă veți comanda până la 30 de exemplare, beneficiați de o reducere de 10%;**
- **pentru comenzi mai mari de 30 de exemplare, beneficiați de o reducere de 15%;**
- **tirajele fiind Hmitate, acordăm prioritate membrilor CLUBULUI CĂRȚI CORKT.**

Editura își rezervă dreptul de a face modificări de preț, periodic.

Corespondență Răspuns GR

Se taxează la destinație

DESTINATAR:

CLUBUL CĂRȚII

CORINT

CP 1 - 591
Cod poștal: 70700
Tel: (01) 222.10.40

EXPEDITOR: ***Nume:.....***

Attoeea: localitate:.....str.....

nn.....bl:.....sc:.....ap:.....cod poștal:.....jud (sect):.....

V telefon:.....

Numele noului membru al Clubului Cărții CORINT adus de tine:

La prima comandă făcută de noul membru al CUBULUI CĂRȚII CORBfT adus de dvs., primiți o arte cadou.

	Istoria SUA - nr. 2	Rene Rămond	50
	Invaziile barbare - nr. 5	P. Riche, P. Le Maitre	60
	Istoria Germaniei - nr. 6	Jaques Droz	65
	Istoria Berlinului - nr. 28	Cyril Buffet	80
	Istoria Parisului - nr. 30	Yvan Combeau	65
	Perestroika - nr. 31	Pascal Lorot	65
	Istoria Asiei - nr. 32	V. Cristian	90
	Mussolini si fascismul - nr. 33	Paul Guichonnet	70
	Inchiziția - nr. 34	G. Testas, J. Testas	75
	Secolul lui Augustus - nr. 35	Pierre Grimal	78
	Civilizația amerindiană - nr. 36	Claudi R. Cros	75
	Războiul de Șase Zile - nr. 37	Pierre Hazan	85

NR.	THLU	AUTORI	PREȚ
	Antichitatea orientala - nr. 38	Pierre Amiet	85
	Ungaria - nr. 39	Janos Szavai	79
	Ierusalimul - nr. 40	M. Konopnicki, Eliezer Ben	79
	Renașterea - nr. 41	Paul Faure	75
	Istoria Albaniei - nr. 42	Kopi Kycyku	85
	Egiptul antic - nr. 43	Jean Vercoutter	75
	Cleopatra - nr. 44	Christian-Georges	80
	Afacerea Kennedy - nr. 45	Thierry Lentz	85
	Istoria Indiei - nr. 46	Michel Boivin	85
	Vikingii - nr. 47	Frdddric Durand	85
	China imperială - nr. 48	Denys Lombard	85
	Civilizațiile africane - nr. 49	Anne Stamm	85
	Istoria Italiei -nr. 50	Paul Guichonnet	85
	Napoleon - nr. 51	Roger Dufraisse	85
	Istoria Irakului - nr. 52	Philippe Roudot	99
	Islamul contemporan - nr. 53	AliMdrad	99
	Marea Britanie în secolul XX -	Francois Charles Mougel	99
	Istoria SUA după 1945 - nr. 55	Jacques Portes	109
	Japonia contemporană - nr. 56	Michel Vid	99 000
		r	s''
	Cartagma sau lmpend măni - nr. 2	Francois Decret	95 000
	Dinamica capitalismului - nr. 5	Fernand Braudel	65
	Tentația tranziției - nr. 6	Adrian Pop	130
	Arta nazistă - nr. 7	Adelin GuyoL Patrick	125
	Acordul Churchill-Stalin din 1944 - nr. 8	Maria G. Brătianu	125 000
	Schimbarea socială într-o societate periferică - nr. 9	Daniel Chirot	140 000
	Ideologia politică a Imperiului bizantin - nr. 10	H. Ahrweier	130 000
	Atelierul istoriei - nr. 11	Francois Furat	140
	Istoria mafiei - nr. 12	MA Matard Bonucd	140
	Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze-nr. 13	Alexandra Mamina	95 000
	0 lecfie de istorie cu Fernand Braudel - nr. 14	• • •	150 000
	Identități și solidarități medievale - nr. 15	Stekan Brezeanu	175 000
	Imperiul Haosului - nr. 16	Alain Joxe	135
	Regele trădat-nr. 17	Lilly Marcou	175
	Vânătorie lu Cea^escu așa cum au fost - nr. 18	**Mitică Georgescu**	**110 000**
	Secolul XXI va mistic sau nu va	Jean Vemette	165
	Cheile puterii în Evul Mediu -	Jeanine Quillet	149
	Secrete de alcov Istoria cuplului între 1830 $i	Laura Adler	155 000
	lisus din Nazaret - nr. 22	Jacques Schlosser	150